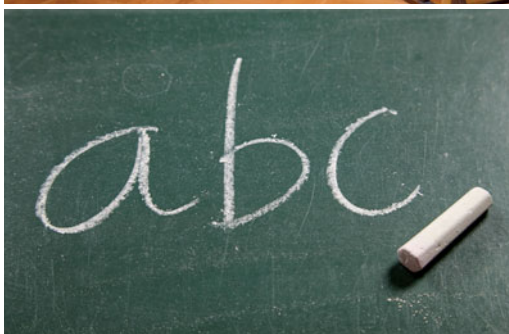

Od školdozorce k inspektorovi

Historie školní inspekce

Jana Bartošová ● Jan Šimek ● Magdaléna Šustová

ČSI

Česká školní
inspekce

NÁRODNÍ PEDAGOGICKÉ
MUZEUM A KNIHOVNA
J. A. KOMENSKÉHO

*„Dnes volá žactvo, volá sbor:
Buď vítán nám pan inspektor.
Nadřeny jsou všechny vzorce,
vítán buď pan školdozorce.“¹*

1) Žák, Jaroslav – Rada, Vlastimil: *Pan Posleda, přítel študáků*. Praha, 1940, s. 49.

Jana Bartošová – Jan Šimek – Magdaléna Šustová

Od školdozorce k inspektorovi
Historie školní inspekce

Recenzovala: PhDr. Pavla Koritenská

ISBN: 978-80-86935-46-1

(Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského)

Obsah

Úvodní slovo ústředního školního inspektora	7
Úvod	9
Dozor nad školami do tereziánských reforem.	11
Období od tereziánských reforem do roku 1868	21
Školní inspekce v letech 1868–1918	49
Školní inspekce v letech 1918–1938	75
Školní inspekce v letech 1939–1945	85
Školní inspekce v letech 1945–1989	89
Školní inspekce po roce 1989.	93
Závěr	103
Summary	105
Použité prameny	115
Použitá literatura	117
Obrazová příloha.	118

Úvodní slovo ústředního školního inspektora

V roce 2016 si Česká školní inspekce připomněla čtvrtstoletí své novodobé existence. Historie organizace plnící úkoly v rámci dohledu nad školstvím je však samozřejmě mnohem delší, neboť počátky novodobého školství spadají již do období Marie Terezie. Vzpomenout můžeme např. rok 1759 a zřízení dvorské studijní komise jako nejvyššího školního úřadu a z ní vycházející funkce tzv. zemských školních dozorců, rok 1774 a ukotvení povinnosti kontroly nad řádným stavem školství v tereziánském školním řádu, rok 1848 a zřízení ministerstva veřejného vyučování, v jehož rámci fungoval státní dohled nad školstvím, rok 1869 a zřízení školního dozoru v čele se zemským školním inspektorem, kterého do funkce jmenoval přímo císař. Školní inspekce působila také v letech 1918–1938 na základě zákona upravujícího kompetence zemských rad a zákona pojednávajícího o správě škol v župách, inspekční činnost byla vykonávána i v letech 1948–1989. Dne 13. prosince 1990 pak byl schválen zákon č. 564 České národní rady o státní správě a samosprávě ve školství, kde se ve čtvrté části ustanovuje Česká školní inspekce jako orgán státní správy. Dalším milníkem ve fungování České školní inspekce bylo vydání nového školského zákona, který vešel v účinnost v roce 2005.

Od roku 2005 procházela Česká školní inspekce významnou proměnou z úřadu spíše kontrolního a dozorového směrem k autoritě v oblasti hodnocení kvality vzdělávání. Novodobá Česká školní inspekce je tedy zcela jinou organizací, než byla v dávných dobách naší vzdělávací historie. Česká školní inspekce v současnosti je institucí, která veškerou svou činností směřuje k hlavnímu cíli – přispět k neustálému zvyšování kvality vzdělávání každého dítěte, žáka a studenta a k excelenci vzdělávací soustavy jako celku. Od roku 2013 postupně umenšujeme význam formálních kontrol ve prospěch hodnocení toho, co je ve škole skutečně důležité, tedy pedagogických procesů. Významnou pozornost věnujeme hodnocení podmínek, průběhu a výsledků vzdělávání, o nichž vydáváme synergické výpovědi. Není totiž možné vypovídat o kvalitě vzdělávání bez důsledného posuzování jeho průběhu, s respektem k pod-

mínkám, které školy a školská zařízení pro vzdělávání mají, a se zohledněním vzdělávacích výsledků. Česká školní inspekce v současnosti je institucí, která chce školám pomáhat a metodicky je podporovat. Nechceme pouze říkat, co školy a školská zařízení dělají špatně nebo v rozporu se stanovenými pravidly, chceme jim rovněž poradit, co a jak udělat, aby docházelo k jejich průběžnému zlepšování. Chceme vyzdvihovat jejich kladné stránky, sledovat a sdílet příklady inspirativní praxe. Chceme poskytovat pravidelnou, komplexní, relevantní a využitelnou zpětnou vazbu, která bude nabízet jak samotným školám a školským zařízením, tak jejich zřizovatelům a samozřejmě i státu dostatek informací k tomu, aby mohly být průběžně odstraňovány slabé stránky a naopak aby byl využíván pozitivní potenciál českého vzdělávacího systému.

Závěrem bych rád upřímně poděkoval ředitelce Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského PhDr. Markétě Pánkové, autorům této publikace i všem dalším osobnostem, které se na mapování historie školské inspekce podílely.

Mgr. Tomáš Zatloukal, MBA

Úvod

Historie fungování dohledu nad školami v českých zemích nebyla dosud podrobena systematickému výzkumu. Zejména v předbělohorském období, kdy na území Čech existoval evropsky ojedinělý systém latinských městských škol organizovaný pražskou univerzitou, dále luteránské školy, rozsáhlá síť jezuitských škol a řada dalších škol, je výzkum dozoru nad těmito školami velmi spletitý, protože každý z těchto systémů měl vlastní kontrolní mechanismy pedagogického procesu. Základy moderního školství v naší zemi sahají, jak již bylo zmíněno, do doby osvícenských reforem za vlády Marie Terezie v poslední třetině 18. století, kdy stát ve svém vlastním zájmu začal usilovat o pozvednutí vzdělanostní úrovně celé populace. Spolu s výrazným rozšířením školské sítě převzal stát i zodpovědnost za její kontrolu zřízením zvláštních úředníků, kteří měli na školy dohlížet. Tehdy ještě v úzké kooperaci s duchovními, kteří na místní úrovni na školu tradičně dohlíželi. Provázání školství s církví bylo po staletí velmi pevné a trvalo ještě řadu let, než se vztah školy a církve, potažmo duchovního a učitele změnil z podřízeného na partnerský. Mezníkem v emancipaci školy z vlivu církve se stalo několik zákonů vydaných koncem 60. let 19. století, zejména pak vydání říšského školského zákona roku 1869. Letos si tedy připomínáme kulaté 150. výročí této normy, na jejíchž základech naše školství spočívalo až do roku 1948.

Předkládaná publikace je nejen skromným příspěvkem k tomuto výročí, ale zároveň také prvním systematickým zpracováním historie školské inspekce v českých zemích, ať už se v jednotlivých dějinných etapách jmenovala jakkoli a ať už vykonávala jakékoli úkoly. Hlavní text publikace je doplněn řadou ukázek z dobových úředních dokumentů, pamětí, dopisů či denního tisku, které výmluvně a živě dokresluji každodenní realitu školního dohledu z různých úhlů pohledu.

Chronologický záběr zkoumané látky je nakonec značně široký. Pokud bychom se zaměřili pouze na dějiny školní inspekce ve smyslu výhradně státního dozoru nad školami, museli bychom začít až v 60. letech 19. století, protože předtím se situace několikrát měnila. Nebylo ale možné pominout dobu tereziánských reforem, která měla pro elementární školství zakladatelský význam. A v této souvislosti se jevílo účelné alespoň stručně naznačit, jak to vlastně bylo nejen s dozorem, ale se školami vůbec i ve staletích předcházejících. První kapitola proto alespoň ve stručnosti naznačuje vývoj v době před- a pobělohorské, následující dvě kapitoly jsou ohraničeny vydáním významných školních zákonů – všeobecného školního řádu roku 1774 a říšského školského zákona roku 1869. Další dvě kapitoly určují politické mezníky, a sice vznik Československa roku 1918 a německá okupace roku 1939. Předposlední kapitola popisuje situaci v době socialismu a poslední pojednává o stavu současném.

Obr. 1: Arnošt z Pardubic, první pražský arcibiskup a první kancléř pražské univerzity

Obr. 2: Škola u sv. Štěpána v Praze, jedna z nejpřednějších a nejlépe vedených latinských škol v zemi. Škola vznikla krátce po založení pražské univerzity

Dozor nad školami do tereziánských reforem

První zmínky o školách v českých zemích pocházejí již z 10. století.² Středověké školství bylo zcela v rukou církve. Nejnižším typem škol byly **školy farní**, které vznikaly ve městech a větších obcích. Učilo se zde čtení, psaní, zřídkakdy počtům. Známa byla farní škola u sv. Jiří v Praze. Při klášterech vznikaly **školy klášterní**, zajišťující především vzdělání řádových mnichů, v sídlech biskupství vznikaly **školy katedrální**, určené pro přípravu světských kněží. Učitelský úřad se hned od počátku nacházel pod církevním vlivem a dohledem. Biskupové získali pravomoc jmenovat učitele, popřípadě ředitele škol v rámci patronátního práva, které biskup mohl propůjčit, přenést nebo darovat, nikoliv však prodat. Katedrální a klášterní školy vzkvétaly do reformace. V 16. století splynuly se školami partikulárními a až na některé, které přešly do rukou jezuitů, postupně zcela zanikly.³

Rozvoj hospodářství a politického života podnítl vznik **univerzit**. Pražská univerzita byla založena v roce 1348 jako první univerzita na sever od Alp a východ od Paříže. Univerzity byly zakládány s církevním souhlasem, avšak průběhem svého dalšího vývoje se ze závislosti na církvi snažily vymanit. Nakonec se jim podařilo stát se autonomními institucemi, na kterých si církev uchovávala alespoň formální vliv tím, že úřad kancléře byl obsazován vysokým církevním hodnostářem. Prvním kancléřem pražské univerzity se stal arcibiskup Arnošt z Pardubic (1297–1364).⁴

Spolu s rozvojem řemeslné výroby a obchodu a s růstem měst začaly vedle již existujících církevních škol vznikat **školy městské**, které na rozdíl od univerzit (*studium generale*) dostaly název **školy partikulární** (*scholae particulares*), neboť poskytovaly pouze částečné vzdělání. Městské školy zprvu přejímaly od farních škol spolu s budovami a s učiteli i závislost na církevním dozoru, ale jejich finanční náklady kryla městská správa. Zásluhou husitského hnutí začaly městské školy vytlačovat školy farní. Městské rady využívaly svého práva dosazovat po dohodě s univerzitou učitele, vydávat školní řády a prostřednictvím svých úředníků nad nimi vykonávat dozor. Na konci středověku ve městech existovaly tři typy škol. Nejnižší byly městské školy, zvané i školy dětinské, malé, nízké, české, na kterých se v mateřském jazyce učilo abecedě, čtení knih i psaní dopisů. Tyto školy byly zprvu soukromé, později přešly na městskou správu. Latinské školy partikulární se dělily na školy nižší o dvou až třech třídách (čtení, psaní, počty, náboženství, latinská gramatika) a na školy vyšší o šesti třídách, kde se povrchně vyučovalo sedmeru svobodných umění. Žáci nastupovali do školy latinské ve věku šesti až sedmi let. Vyučování zde zajišťovali bakaláři a mistři fakulty artistické. Dozor nad školou zajišťovaly buď magistráty prostřednictvím inspektorů, nebo univerzita. To byl důsledek jurisdikčního práva rektora nad členy akademické obce – bakaláři a mistry, kteří se pedagogických míst na partikulár-

2) Vališová, Alena – Kasíková, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*. 2. vydání. Praha: Grada 2011, s. 69.

3) Štverák, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1983, s. 46–49.

4) Tamtéž, s. 53–57.

ních školách ujímali. Vedle dětinských a partikulárních škol místy ve městech přežívaly nadále i školy klášterní.⁵

Vztah pražské utrakvistické univerzity a latinských škol v českých a částečně též v moravských kališnických městech nabyl na intenzitě v 16. století. Univerzita opatrovala latinské městské školy pedagogickými silami, rektor řídil i konkrétní obsazování škol univerzitními absolventy, byl nejvyšším správcem škol, soudcem i ochráncem jejich pedagogů, kteří nadále zůstávali členy pražské akademické obce. Alespoň v omezené míře ovlivňoval i způsob výuky na latinských školách: zkoušel a instruoval pedagogy, které na školy vysílal, psal dopisy s instrukcemi, rozesílal do škol knihy a pomůcky, jezdil na inspekce, nebo si nechával od městských inspektorů scholae, zpravidla bývalých absolventů univerzity, písemně referovat o stavu školy.⁶ Inspektori byli voleni obecními staršími, aby dohlíželi na školu při zkouškách i mimo ně, aby se přesvědčili o prospěchu žactva a o tom, zda školní správce zachovává ve škole pořádek. Vedle inspektorů obecní starší vysílali ke zkouškám často i některé z konšelů.⁷

• • •

Adam Rosacius z Karlsperka (?–1624)

Inspektory latinských škol se ve městech stávali zpravidla bývalí absolventi univerzity, muži vzdělaní a nad svým okolím vynikající. Příkladem takového inspektora byl Adam Rosacius. Adam se narodil okolo roku 1560 do rodiny sušického měšťana a humanisty Tomáše Řešátka Soběslavského (?–1602). V rozmezí let 1575 až 1577 studoval u svého staršího bratra Jana na latinské škole u Vysokého kostela v Kutné Hoře, odkud jím byl odveden v roce 1575 k univerzitní beánii. Podle vzoru svého bratra přijal rovněž polatinštěnou formu svého jména – Rosacius. O sv. Havlu 1580 byl přijat do koleje královny Hedviky na pražské univerzitě. V roce 1581 se stal bakalářem a v roce 1584 mistrem. Jako bakalář byl v letech 1581 až 1582 správcem školy u sv. Michala v Praze na Novém Městě. Z této doby jsou známy jeho první básnické poku-

sy. Poté byl dva roky rektorem školy v Nymburce. V letech 1584 až 1589 působil jako rektor školy u sv. Jindřicha v Praze na Novém Městě.

Obr. 3: Škola u sv. Jindřicha v Praze, kde jako rektor působil Adam Rosacius, mívala na konci 16. století kolem padesáti žáků a patřila mezi nejlepší latinské školy

Roku 1589 se stal profesorem na univerzitě. Od této doby se datuje jeho přátelství s pozdějším rektorem Martinem Bacháčkem. Jako studenta na univerzitě poznal Jana Campana (1572–1622) a v roce 1589 se tu také setkal s německým učencem Konrádem Rittershusiem (1560–1613), pozdějším profesorem práv na luteránské norimberské akademii v Altdorfu. Na univerzitě Adam přednášel o Aristotelově filosofii, učil klasickým jazykům, matematice a astronomii. Další jeho láskou bylo lékařství. Měl dokonce úmysl odejít do Německa a studovat tam medicínu. Ze všech těchto záměrů sešlo. Tak jako mnozí jiní učenci této doby opustil kvůli přetrvávajícímu celibátu vysokoškolských profesorů akademickou dráhu, v roce 1594 se oženil a usadil v rodné Sušici, kde se stal členem bohatého sladovnického cechu. Záhy byl zvolen cechmistrem. Kromě cechu byl od počátku činný i v obci. Již v roce 1594 se jeho jméno objevuje mezi radními. Od roku 1606 býval volen primátorem. Jako radní a primátor se staral o rozkvet města. Pozornost věnoval zvláště latinské škole, jejímž inspektorem byl volen. Pečoval o to, aby měla škola vždy nejlepší učitele a aby si udržela svou výbornou úroveň, podle které patřila k předním latinským školám v zemi. Z kolejních počtů univerzitního rektora Martina Bacháčka vysvítá, že často dostával dárky z měst za účelem, aby ustanovil na školu lepšího učitele nebo učitele, kterého si ve městech sami vybrali. Tak roku 1609 k velikonočním svátkům přinesl posel ze Sušice jeřábka a žádal, aby do sušické školy byl dosazen dříve zde působící Mistr Beňovský. Adam Rosacius, aby dosazení oblíbeného učitele bylo jistější, přidal ještě zajíce. Beňovský se však i přes uplácení rektora na školu nevrátil a byl ustanoven jako rektor v rodných Klatovech.

Adam i při své práci pro obec a cech zůstával nadále v kontaktu s učiteli své doby. Přímo v Sušici se okolo jeho osoby vytvořila humanistická společnost. Kromě toho udržoval přátelské vazby s pražskými univerzitními mistry i s mistry v Altdorfu. Do Altdorfu se v roce 1609 vypravil, aby přihlásil ke studiu na zdejší akademii svého nejstaršího syna. Na akademii nějaký čas pobyl a účastnil se zdejších přednášek. Nezapomínal však především na pražskou univerzitu. V roce 1615 v budově Karolina přednesl řeč *Oratio panegyrica*, ve které velebil českou vzdělanost. Rosaciova řeč náleží k nejlepším pracím soudobé řečnické prózy a vzbudila tehdy obecný obdiv. Adam Rosacius byl činný do pozdního stáří, které se krylo s neklidnou dobou před a po Bílé hoře. Zemřel v roce 1624.⁸

5) Tamtéž, s. 59–61.

6) Pešek, Jiří. *Pražská univerzita a městské latinské školy*. In: *Dějiny Univerzity Karlovy I. (1347/48–1622)*. Praha: Karolinum 1995, s. 219.

7) Dvorský, František (ed.). *Paměti o školách českých, listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*. Praha: F. A. Urbánek 1886, s. 4.

8) Bartošová, Jana. *Sušický rod Rosaciů z Karlsperka*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2003, s. 35–48.

Propojení univerzity a městských latinských škol je známo z pramenů doby okolo roku 1600, tedy z doby, kdy ve funkci rektora pražské univerzity působil patrně největší z organizátorů českého latinského školství Martin Bacháček z Nauměřic (1539?–1612). Lze předpokládat, že podobné zvyklosti uplatňovali již jeho předchůdci v úřadě. Univerzita, která byla během husitských válek zredukována na jedinou – artistickou – fakultu, soužití s partikulárními školami přímo existenčně potřebovala. V péči o rozrůstající síť latinských škol našla nový smysl své existence. V druhé polovině 16. a na počátku 17. století spravovala pražská univerzita v Čechách latinské školy téměř ve všech královských městech, v řadě měst poddanských, a v posledních dvou

Obr. 4: Karolinum neboli Karlova kolej je nejstarší univerzitní kolej ve střední Evropě

desetiletích svého působení dokonce i některé školy v nevelkých městečkách, výjimečně i vesnicích. Celkový maximální počet škol, které byly pod správou a dohledem pražského rektora, dosahoval počtu 125. Jádrem oblasti pod vlivem univerzity leželo především ve vlastních Čechách, hlavně východních, středovýchodních a jihozápadních. Jednalo se o jazykově české, utrakvistické oblasti, ovládané konzistoří pod obojí.

Mimo její vliv zůstávaly tradičně katolické jižní Čechy s centrem v Českých Budějovicích, které se již od husitských válek obracely ke Krakovu, Vídni a později i Štýrskému Hradci. V Pošumaví se vliv pražské univerzity mísil s vlivem katolických a protestantských univerzit, na jinak katolickém Plzeňsku si univerzita vybudovala silné pozice. Slavkovský les, Chebsko, Pohoří, Českolipsko, Šluknovsko a Frýdlantsko patřily ke spádové oblasti luteránských univerzit. V dolním Polabí a dolním povodí Ohře se prolínaly vlivy Karolina, jezuitské akademie v Klementinu (ta na latinské školství vliv neměla) a zahraničních univerzit. Latinské školy však obsazoval svými absolventy a studenty rektor pražské univerzity. Severní Čechy byly převážně pod vlivem německého luteránství a částečně kalvinství, ve východních Čechách měla významnou pozici školská síť jednoty bratrské.⁹ Severní část Českomoravské vrchoviny byla z české i moravské strany pod kontrolou pražské univerzity, v jižní části se opět stýkalo více vlivů. Rektor pražské univerzity dosazoval pedagogy až v Trenčíně v Horních Uhrách.¹⁰

Martin Bacháček píše purkmistru a radě města Kostelce nad Labem

„Službu svú vzkazuji se. Na jiném jsem nebyl, než abych jak slovy, tak i skutečně Johannem Aciculam, správce školy Vaší, pro takové jeho výstupy, jakž se v předšlém psaní dokládá, potrestal, jakož žádnému v tom pro Boha a svědomí naše seděti a takovým rozpustilostem se dívati nemůžeme: než že páni tak snadně od svého upustili a jeho mně z trestání vyňali, jest mi skoro s podivením. Nic míněji, aby řečeno nebylo, že jsem tak na přímluvu Vaší nic nechtěl učiniti a některak příkřej že jsem k němu přistoupil, i to jsem učinil a od mého předsevzetí upustil s tou žádostí, aby pan purkmistr a páni pánům inspektorům školy poručení učinili, aby začasť do ní, jakožto do pokladu města Kostelce, pohlídali i také na chvilku poslechli, jak bedlivě a věrně jeden i druhý správce povinnost povolání svého vykonávají; a kdyby tu něco toho spatřili, co by se dalo proti přiměřenému pořádku, studiorum školy Vaší, aby se ozvali buďto na V. M., anebo bez dalšího zaneprázdnění na nás, vrchnost jejich, vznesli: má ta věc k slušné nápravě přivedena býti. Examina také v určitých časech, buďto ve čtvrt letě, anebo jak nařízeno jest, aby se vykonávala a některé osoby z prostředků V. M. k tomu voleny byly, a já sám, pokud milý pan Bůh zdraví příti ráčí, nebudu se leknovati, abych se neměl k některému takovému examenu dítek jak domácích tak i mládeže přespolní vypraviti, tak aby oni s obojí strany, jak učitelové, tak i učedníci na sobě buďto pro pochvalu anebo některé pohanění lepší pozor měli a ty takové visitationes netoliko k vzdělání mládeže, ale i také k vyšetření v škole hospodářství a čistoty zachování a některého nebezpečství odvrácení vykonávány byly. Jsem té naděje k panu purkmistru a k pánům, že tato má na psaní V. M. daná odpověď a maličké vnuknutí v dobré obrácena bude. S tím milost boží rač býti s námi se všemi.

Dán v kolleji císaře Karla Čtvrtého jinak Veliké v Starém Městě pražském, ve čtvrtek den sv. Šťastného zbožného léta 1599.“

(Paměti o školách českých, listář školství českého v Čechách a na Moravě od 1. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby. Ed. František Dvorský. Praha 1886, s. 4.

M. Martin Bacháček z Nauměřic purkmistru a radě města Kostelce na Labi o potrestání jich správce školního. 14. ledna 1599.)

• • •

System latinského městského školství organizovaného pražskou univerzitou byl co do své hustoty, účinnosti, funkčnosti a organizace evropsky ojedinelý. Velmi dobrou úroveň mělo i školství luteránské, svázané s německými univerzitami, stejně tak

9) Bratrské školy se dělily na tři druhy. Prvním typem byly školy elementární, působící u bratrských sborů, na kterých se vyučovalo čtení, psaní, náboženství a duchovní zpěv. Druhý typ představovaly nižší bratrské školy poskytující elementární vzdělání a latinu. Třetím typem byly vyšší bratrské školy neboli gymnázia, které připravovaly ke studiu na univerzitě a žáci se zde učili částečně sedmeru, latině, řečtině a hebrejštině.

10) Pešek, *Pražská univerzita*, s. 220–222.

i řada škol moravských. Univerzita schvalovala, nebo dokonce připravovala školní řády a zákony (řád Jana Hortensia z roku 1539, Jana Mathesia z roku 1551, zatecké školy z roku 1575, Matouše Kolína z Chotěřiny a zejména Petra Codicilla z Tulechova z roku 1586), regulovala organizaci školství, obsah a metody vyučování, metody výchovy i kázeňská pravidla, její profesori psali učebnice.¹¹ Příkladným Martinu Bacháčka vydala roku 1598 pražská univerzita obecný řád školský, který byl následně v letech 1607 až 1609 zdokonalen ve spolupráci s Mikulášem Troilem (1571–1631) a Vavřincem Benediktem z Nedožier (1555–1615).¹²

Od roku 1618 byla pražská univerzita zcela ve službách protihabsburského odboje. Po prohrané bitvě na Bílé hoře roku 1619 sdílela osud poražených stavů. Rektor Jan Jesenius (1566–1621) skončil na popravišti, univerzitě vítězný Ferdinand II. zakázal veškerou činnost. Zbylí karolinští mistři se marně snažili školu zachránit. Dne

10. listopadu 1622 byl vydán dekret, na jehož základě byla univerzita přinucena ukončit svoji činnost a Karolinum bylo předáno jezuitskému řádu, jehož akademie v Klementinu byla v roce 1616 povýšena na univerzitu.¹³ Roku 1638 císař Ferdinand III. Karolinum odebral jezuitům a obnovil právnické a lékařské studium, ovšem pod císařským protektorem. Roku 1654 došlo ke sloučení Klementina, Karolina a arcibiskupského semináře založeného Arnoštem Vojtěchem z Harrachu. Vysoké učení od té doby nese název Univerzita Karlo-Ferdinandova. Protestantské školství v českých zemích zaniklo.¹⁴

Obr. 5: Jan Jesenius, rektor pražské univerzity a jeden ze stavů popravených 21. června 1621 na Staroměstském náměstí v Praze

Samostatnou kapitolu školství 17. století tvoří **dílo Jana Amose Komenského** (1592–1670), posledního biskupa Jednoty bratrské a jednoho z největších českých myslitelů. Komenský si získal renomé především jako pedagog a autor mnoha spisů z tohoto oboru. Je považován za zakladatele moderní pedagogiky a vysloužil si přívěsk Učitel národů. V roce 1628 odešel do exilu do polského Lešna. V tomto městě vznikla velká část jeho děl z oblasti pedagogiky, například Česká didaktika.

13) Svatoš, Michal. *Pokusy o reformu a zánik karolinské akademie*. In: *Dějiny Univerzity Karlovy I.*, s. 288.

14) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 84.

Plán na zlepšení organizace školství rozpracoval v díle *Navrzení krátké o obnově škol v Království českém*. V tomto spise nastínil i svoji představu o školní inspekci. Úřad inspektorů a defenzorů¹⁵ měla zřídít vrchnost. Tito úředníci měli nejenom dbát na to, aby se dodržoval ustanovený řád, ale měli také nad školami držet ochrannou ruku. Na mateřské školy měli dohlížet kmotři. Především měli pečovat o to, aby rodiče nezanedbávali povinnosti vůči dětem. Na rodiče i kmotry měl dohlédnout církevní správce a starší jedné každé církve. Inspektorem obecních škol se měl stát církevní správce, pod jehož úřad vesnice, město či městečko, v němž se škola nacházela, spadalo. Kromě něho měl na školu dohlížet také úřad téhož města, městečka či vesnice. Na latinskou školu měl dohlížet děkan kraje spolu s rozumnými a pobožnými světskými dozorci. Na akademie biskup nebo administrátor a školní dozorci a defenzori zvolení z vyšších stavů.¹⁶

Jan Amos Komenský byl jako pedagogický reformátor zván do řady zemí – Anglie, Švédska, Uher, Nizozemí. V samotných českých zemích se školství dostalo opět pod vliv katolické církve. Velkou úlohu v něm hrál především jezuitský řád založený španělským šlechticem a důstojníkem Ignácem z Loyoly (1491–1556) v roce 1534. Do Čech jezuité povolal Ferdinand I. Prvních dvanáct příslušníků Tovaryšstva Ježíšova dorazilo z Říma do Prahy dne 19. dubna 1556. Za místo působení jim byl panovníkem určen dominikánský klášter u sv. Klimenta při staroměstské patě mostu. Zde vznikl řádový dům vyššího typu – kolej, ke které podle řádových předpisů patřily i školy. To znamená studia inferiora – školy nižší (gymnázia) a v tomto případě i studia superiora – fakulty filozofická a teologická. Vyučovat se začalo krátce po příchodu bratří do Prahy.¹⁷ S podporou Ferdinanda I. jezuité následně vybudovali v českých zemích celou soustavu svých škol. Nižší školy ale záměrně přenechávali jiným studijním řádům a zaměřovali se především na školství střední a vysoké.¹⁸

Obr. 6: Jan Amos Komenský, jeden z největších pedagogických myslitelů, se ve svém díle zabýval rovněž školní inspekci

15) Defenzor = obránce.

16) Komenský, Jan Amos. *Didaktika*. Praha: Česká bibliothéka 1849, s. 43–44, s. 158–159, s. 197.

17) Čornejová, Ivana. *Jezuitská akademie do roku 1622*. In: *Dějiny Univerzity Karlovy I.*, s. 247.

18) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 78.

Obr. 7: Klementinum postavili jezuité u kostela svatého Klimenta jako kolej založenou roku 1556 na podnět krále Ferdinanda I. Kromě ní se v areálu nacházelo gymnázium a akademie, později sjednocená s Karlovým učením

Veškerou činnost učitelů i žáků v internátních jezuitských kolejích do všech podrobností jednotně reguloval základní školní Ratio studiorum, vyhlášený dne 8. ledna 1599, u jehož zrodu stál generál řádu Claudius Aquaviva (generálem 1581–1615). Tento řád zůstal prakticky beze změny po celou dobu intenzivní pedagogické činnosti řádu.¹⁹ Vrchní dozor nad školami připadal provinciálovi, v rámci koleje pak rektorovi. Ani jeden z nich se však bezprostředně nepodílel ani na pedagogické činnosti, ani na jejím řízení. Hlavní praktickou odpovědnost za chod výuky a její kvalitu měli školští prefekti, jejichž počet se lišil podle typu školy. V případě učiliště, které zahrnovalo nižší i vyšší studia, působil v koleji jednak prefekt škol vyšších (praefectus studiorum superiorum), jednak jemu podřízený prefekt škol nižších (praefectus scholarum inferiorum/humaniorum). Pokud bylo při koleji pouze gymnázium, působil zde pouze jeden školský prefekt (praefectus scholarum/studiorum). Školská prefektura patřila k nižším vedoucím funkcím v řádu. Ideálním kandidátem na tento úřad byl úspěšný dlouholetý učitel rétoriky, pro něhož to představovalo nejvyšší kariérní post v řádovém školském systému. Prefekt na výuku dohlížel prostřednictvím pravidelných porad s jednotlivými učiteli, nahlížením do výkazů o prospěchu studentů, které si vedli vyučující, prohlížením sešitů studentů a vedením komisí, před nimiž žáci skládali zkoušky nutné pro postup do dalšího ročníku. Na obsazování vlastních učitelských míst měl jen pranepatrný vliv. Vyučující na jezuitských gymnáziích byli označováni jako magistri a professores a mohli jimi býti jak scholastici approbati, tak i řádoví otcové, a to jak ti, kteří složili slavné sliby, tak ti, kteří je měli teprve před sebou. Po dokončení studií filozofie mohli na teologické fakultě pokračovat jen ti mimořádně nadaní. Školskou praxí prošli všichni jezuité. Ti, kteří prokazovali nadání, kupříkladu ke kazatelství, učili jen krátce. Pro školní praxi měli význam především ti, kteří se roz-

19) Tamtéž, s. 79–82.

Obr. 8: Hrádek v Kutné Hoře, původně gotická tvrz, která byla v roce 1684 na žádost rektora jezuitské koleje prodána jezuitskému řádu. Jezuité zde o dva roky později zřídili seminář a následně i jezuitskou školu, která zde fungovala až do zrušení jezuitského řádu v roce 1773

hodli učitelskému povolání zasvětit život. Mohli sice zůstat po celou dobu magistry, ale zpravidla nejdéle po čtyřech letech výuku přerušili a absolvovali teologická studia, aby mohli být vysvěceni na kněze a složit slavné sliby. Poté se k výuce opět vrátili.²⁰

Po bělohorské porážce českých stavů se řád stal nejvýznamnějším nástrojem rekatolizace a jím prezentovaný školský systém se prosadil jako dominantní model školství. Počet kolejí a škol se rychle zvyšoval. V 18. století měla česká provincie celkem 29 kolejí s gymnáziem, z toho v Čechách 14, na Moravě 6 a ve Slezsku 9.²¹

Příkladem jezuitů se ve školství řídily i ostatní katolické mnišské řády, ke kterým patřili dominikáni, františkáni, piaristé a školní bratři. Oblíbeni byli především piaristé, kteří spíše než na středních školách vyučovali ve školství nižším.²² Zbylé školy městské a farní byly rovněž pod církevním dohledem. Úroveň těchto škol byla nízká, neboť je již nevedli bakaláři vysílání jako dříve pražskou univerzitou, ale lidé nekvalifikovaní, kostelníci, různí řemeslníci, dokonce i vysloužilí vojáci. Nižší školství se v podstatě stále nacházelo na počátku své existence. Síť škol byla nedostatečná a školství nebylo chápáno jako povinná záležitost pro všechnu mládež. V sedmdesátých letech osmnáctého století navštěvovala pouhá čtvrtina dětí veřejné školy, které byly velice špatně vybavené, chyběli zcela učitelé s odborným vzděláním a stálým platem i učební pomůcky.²³

20) Bobková – Valentová, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Karolinum 2006, s. 61–63.

21) Tamtéž, s. 59.

22) Tamtéž, s. 82.

23) Tamtéž, s. 617.

Rozvoj společnosti procházející průmyslovou revolucí si od 40. let 18. století kladl vyšší nároky na vzdělání populace.²⁴ Již před vznikem tereziánského jednotného školního řádu byly u nás vydávány obdobné instrukce a nařízení, platná ovšem nikoliv celostátně, ale pouze na určitém území nařizující vrchnosti. Mezi nimi zaujme především školní řád blatenský, který vydala dne 1. ledna 1763 hraběnka Antonie Serenyiová a nařídila jej přísně dodržovat na území svého tehdejšího panství, v okruhu měst Blatné a Březnice v jižních Čechách. Řád přesně vymezoval povinnosti učitelů, žáků, rodičů i vrchnostenského úřadu. Staral se o zlepšení postavení učitelstva. Učitelé měli mít alespoň dostačující vzdělání. Nepřítomnost žáka ve škole měla být trestána. Dohledem nad dodržováním řádu byl pověřen vrchnostenský úřad a místní duchovenstvo. Dvakrát do roka, před sv. Janem a v době adventu, měli dva komisaři z vrchnostenského úřadu spolu s děkanem a duchovenstvem přezkoušet znalosti žáků. O inspekci měli podat písemnou zprávu vrchnosti. Jedenkrát do roka měla být mládež povolána na zámek a v přítomnosti děkana a celého duchovenstva a také všech úředníků vrchnostenského úřadu přezkoušena. Nejlepší žáky čekala finanční odměna. Odměněn měl být v případě úspěchu žáků i rektor školy.²⁵

24) Tamtéž, s. 147.

25) Štraus, Jiří. *Školní řád blatenský*. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, podsbírka Písemnosti a tisky, inv. č. S 30-105-9, s. 1-10.

Období od tereziánských reforem do roku 1868

Novodobá školská soustava se v našich podmínkách začala vytvářet v druhé polovině 18. století. Za vlády Marie Terezie (1740–1780) a jejího syna Josefa II. (1780–1790) proběhla řada zásadních reforem ekonomického a společenského charakteru. V duchu myšlenek osvícenského absolutismu byla oslabena moc církve a naopak vzrostla moc panovníka, jemuž teď nic nebránilo v tom, aby mohl provést důslednou reorganizaci státu.²⁶ Školství, které měla doposud pevně v rukou církve, bylo prohlášeno za státní záležitost. Transformaci podléhaly jak školy nejvyššího stupně, tak instituce elementární. Dozor nad středními školami převzal stát již v roce 1752.

Roku 1759 byla ve Vídni založena **studijní dvorská komise**, jejímž úkolem bylo řídit všechny návrhy na školské reformy. Této komisi podléhaly studijní komise v jednotlivých zemích. Zprvu byla studijní dvorská komise jedním z oddělení direktoria, později české a rakouské dvorské kanceláře. Od roku 1774 byla podřízena přímo panovníci. Hlavní slovo v komisi měli osvícenci, především dvorní lékař Marie Terezie Gerhard van Swieten (1700–1772)²⁷ a po jeho smrti prezident komise František Karel Kresl (1720–1801).²⁸ Studijní dvorská komise dala po prozkoumání reformního návrhu

pasovského biskupa Leopolda Ernsta Firmiana (1708–1783) podnět k založení normální školy ve Vídni. Stalo se tak na zkoušku dne 2. ledna 1771. Škola působila jako elementární a reální ústav pro děti od 8 do 14 let a její součástí byla i učitelská příprava. Ředitelem školy se stal Josef Messmer (1731–1804), který vypracoval návrh na změnu elementárního školství. Komise však jeho návrh nepřijala.²⁹

Obr. 9: Základ modernímu školství položila Marie Terezie

26) Štverák, Vladimír – Mrzena, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986, s. 10–11.

27) Gerhard van Swieten prosadil rovněž reformy rakouského zdravotnictví. Mimo jiné zavedl do lékařského vzdělávání opět klinickou praxi. Ostře vystupoval také proti pověrám, především proti pronásledování upírů na Moravě.

28) Hledíková, Zdeňka – Janák, Jan – Dobeš, Jan. *Dějiny správy v českých zemích – od počátků státu po současnost*. 2. vydání. Praha: Lidové noviny 2005, s. 147.

Zamítla i další návrh na reformu, jehož autorem byl Jan Antonín hrabě Pergen (1725–1814). Základem Pergenova plánu byly triviální venkovské a malé městské školy, dále školy reálné pro jiná než rolnická povolání a latinská gymnázia. Návrh počítal se státním dohledem a řízením školství.³⁰ Vzorem pro reformu se nakonec stalo vyspělejší školství pruské. Marie Terezie povolala z pruského Slezska školského reformátora, zaháňského opata Johanna Ignaze Felbigeru (1724–1788). Felbiger vystudoval teologii a svou pedagogickou proslulost získal ve městě Zaháň. Jeho tzv. zaháňský neboli normální vyučovací způsob byl založen na poznání a pochopení písmenkové a tabulkové metody, kterou v Berlíně používal pedagog Johann Friedrich Hahn (1710–1789). Felbiger, který byl potěšen kladnými výsledky těchto vyučovacích po-

stupů, vydal příkaz k zavedení nového školního řádu na zaháňské škole v roce 1761. Do Vídně přijel tento reformátor dne 1. května 1774 a již 6. prosince téhož roku byl vydán *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařsko-královských dědičných zemích* (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen im sämmtlichen k. k. Erbländern).³¹ Obsahoval 79 paragrafů, hovořil o výchově chlapců i dívek, pro něž měly být

Obr. 10: Nejstarší vysvědčení uchovávané ve sbírkách Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského vydala pražská normální škola učitele Václavu Peršíkovi v roce 1776

zřízeny školy na vesnicích i ve městech. Řád upravoval strukturu elementárních škol, které byly trojího druhu. Vedle **škol triviálních** fungovaly ještě **školy hlavní a normální**.

V jednotřídních nebo dvoutrídních triviálních školách, které sídlily v sídle far nebo i u filiálních kostelů, se měly děti učit číst, psát, čtyřem základním úkonům početním s jednoduchou trojčlenkou, základům hospodaření a ve městech také zna-

29) Šafránek, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v Království českém od roku 1769 do 1895*.

Praha: F. Kytka 1897, s. 2.

30) Gabriel, Václav. *Obrazky ze školství českého a rakouského z uplynulých století*. Praha: Spolek pro vydávání latiných knih českých 1891, s. 92.

31) Tento školní řád platil však jen pro rakouskou polovinu monarchie. Pro Uhry byl vydán roku 1777 řád zvaný Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.

lostem potřebným pro průmysl. Hlavním předmětem bylo náboženství. Děvčata se měla ještě učit šít a plést. Školní povinnost nebyla jasně dána a její nedodržování nebylo hned od počátku trestáno. Školní řád pouze stanovil, že by rodiče měli děti posílat do školy alespoň šest let. Mladí lidé do dvaceti let měli v neděli navštěvovat dvě opakovací hodiny, které představovaly doplněk triviálního vzdělávání. V každém kraji se počítalo se založením trojtřídní – později čtyřtřídní hlavní školy. V čele takové školy stál ředitel, vedle něj zde působili katecheta a tři nebo čtyři další učitelé. Kromě předmětů běžných na triviálních školách se tady žáci učili také základům latiny, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu, slohu, kreslení, geometrii, základům hospodářství a průmyslového vzdělání. Náklady na triviální školy měly na starost obce a šlechta, výdaje hlavních škol byly zajišťovány z prostředků zemského školního fondu. V každé zemi měla být v sídle školní komise zřízena čtyřtřídní normální škola. Kromě výuky podle rozšířené osnovy hlavní školy se rovněž počítalo s tím, že při takové škole vznikne zvláštní kurz pro učitele, tak zvaná preparanda. Později byly tyto přípravky zřizovány i při některých významnějších hlavních školách.³²

Obr. 11: Rukopisná učebnice aritmetiky z roku 1792

Dozorem nad triviálními školami byl pověřen místní duchovní správce – farář. Přímý dozor mohl provádět také ředitel, pakliže byl na škole ustanoven. Na ekonomické záležitosti školy dohlížel světský školní dozorce. Zpravidla jím byl bohatý sedlák nebo panský úředník, kterého do funkce dosazovala obec spolu s vrchností. Dozorce dbal na to, aby nebyl učitel krácen příjem, byl zajištěn dostatek dřeva na topení ve škole, třída a obytné části školy byly adekvátně vybaveny, škola byla opatřena učebnicemi, učitel měl dostatečnou kvalifikaci a způsobilost a byl pracovitý. Dozorce měl dohlížet také nad poklidným průběhem vyučování a vlídným zacházením se žáky. Nejdůležitější povinností školního dozoru byl dohled na školní docházku, která v prvních desetiletích po zavedení všeobecného školního řádu nebyla příliš dodržována. Dozorce sepsal s učitelem na podzim katalog školních dětí a nejméně jednou za čtrnáct dní docházel do školy, kontroloval absence a upomínal rodiče, aby své děti posílali do školy. Byl také přítomen při vikariátní vizitaci. Oba dozorcí, jak duchov-

32) Štverák. *Stručné dějiny*, s. 153–154.

Obr. 12: Farář zkouší děti, učitel napovídá.

ní správce, tak světský dohlížitel, vykonávali kontrolu školy libovolně podle svého uvážení. Oba podepisovali školní fassé a žakovské seznamy. Na úrovni místní správy působila rovněž vrchnost jako patron s právem vizitace a místní obec, která přispívala škole určitou finanční částkou nebo naturáliemi.³³

Okresním školdozorcem se stával zpravidla děkan nebo vikář jmenovaný diecézí a potvrzený guberniem. Byl ustanoven při určitém počtu škol, cestoval po školním okrese a měl za povinnost navštívit každou školu, včetně škol hlavních, alespoň jednou do roka. Okresní školní dozor dohlížel na řadu povinností, ať již to bylo zaopatření žáků učebnicemi, příjmy učitele, jeho vzdělání, či pravidelné vyučování náboženství.³⁴ V roce 1779 zněly instrukce určující funkci okresních školdozorců takto: „Školní dozorcí mají bdít nad tím, aby ve školách byli vychováváni zbožní, bohabojní a vrchnosti oddaní občané a aby se učitelé zdrželi všech věcí, které nejsou v učebnici a v Metodní knize.“³⁵ Okresní školdozorce o svých inspekcích podával zprávu zemské školní komisi, která zároveň vydávala učitelské dekrety, účastnila se zkoušek, dbala o dodržování školního řádu a podobně.³⁶

Nejvyšší úřad v zemi, **Zemská školní komise pro Království české**, byla zřízena v Praze roku 1775 jako jedna z několika odborných komisí působících pod hlavičkou Českého zemského gubernia. Jejím nejvýznamnějším členem byl Ferdinand

33) Fantová, Jindřiška. *Správní organizace nižšího školství a její fungování na Třeboňsku od počátku 19. století do roku 1868*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav archivnictví a pomocných věd historických 2011, s. 26.

34) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 153–154.

35) Franc, Oldřich. *K některým otázkám teorie školní inspekce*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze 1967, s. 11. Knihu metodní pro učitele českých škol v c. k. zemích vydal Felbiger roku 1777 ve dvou svazcích.

36) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 153–154.

Kindermann (1743–1801), vrchní zemský školdozorce. Hlavním úkolem komise bylo zřízení normální školy. Ta byla otevřena již 15. listopadu 1775 v Praze na Malé Straně. Komise měla k dispozici školní fond, do kterého byl převeden majetek zrušeného jezuitského řádu.³⁷ Zemské gubernium jmenovalo ředitele, učitele, katechety a pomocníky hlavních škol i okresní školní dozorce na návrhy konzistorií. Návrhy předkládalo zemské gubernium k posouzení ještě i zemské školní komisi.³⁸

• • •

Ferdinand Kindermann (1743–1801)

Ferdinand Kindermann, pedagog, katolický kněz a později litoměřický biskup, se narodil v Království u Šluknova v rodině obchodníka s plátnem. Rodina byla hluboce duchovně založena. Dva starší bratři se stali řeholníky, jeden cisterciákem, druhý benediktinem. Ferdinand měl pokračovat v otcově živnosti. Díky přímluvě šluknovských duchovních byl ale nakonec přijat jako choralista do augustiniánského kláštera v Zaháni. V Zaháni vystudoval gymnázium. Po jeho dokončení se rozhodl pro duchovní dráhu, odešel proto do Prahy studovat filozofii a poté teologii. Vysvěcen na kněze byl dne 3. března 1765.

Jelikož měl zájem o vědeckou práci, využil pozvání hraběte Jana Nepomuka Josefa Buquoye (1741–1803), aby se mohl vedle práce vychovatele nadále vzdělávat. V roce 1766 získal doktorát ze spekulativní dogmatiky a nakonec dosáhl titulu doktora teologie. V září 1771 se stal děkanem v Kaplici, na panství Buquoyů. Hrabě Buquoy mu poskytl zvláštní stipendium na studijní cestu do Německa, zvláště Zaháně. Během své cesty se Kindermann seznámil s reformátorským dílem zaháňského probošta Felbigera a po návratu se rozhodl zřídit v Kaplici nový typ školy. Škola měla úspěch a Kindermann své zkušenosti již v roce 1772 zveřejnil knižně.

Obr. 13: Ferdinand Kindermann, školský reformátor a nejvyšší školský dozorce v Čechách

37) Jezuitský řád byl zrušen v roce 1773.

38) Šafránek, *Vývoj*, s. 5.

Vzbudil tím pozornost nejen v pedagogických kruzích, ale i u samotného císařského dvora. V roce 1775 se díky tomu stal členem zemské školní komise v Praze, v níž dostal na starost nižší školy, a zároveň byl jmenován nejvyšším školským dozorcem pro Čechy. Jeho nejdůležitějším počinem bylo založení normální školy v Praze. Za své zásluhy o školství byl v roce 1777 jmenován císařovnou Marií Terezií děkanem kolegiální kapituly Všech Svatých v Praze na Hradčanech, s čímž byl spojen inkolát pro Čechy, a zároveň povýšen do šlechtického stavu s predikátem „von Schulstein“. V roce 1777 byl jmenován infulovaným opatem v Petaru v Uhrách. Císařovna jmenovala Kindermanna i vrchním dohlížitelem nad bývalou jezuitskou kolejí v Bohosudově.

Vyvrcholením Kindermannova vlivu na školství bylo období vlády Josefa II., jehož plnou důvěru si reformátor získal. Josef II. mu po zrušení studijní dvorské komise svěřil funkci vrchního ředitele „německého“ školství. Kinderman tak získal pravomoc nad všemi zemskými školskými komisemi i nad uherskou školskou správou.³⁹ Již 24. prosince 1781 byl rovněž jmenován vyšehradským proboštem, jemuž patřil i mensální statek v Žitonicích. Dne 31. 1. 1790 se stal biskupem litoměřickým. V Litoměřicích se sblížil s Josefem Jungmannem, působícím v tamním semináři. Kindermann se vedle povinností spojených s litoměřickým biskupstvím nadále věnoval i školství. Zavedl kupříkladu nový typ vizitací. Každoročně důkladně zvizitoval okolo 60 farností. Svým přesvědčením byl josefinista, a tak zřídil již roku 1791 při katedrále zvláštní školský ústav. Velkého ohlasu dosáhlo jeho zakládání industriálních škol, které byly postupně zřizovány nejen v monarchii, ale i v celé Evropě. V roce 1799 postihla Kindermanna mozková mrtvice, na jaře roku 1801 podnikl cestu do Prahy na léčení. Zde však dne 25. května téhož roku zemřel. Nebyl pohřben v litoměřické katedrále, ale na městském hřbitově.⁴⁰

• • •

Zatímco Felbigerovu reformu uskutečňoval v Čechách Ferdinand Kindermann, na Moravě a později ve Slezsku působil jako vrchní školdozorce ředitel brněnské normální školy Ignác Mehoffer (1747–1807). Zásluhou Felbigera, Kindermanna a Mehoffera se již po 15 letech projevíly značné úspěchy školské reformy. Tak například v Čechách bylo k roku 1775 okolo jednoho tisíce vesnických škol s třiceti tisíci žáky, v roce 1790 činil tento počet již 2 534 škol a 177 tisíc žáků.⁴¹

Všeobecný školní řád upravoval podobu elementárního školství. Stranou zájmu Marie Terezie nezůstalo však ani školství střední a vysoké. V době, kdy nastoupila vládu, měli gymnázia v rukou především jezuité. Panovnice zavedla nejprve nad gymnázii státní dozor, a sice v roce 1752. Výraznější úpravu gymnaziálního studia

39) Somr, Miroslav a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987, s. 155–156.

40) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 152–153.

se jí ale podařilo prosadit až v roce 1775. Napomohlo tomu zrušení jezuitského řádu. Marie Terezie nechala vypracovat nové, obecně závazné gymnaziální osnovy, jejichž autorem byl piarista, prefekt savojské akademie Gratian Marx (1721–1810). Reforma počítala s rozsáhlejším studiem matematiky, přírodních věd, historie a moderních jazyků – francouzštiny a italštiny. Její negativní stránkou byla podstatná redukce gymnaziální sítě. Reforma snížila jejich počet v Čechách na pouhých 13, na Moravě a v rakouské části Slezska zůstalo pouze 7 gymnázií.⁴² Nedílnou součástí tereziánského vzdělávacího systému tvořilo také odborné školství, které se rozvíjelo podle reformního plánu kancléře Václava Antonína Kounice (1711–1794). V padesátých letech 18. století vzniklo několik akademií. Roku 1752 byla založena orientální akademie, o dva roky později vojenská akademie ve Vídni, dále škola hornická, inženýrská nebo také první reálná obchodní akademie. Univerzitu pražskou i vídeňskou zreformoval Gerhard van Swieten.⁴³

Reformní úsilí neustalo ani za vlády Josefa II. Osvícenský panovník upravil záležitosti týkající se poddanství, nově uspořádal poměry státu a církve a v neposlední řadě změnil situaci ve státní správě, a tím i ve školství. Řada dalších nařízeních se týkala omezení moci katolické církve. Rušily se řády a kláštery. Byl vydán toleranční patent vyhlášující náboženskou svobodu. Nejen nekatolíci, ale i Židé přestali být omezováni a židovské děti se nyní mohly vzdělávat ve státních školách. Mezi povinné předměty patřilo i nadále katolické náboženství. Pro výchovu osvícensky založených kněží byly od roku 1783 pořádány semináře, ve kterých byli vyskoleni technici vy-

Obr. 14: Záslužná školní medaile pro premianty z roku 1776

A.
С п и с о в,

podle nejvyššího kázně a přikázání je má, k tomu vyznamenání školní vřelostí a štápní školských věnců
příkazem 24. č. 68263 z dne 23. února 1776, kterým bylo ustanováno.

Předmět	Číslo	Číslo	Vyznamenání										Vyznamenání																	
			v první třídě					v druhé třídě					v třetí třídě					v čtvrté třídě												
Řecké jazyky	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Matematika	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Historie	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Filosofie	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Právní vědy	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Průmyslové vědy	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Praktická matematika	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Praktická fyzika	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Praktická astronomie	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Praktická zeměměřičství	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Praktická architektura	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Praktická kresba	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

1. Žáci školy se školní vřelostí a vřelostí, kteří se pro řádnou školní vřelost více zájmu vyznamenali.
2. Žáci školy se školní vřelostí a vřelostí, kteří se pro řádnou školní vřelost více zájmu vyznamenali.
3. Žáci školy se školní vřelostí a vřelostí, kteří se pro řádnou školní vřelost více zájmu vyznamenali.
4. Žáci školy se školní vřelostí a vřelostí, kteří se pro řádnou školní vřelost více zájmu vyznamenali.
5. Žáci školy se školní vřelostí a vřelostí, kteří se pro řádnou školní vřelost více zájmu vyznamenali.
6. Žáci školy se školní vřelostí a vřelostí, kteří se pro řádnou školní vřelost více zájmu vyznamenali.

Obr. 15: Instrukce pro učitele z roku 1790, jakým způsobem vést seznamy žáků

Obr. 16: Krajský školní komisař Ignác Richard Wilfling sepsal příručku pro školní vizitátory

novení krajských školních komisařů. Komisaři museli projít veřejnými zkouškami, ve kterých byli povinni prokázat nejen pedagogické a metodické znalosti, nýbrž i schopnost jednat s krajskými úřady ve prospěch školství. V každé zemi rakouské monarchie byli podřízeni vrchnímu školnímu dozorcí. Komisaři vykonali přísahu u zemského gubernia a jemu také zasílali zprávy o školách. V centru zájmu komisařů byla docházka školní mládeže, stav a údržba budov, vhodnost umístění školy. Stanovovali rovněž počet učitelů na škole, kontrolovali příjmy, vzdělání a způsobilost učitelů.⁴⁴ Na platy krajských komisařů v Čechách přispívali stavové částkou 12 000 zlatých. Vždy v polovině měsíce se na krajském úřadě také konala stání ve školních záležitostech. Krajský úřad rozhodoval o školních budovách, konzistoř dohlížela spíše na mravní způsobilost učitelů a na výchovu a způsob výuky žáků. Komisař vikáře podporoval v jeho potřebách.⁴⁵ V našich podmínkách vynikl krajský školní komisař Kouřimská Ignác Richard Wilfling (1759–1827),⁴⁶ autor nejvýznamnějšího dokumentu z hlediska zkoumání organizace školství konce 18. století. Kniha *Was muss ein Kreisschulensvisitator wissen und thun, um der Kirche sowohl als dem Staate wahren Nutzen zu schaffen* (Co musí krajský školní vizitátor vědět a činit, aby dokázal

učování žáků na školách i v metodice náboženství. Měli také napomáhat při zavádění povinné školní docházky. Všichni učitelé a faráři měli své povinnosti nejen ke škole a církvi, ale především ke státu. Josef II. ovšem usiloval o úplnou sekularizaci škol. Kněží měli být ze školy zcela vyřazeni a k posílení státního dozoru měli být vedle duchovních jmenováni světské komisaři. Stát převzal přímý dozor nad školami nařízením Josefa II. z roku 1786 o usta-

41) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 154.

42) Řezníčková, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska – České střední školy v letech 1867–1918*. Praha: Libri 2007, s. 12–13.

43) Štverák, Vladimír. *Dějiny pedagogiky. Díl 2*. Praha: Univerzita Karlova, 1981, s. 77.

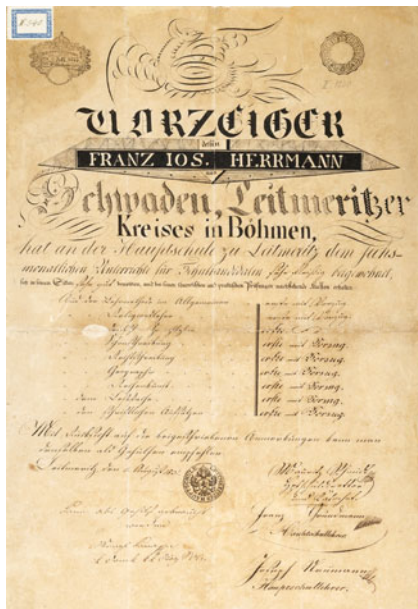
44) Šafránek, *Vývoj*, s. 24.

45) Tamtéž, s. 24.

46) Somr, *Dějiny školství*, s. 157.

opravdu prospět jak církvi, tak i státu) byla vydána v roce 1787. Podle Wilflinga měl být člověk vzdělán pro šťastný a užitečný život, učení mělo být snazší a radostnější a ve školách měl vládnout mírnější duch. Na prvním místě bylo náboženství, k němuž se družil německý jazyk a vyučování řemeslným, popřípadě hospodářským pracím. Dívkám měla škola poskytnout pouze omezené vzdělání, všemu potřebnému se měly naučit doma od matky. Wilfling se zaměřil především na pokyny pro školní inspekory a zároveň líčil obraz dobrého učitele, který má být obeznámen se základními poznatky z psychologie, estetiky a dokonce i z filozofie.⁴⁷

Po epizodické vládě Josefova mladšího bratra Leopolda II. nastoupil na trůn konzervativní panovník František II.,⁴⁸ který vládl monarchii dlouhých 43 let. Na počátku své vlády se musel potýkat s četnými válkami s Francií. Vyhrocené poměry zasahovaly rovněž do oblasti školství, jelikož duchovenstvo dávalo najevo svou nespokojenost s Josefovými reformami. V roce 1795 pověřil panovník Jindřicha Františka hraběte z Rottenhanu (1738–1809) zřízením opravné studijní dvorské komise.⁴⁹ Hrabě Rottenhan byl odpůrcem osvícenských idejí, vyjadřoval se proti zbytečnému vzdělávání poddaných a přílišné samostatnosti učitelů. Opravná studijní dvorská komise pod jeho vedením vypracovala nový rozsáhlý školský zákoník – *Politické zřízení školské* – (Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. auch k. k. österreichischen Provinzen), označovaný také někdy zkráceně jako „Schulkodex“, který byl vydán dne 11. srpna 1805. „Schulkodex“ byl novou základní školskou normou, která platila po celou první polovinu 19. století. Systém i nadále znal školy triviální, a to buď farní, filiální, nebo lokální,⁵⁰ školy hlavní a normální. Nový organizační řád byl

Obr. 17: Učitelské vysvědčení Františka Josefa Herrmanna z litoměřické hlavní školy z roku 1831

47) Štverák, *Stručné dějiny*, s. 156.

48) Od roku 1804 se nazýval Františkem I.

49) Studijní dvorská komise byla po splnění svého úkolu v roce 1778 zrušena a studijní záležitosti přiděleny dvorské kanceláři. V roce 1786 byla pro ústřední správu školství opět osamostatněna komise pro vyučování.

50) Pro jednu obec.

však krokem zpět. Situace ve školství začala připomínat tu, která v našich zemích panovala před tereziánskými reformami. Kantory na venkovských školách se stávali řemeslníci i vysloužilí vojáci vypomáhající zároveň v kostele jako varhaníci a kostelníci. Školní dozor se opět vrátil výhradně do rukou církve, která znovu získala privilegia ve státě. Na další desítky let se rakouské elementární školství řídilo příkazem „*výchova zbožných a poslušných poddaných, nikoli pak lidí učených*“.⁵¹ V roce 1805 proběhla rovněž reforma středního školství a filozofických studií, kde zavládla atmosféra nesnesitelného policejního dozoru a neustálého špehování.⁵²

• • •

Z paměti školního pomocníka

„Uplynulo pět měsíců, co jsem tam byl, a v Církvici byla v kostele ohlášená na velikonoční pondělek púlletní zkouška. Já jsem byl k tomu již úplně připraven. Na to odpoledne přišel pan farář Javornický z Církvice a domácí sousedé. Zkouška dopadla tak dobře, že se pan farář nad tím tuze divil a obzvláště se mu líbilo počítání z hlavy. Po skončené zkoušce jsem byl pozván k panu rychtáři s panem farářem na hody a tu jsem musil panu faráři ty pravidla o počítání z hlavy vysvětlovat a on povídal, to že ještě nikdy neslyšel a proto ho to velice překvapilo a doložil, že jest mne škoda pro Neškaredice, já že bych mohl na větší škole více působit a též se divil, že ty děti v tak krátkém čase tak daleko pokročily. Na druhý den jsem byl objednán si přijít k němu pro vysvědčení, které mi tuze rád udělil. Jeho podpis zní následovně: Joh. Javornický, Pfarer, bisch. Notar Inhaber der gold. Verdienstenmedaile. Těž jsem musel u něho zůstatí na oběd.“

(*Z Paměti školních pomocníků Josefa Růžičky (1820–1834) a Josefa Bělonožníka (1828–1872)*. Ed. Kliment Čermák. Čáslav 1907, s. 38–39. *Vzpomínka Josefa Bělonožníka se váže k roku 1838.*)

• • •

I po vydání „Schulkodexu“ zůstal nezměněn úřad místních i okresních školních dozorců. Bezprostředním dohledem nad učitelem byl nadále pověřen místní farář, jenž vyřizoval prosby nebo stížnosti, a pokud záležitost nemohl sám rozhodnout, postupoval ji okresnímu školnímu dozorcí, opět zpravidla vikáři. Tomu náležela rovněž agenda nejrozmanitějších školských záležitostí, o kterých ho informoval farář. Stížnosti, žádosti a ostatní agendu k projednání řešil dozorce buď písemně, nebo osobním jednáním. Proti rozhodnutí okresního školního dozorce se dalo odvolat ke krajskému úřadu, v případě, že se jednalo o problematiku školních budov nebo povinných dávek.

51) Štverák – Mrzena, *Felbiger a Kindermann*, s. 87–88.

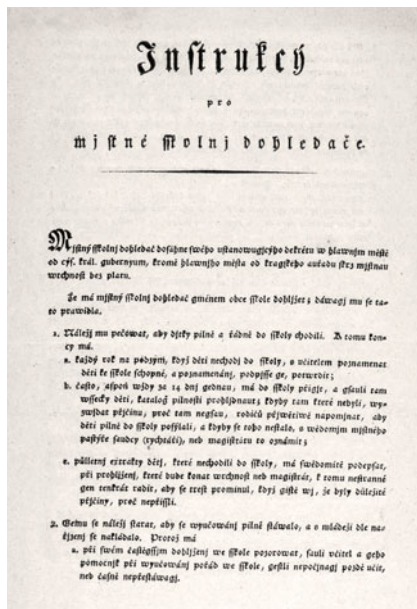
52) Tamtéž, s. 87–88.

53) Šafránek, *Školy*, s. 223; Fantová, *Správní organizace*, s. 28.

Ve věcech vyučování nebo disciplinárních bylo třeba se odvolat ke konzistoři. Každý měl právo podat odvolání i k zemské školní komisi. Okresní školdozorce zajišťoval rovněž obsazování uvolněných učitelských míst na triviální škole a žádost o umístění postupoval ke schválení konzistoři. Pomocníka schvaloval na učitelovu žádost sám. V případě náhlého úmrtí učitele stanovoval provizora, jež muž byla škola dána dočasně na starost. Tak zvané tabelární zprávy o stavu škol zasílali okresní školní dozorcí konzistoři a školnímu komisari u krajského úřadu.⁵³

Antonín Marek (1785–1877)

„Libušský jemnostpán“, kněz-buditel, žák a mladší přítel Jungmannův, básník, překladatel, jazykovědec, propagátor slovanské vzájemnosti a rusofil Antonín Marek (1785–1877) se narodil v Turnově do rodiny obchodníka s drahokamy. Když mu bylo pouhých pět let, jeho otec zemřel a ekonomická situace rodiny se značně zhoršila. Přesto mu matka, jako prvorozenému synovi, dovolila vystudovat. Po roce stráveném ve Wiesenthalu, kde se zdokonaloval v němčině, studoval cisterciácké gymnázium ve slezském Grüssau (dnes Krzeszów) a od roku 1801 pokračoval v Praze ve studiích filozofie. V roce 1804 odešel na matčino přání na bohoslovecká studia do Litoměřic,⁵⁴ ačkoliv ho kněžské povolání nelákalo.⁵⁵ V semináři jej učil češtině Josef Jungmann (1773–1847), pod jehož vlivem se stal národně a jazykově uvědoměným a získal chuť aktivně se zapojit do českého buditelského úsilí. Oba muže od této doby pojilo doživotní přátelství.⁵⁶

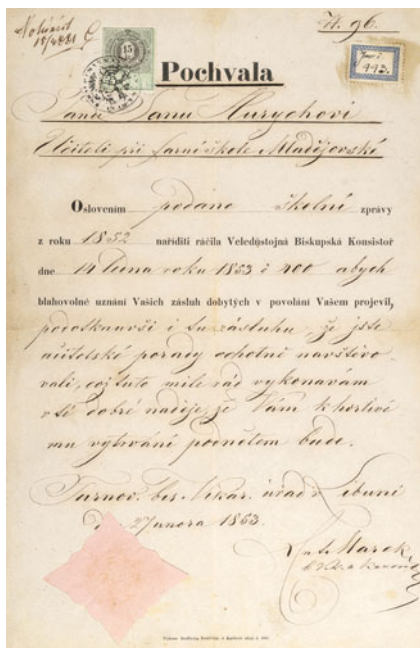
Obr. 18: Instrukce pro místní školní dohlédáče z první poloviny 19. století

Obr. 19: Vlastenecký kněz a školdozorce Antonín Marek zavedl první učitelské porady v Čechách

Na kněze byl Antonín Marek vysvěcen v roce 1808. Jako kaplan působil v Rožďalovicích (1808–1809) a Libuni (1809–1813), jako administrátor v Tatobitech (1813–1815) a Hrubé Skále. Roku 1820 se stal farářem v Týně u Rovenska a roku 1823 v Libuni, kde pak zůstal po celou dobu svého kněžského působení až do odchodu na odpočinek na podzim roku 1876. V roce 1828 byl jmenován děkanem a v roce 1844 biskupským vikářem a konzistorním radou. Z titulu vikáře se stal školním dozorcem na Turnovsku. Na nutných vizitačních cestách záhy zjistil, že školy nedosahují patriční úrovně, jsou hmotně zanedbány a stojí stranou vlasteneckého ruchu. Učitelé mnohdy považují své povolání za pouhé řemeslo a nepokládají za nutné se

stále vzdělávat a zdokonalovat. Marek se rozhodl kvalifikaci učitelů zvýšit, a začal je proto zvat k sobě do Libuně na porady. V roce 1844 tak vlastně zavedl první učitelské porady v Čechách. S učiteli probíral jednotlivé školní předměty i novinky z pedagogického života. Jedním z prvních témat, kterým byla věnována pozornost, byla problematika písma. Marek přesvědčoval učitele, aby začali používat latinku, která je českému písmu bližší, namísto německého kurentu. Učitelé se podle Markem vypracovaného vzoru učili psát dokonalé tvary písmen latinky a kurent se brzy z okolních škol vytratil. Marek kladl důraz také na znalost české gramatiky. Během svých vizitací učitele z tohoto předmětu zkoušel. Situaci jim ulehčoval tím, že je mluvnicki sám učil na poradách a seznamoval je s knihami, podle kterých se mohli sami vzdělávat. Snažil se také o to, aby každý učitel mluvil spisovně a správně a zřetelně vyslovoval. Stranou Markova zájmu nezůstaly ani počty. Na poradách zavedl počítání až do algebry, kterou si učitelé oblíbili natolik,

Obr. 20: Pochvala udělená v roce 1853 Antonínem Markem Janu Hurychovi, učitelu na farní škole mladějovské)

54) Plich, Jaromír. *Antonín Marek*. Praha: Melantrich 1974, s. 33.

55) Antonín Marek chtěl opakovaně ze semináře vystoupit, setrval pouze na domluvu Jungmannovu, že prospěje jako kněz své vlasti mnohem více než jako osoba soukromá. O jeho postoji ke kněžskému povolání svědčil i jeho soukromý život. Jeho pozdní láskou se stala Barbora Novotná, o 42 let mladší selská dcera, která přišla okolo roku 1845 na faru do Libuně. Synem z tohoto nelegálního svazku byl František Novotný, majitel proslulé sklárny v Anníně na Šumavě.

56) Plich, Jaromír. *Antonín Marek*, s. 31.

že ji začali zavádět do škol. Marek prosazoval taktéž zeměměřičství a praktické využití počtů. I to se promítlo do výuky na školách, ze kterých se vytrácel mechanismus a počtářské klíče. Jako úspěšný hospodář, štěpař a včelař kladl Marek učitelům na srdce, aby své žáky učili základům nauk o hospodářství. Sám jim šel příkladem a na libušské škole zavedl hodiny o hospodářství, jemuž se učilo vždy v neděli po opakovací hodině trivia. Na poradách se Marek věnoval i radě dalších témat, probíral s učiteli náměty týkající se kreslení a domácích úloh. Snažil se je nadchnout rovněž pro národní myšlenku. Seznamoval je s idejemi slovanské vzájemnosti, s Ruskem. Učil je i azbuce a ruské výslovnosti. Měl kvůli tomu potíže s úřady, neboť někteří učitelé začali azbuce vyučovat na školách. Vzhledem k tomu, že tuto výuku zaváděli o své vůli, vyvázl vždy bez trestu.

Marek podporoval školství i materiálně. Matici české věnoval jeden tisíc zlatých, ze kterých byl placen vstupní příspěvek jednoho kandidáta učitelství za člena Matice ročně. V Libuni založil nadaci na čtyři sta zlatých, z jejichž úroků se přilepšovalo učitelským pomocníkům. Při zdejší škole založil knihovnu, jíž věnoval velké množství vlastních knih a časopisů. Svůj vikariát zvedl za dobu svého působení v oblasti školství na jeden z nejpokrokovějších v Čechách.⁵⁷

Poslední čtyři měsíce svého života strávil Antonín Marek na Smíchově, v Husově ulici (dnes Drtinova). Zemřel 15. února 1877 ve věku nedožitých 92 let. Pohřben je v Praze na Vyšehradě.⁵⁸

• • •

Okresní školní dozorce prováděl každoročně vizitace na školách ve svém obvodu. Datum vizitace bylo dopředu oznámeno. Vikář ji zpravidla spojoval s kanonickou vizitací farnosti. Vikářova vizitace se zaměřovala na obsah vyučování, školní docházku, výuku náboženství a stav budovy. Inspekci byli povinně přítomni vrchnostenští úředníci, zástupci obce, místní školdozorce a rodiče školou povinných dětí.⁵⁹

Obr. 21: Seznam žáků farní školy v Třebotvě ze školního roku 1828–1829

57) Rýdl, Karel. *Pedagogické úsilí podkrkonošských buditelů v první polovině 19. století*. Pedagogika. Časopis pro pedagogické vědy, 32, 1982, č. 2, s. 70–72.

58) Markův nekrolog v Národních listech (18. 2. 1877) napsal Jan Neruda.

59) Šafránek, *Školy*, s. 224; Fantová, *Správní organizace*, s. 32.

Všichni zúčastnění byli jmenovitě zapsáni ve vizitačním protokolu. Učitel na vizitaci připravil seznam žáků, výkazy prospěchu a docházky, žákovské sešity, slohové práce, seznam vyučovacích předmětů s vyznačením probrané látky, seznam knih pro chudé žáky a knihu záznamů stížností a dotazů. Okresní školní dozorce předložené materiály zkontroloval, pomodlil se, promluvil krátce k přítomným a začal zkoušet žáky od nejmladších po nejstarší. Po veřejné zkoušce následovala pochvala. Šest nejlepších žáků bylo obdarováno. Záškoláci a neukáznění žáci byli pokáráni. Kontrole byli podrobeni i učitel s pomocníkem. V jejich případě se vikář zaměřil na to, jak se chovají k dětem, jak vyučují, zda se chovají mravně, jestli učí dle rozvrhu hodin a také jestli se nadále vzdělávají.

Vikářově vizitaci neunikl ani katecheta. Kontrolovala se kvalita výuky náboženství a katechetův přístup k žákům. U rodičů dětí pak okresní školní dozorce kontroloval, jestli si váží vyučování a posílají děti do školy a odvádí plat učiteli. Inspekce byla zaměřena i na školní budovu. Posuzovalo se, zda je vhodně umístěna, v jakém se nachází stavu a zda je opatřena dostatkem dřeva na otop. Farář, coby místní školní dozorce, byl prověřen, zda dozor nezanedbává, jak se chová k učiteli, zda napomáhá k jeho dalšímu vzdělávání, zda upomíná a povzbuzuje rodiče, aby nezanedbávali školní docházku svých dětí. Stranou kontroly nezůstal ani světský školdozorce, úřad a vrchnost.⁶⁰

Alois Jirásek ve škole

„Školní rok trval tenkrát až do konce července. Když se blížil jeho konec, nastávaly přípravy k veřejné zkoušce. Opakovalo se učivo, pak, to již bylo pro nás jakýmsi svátkem, psaly se předpisy, abychom ukázali, kterak jsme prospěli v krasopisu. [...] Ráno po mši brali jsme se my, školáci a školačky, všichni v nedělních šatech, z kostela pod farskou zahradou hrubě vydlážděnou cestou [...] nahoru do školy.

Obr. 22: Nejstarší rozvrh hodin zachovaný ve sbírkách Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského pochází z dvacátých let 19. století. Sepsal jej učitel František Leopold Studnička, působící v rozmezí let 1826 až 1864 na farní škole v Suchomatech u Berouna

Tam všechno vysmýčeno, vyběleno, vydrhnuto, práh i podlaha; jen lavice zůstaly ve své dekoraci zakančené, ve svých ornamentech a řezbách kudlou za kolik generací pořízených. Na černém učitelově stole červenomodrý ubrus z činovatiny s vetkanými myslivci, jeleny a stromy; na stole váza s kytkou, hlavně růže a „Pána Ježíše vlasý“.

Napětí v nás i strach. Na síni ve škole bubny, kotle z kostelního kůru na intrády. Vinca hrobařův u nich s paličkami v ruce. Již to začne. Budou dávat veřejně, přede všemi otázky, budou čísti ze „zlaté knihy“. Budeš-li tam a na kolikátém místě.

Vtom intráda na síni, bubny víří, trouby hlaholí jak na kůře o velikých svátcích. Vstupuje vikář, bělovlasý, důstojný zjevem a milý tváří, za ním farář v paruce, za ním pan páter, náš katecheta. [...] Intráda dozněla, šum se utišil, zkouška začala. Zkoušel pan páter, zkoušel učitel, pomocník; také vikář dal sem tam otázku. A když bylo leccos bystrého i naivního, veselého i hloupého pověděno, když mnoho potu za celé dopoledne setřeno, zjevila se „zlatá kniha“, ozvala se jména vyznamenaných a na síni kotle, do nichž bil Vinca hrobařů. Premianti a premiantky musili před lavice, aby dostali prémium, po knížce, po rytině. A zase šum, zase intráda, teď odcházejícímu vikáři; mačkanice u dveří a tu tam i pláč zklamaného, neuznaného žáčka, zanikající v tom hluku a ruchu.“

(Jirásek, Alois. *Z mých pamětí*. Praha: Mladá fronta, 1980.)

• • •

Od roku 1830 byla stanovena finanční odměna za vizitaci ve výši tří zlatých za jednu školu. Částka byla odváděna konzistoři ze školního fondu.⁶¹ Ze školních vizitací se pořizovaly podrobné protokoly, které se zasílaly na konzistoř. Měly zákonem danou formu a po roce 1805 se vyplňovaly na předtištěný formulář.⁶²

Vizitační protokoly byly odesílány na biskupskou a arcibiskupskou konzistoř. Konzistoře každoročně na základě zaslaných protokolů vypracovávaly podrobnou zprávu o stavu škol ve svém

Obr. 23: Pochvalný lístek z roku 1825

60) Fantová, *Správní organizace*, s. 32.

61) Šafránek, *Školy*, s. 224.

62) Fantová, *Správní organizace*, s. 32.

obvodu působnosti, kterou zasílaly ke kontrole zemské školní komisi. Na základě těchto zpráv bylo vídeňskými centrálními úřady každoročně povoleno čerpání finančních prostředků ze školního fondu.⁶³

• • •

Antonín Hlavan (1796–1868)

Infulovaný arciděkan plzeňský,⁶⁴ konsistoriální rada, knížecí arcibiskupský vikář a školdozorce okresu plzeňského, synodální komisař, arcibiskupský rada a komisař gymnázia a reálných škol plzeňských, rytíř c. k. řádu Františka Josefa,⁶⁵ zněl výčet titulů a funkcí P. Antonína Hlavana (1796–1868), významné postavy plzeňského kulturního života poloviny 19. století. Rodák ze Slaného, Antonín Hlavan, se stal v roce 1835 farářem při kostele sv. Jana Křtitele v Bílém Touškově (dnes Město Touškov) na severním Plzeňsku. Do funkce arciděkana plzeňského byl jmenován dne 18. července 1839.⁶⁶

Obr. 24: P. Antonín Hlavan se jako okresní školní dozorce zasloužil o povznesení škol na Plzeňsku

Po celou dobu svého působení v Plzni byl plně zapojen do duchovního i společenského života města. Stal se členem různých spolků. Spolu s arciděkanem Tomášem Kordíkem (ve funkci 1803–1824) je považován za osobnost, která se významnou měrou zasadila o počestění plzeňského života. Jako plzeňský arciděkan pronesl dne 5. října 1842 historicky první požehnání plzeňskému pivovaru a první várce ležáku Pilsner Urquell. Arciděkan-skému chrámu sv. Bartoloměje věnoval

na svoji dobu nemalou částku 1 800 zlatých na zhotovení nového pseudogotického hlavního oltáře, v jehož středu je umístěna proslulá Plzeňská madona ze 14. století. Oltář vznikl podle návrhu Josefa Mockera (1835–1899).

63) Tamtéž, s. 34.

64) S právem nosit mitru – infuli.

65) Řád Františka Josefa byl rakouský všeobecný záslužný řád, který založil císař František Josef I. v roce 1849. Zanikl rozpadem rakousko-uherského mocnářství roku 1918. P. Antonín Hlavan se stal nositelem tohoto řádu v roce 1858.

66) Archiv města Plzně. Kronika arciděkanství i. č. 2, sign. 33a1, pag. 4.

Školdozorcem okresu plzeňského se P. Antonín Hlavan stal v roce 1843 a ve funkci setrval dlouhých pětadvacet let až do své smrti.⁶⁷ Roku 1849 vyzval z titulu své funkce okresní učitelstvo k zavedení pravidelných učitelských porad. První z nich byla zahájena Hlavanovým proslavem dne 5. října 1849. Česká sekce učitelských porad byla rozdělena na dvě oddělení, a sice na plzeňské s předsedou Josefem

Obr. 25: Hrob Antonína Hlavana na hřbitově u sv. Mikuláše v Plzni

Spudilem, učitelem hlavní školy, a na oddělení plaské s předsedou P. Janem Markem (1803–1853), obrozeneckým farářem královickým, básníkem a prozaikem, publikujícím pod jménem Jan z Hvězdy.⁶⁸

P. Antonín Hlavan zemřel 8. července 1868⁶⁹ a byl pochován na hřbitově u sv. Mikuláše v Plzni, kde se jeho náhrobek zachoval dodnes.⁷⁰ Ve své závěti odkázal státní dluhopis na jeden tisíc zlatých české hlavní škole v Plzni a dluhopis ve stejné výši také zdejší německé hlavní škole. Z úroků se na obou školách měla každoročně poskytnout finanční odměna jednomu mravně zachovalému, pilnému a v Plzni rodilému žáku, katolického náboženství, který školu opustil s velmi dobrým vysvědčením a pokračoval ve vyšším vzdělání. O tom, komu bude odměna přidělena, měla rozhodovat komise sestávající z ředitele, katechety, arciděkana a nejstaršího učitele ústavu. Žák měl být odměněn veřejně ve škole v den Dušiček a tentýž den byl povinen zúčastnit se mše svaté a pomodlit se za arciděkanovu duši i za všechny katolické duše Ave Maria a Salve Regina Mater Miseri Cordiae. Od roku 1869 se z Hlavanovy nadace odměňovali žáci chlapeckých obecných a měšťanských škol v Plzni. Každý rok byl odměněn žák z jiné české a z jiné německé školy, které se střídaly podle školních obvodů jedna po druhé. Na počátku dvacátého století činil výnos z úroku osmdesát korun.⁷¹

67) Archiv města Plzně. Kronika arciděkanství, pag. 4.

68) Archiv města Plzně. Posel ode Mže, čís. 11, 10. února 1849, nestr.

69) Archiv města Plzně. Kronika arciděkanství, pag. 4.

70) Svatomikulášský hřbitov v Plzni je nazýván plzeňským Slávinem. Místo posledního odpočinku zde našla řada významných osobností, kupříkladu Josef Kajetán Tyl († 11. 7. 1856) a Emil Škoda († 8. 4. 1900).

71) Archiv města Plzně. Nadace Antonína Hlavana, i. č. 7712, sign. 7/II/c 1886, ev. č. 859, nestr.

P. Hlavan na inspekci v Bolevci

„Dne 28. května 1845 se držela veřejná zkouška dítek ve škole bolevecké před polednem od osmi až do deseti hodin, od vysoce důstojného a veleváženého milostpána a pana arciděkana plzeňského Antonína Hlavana, školního dozorce a konsistořiálního rady, v přítomnosti milostpána, pana Matěje Adámka, radního a školního patronátního komisarara panství plzeňského. P. Václav Záruba, školní katecheta, kaplan plzeňský. Josef Vondruška, školní filiální učitel. Josef Škarda, školní dohlížitel a rychtář bolevecký. V tomto roce i spolu stromovni školka založena byla.“

(Pamětní kniha Obecné školy v Bolevci. Archiv města Plzně, i. č. 27308, rukopis 1839–1910, s. 6.)

• • •

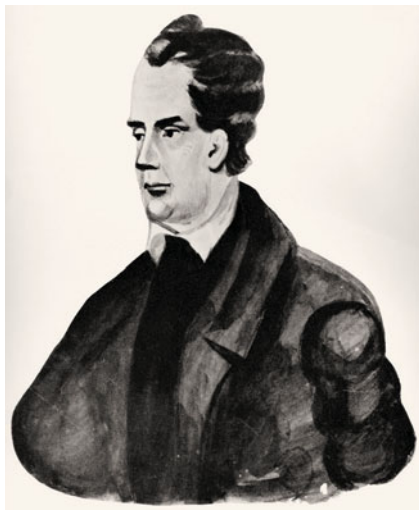
„Schulkodex“ v podstatě znamenal konec krajských školních dozorců. Krajsští komisaři měli být nadále pouze nápomocní církevním okresním školním dozorcům. Stejně jako v případě okresního školního dozorce i tomuto komisaři byla nadřizena biskupská konzistoř. Ekvivalentem konzistoři na tomto stupni správy byl krajský úřad, a to v otázkách problematiky existence škol správy školních budov a vyživení učitelů. Krajský úřad v těchto záležitostech posílal jednou ročně přehledy zemské školní komisi. Zprávy uváděly, co je na školách třeba zlepšit a jaké byly zjištěny nedostatky.⁷² Přehledy podával krajský úřad i na konzistoř. V rámci diecéze byl panovníkem jmenován vrchní školní dozorce, zpravidla člen konzistoře nebo biskup. Konzistoř navrhovala zemským školním úřadům ředitele, učitele a pomocníky hlavních škol. U triviálních škol sama schvalovala obsazování učitelských míst na základě doporučení od okresního školdozorce.⁷³

• • •

Josef Regner (1794–1852)

Josef Regner, páter Havlovický z Jiráskova románu *U nás*, nejznámější postava Náchodska z doby národního obrození, se narodil 24. února 1794 v Havlovicích v rodině mlynáře.⁷⁴ Gymnázium vystudoval v Broumově, filozofii a teologii v Praze. Zde ho svým myšlením ovlivnil profesor Bernard Bolzano (1781–1848).⁷⁵ Vysvěcen na kněze byl dne 24. srpna 1817 v Hradci Králové a téhož roku nastoupil jako kaplan do Náchoda.

Obr. 26: Josef Regner, zapůjčeno Muzeem Náchodska

V roce 1829 byl jmenován zámeckým kaplanem.⁷⁶ V listopadu 1831 se stal farářem v Hronově.⁷⁷ V městečku panovala bída a nevzdělanost. Lidé udržovali pohanský zvyk shazování kozla ze zvonice na svátek sv. Jakuba, neboť věřili, že jeho krev má léčivé účinky. Regner jim tento barbarský zvyk zakázal. Věděl, že bídu neodstraní rozdáváním almužny, učil proto osadníky, jak obdělávat pole, aby lépe rodila, učil je štěpování a včelařství. V roce 1832 založil v Hronově ovocnou školku. Podílel se i na založení knihovny.⁷⁸ Aby opatřil práci nezaměstnaným horníkům, začal společně s bratrem Vincencem dolovat na Hronovsku uhlí. Bratři založili akciovou společnost, která v roce 1835 zakoupila panský důl Vilemínu ve Žďárkách a roku 1838 založila vlastní uhelnou jámu nedaleko Hronova.⁷⁹ Podnik nebyl úspěšný, Regnera finančně zatěžoval, a společnost proto nakonec v roce 1851 opustil.⁸⁰ V roce 1845 byl ustanoven náchodským vikářem a školdozorcem. V tomtéž roce vypracoval obšírné memorandum, v němž podrobil ostré kritice dosavadní školský systém a podal návrhy na jeho proměnu.⁸¹ Roku 1846 se stal dopisujícím členem Vlastenecké hospodářské společnosti, byl i členem Jednoty průmyslové. Na Náchodsku zakládal Jednoty hospodářské. Svoje představy a zkušenosti publikoval v řadě časopisů, mimo jiné v *Příteli mládeže*, *Týdeníku hospodářském* a v *Hospodářských vesnických novinách z Čech pro osvětu a vzdělání lidu*. Na Náchodsku zakládal přírodní školy a knihovny. Jeho zásluhou byla v Náchodě zřízena dětská opatrovna pro děti tří- až šestileté. Městská škola byla rovněž jeho zásluhou přeměněna na hlavní.⁸²

Obr. 27: Josef Regner je hlavní postavou Jiráskova románu *U nás*, kde vystupuje jako páter Havlovický

72) Fantová, *Správní organizace*, s. 29.

73) Šafránek, *Vývoj*, s. 53; Fantová, *Správní organizace*, s. 28.

74) Profeld, Bedřich. *Josef Regner. Život a dílo pátera Havlovického z Jiráskovy kroniky „U nás“*. Praha: J. Otto 1925, s. 5.

75) Tamtéž, s. 6–8.

76) Tamtéž, s. 10–11.

77) Tamtéž, s. 19.

78) Tamtéž, s. 35–36.

79) Tamtéž, s. 38.

80) Tamtéž, s. 172.

81) Tamtéž, s. 45.

82) Tamtéž, s. 47.

Josef Regner zemřel dne 11. května 1852 a byl pohřben na Staroměstském hřbitově v Náchodě. Dne 10. srpna téhož roku prohlásil po zkoušce školní mládeže podkrajský hejtman vrchlabský Jan Nepomuk Lhota (1811–1890), že pohřešuje muže „o blaho mládeže, občanů, ba celého národu tak velezasloužilého. Cítíte, koho míním? Ano, jeť to bývalý Váš pastýř duchovní, děkan, vikář, ředitel, učitel, Regner. Noste a ctěte až do pozdního stáří památku jeho vděčně v srdcích svých“.⁸³

• • •

Z memoranda Josefa Regnera

„Hraničí přímo s nemožností, žádá-li se na učiteli, aby se na hlavní škole vzdělal za půl roku na učitele lidu. Na tom nemohou ničeho změnit ani pokračovací školy ani dozorčí orgánové školní. A kde vzítí věcné znalosti přírodopisné, fyzikální, chemické, mechanické, technologické a hospodářské, když se tomu nikde neučili? Trvá léta, nežli duchovní správce nebo katecheta setřese 18letý prach školní a naučí se s lidem mluvit srdečně, srozumitelně a působivě. Mimo to, jsou přísně vázání systémem a vysazují se podezření novotářů a liberálů, odchýlí-li se v něčem od předepsané osnovy. Učitel postupuje tudíž nejbezpečněji, neuchyluje-li se od znění školní knihy a zákonů, vykládá-li katechismus, naučí-li děti malovat úhledná písmena, plynně číst a čtyřem základním výkonům početním, i když se neoteplí srdce pro vše dobré a šlechetné a nenaplní odporem ke vši špatnosti, i když z nedostatku vědomostí přírodovědných neporozumí hospodářské nebo technické knize nebo místo dělení násobí. Je naprosto nemožné, aby pomocník z 12 zl. ročního platu, který často dostává toliko ústy a na papíře, si pořizoval oděv a obuv, psací potřeby a knihy, aby učitel za 100 zl. uživil a ošatil sebe a svou rodinu, a když se byl dostatečně potahal o ubohý plat s úřadem, rychtářem a rodiči, aby radostně, horlivě a s láskou vyučoval a budil v mládeži tytéž vlastnosti. Pták zpívá, když se nasytil a usouzenému obličejí sluší spíše vzdech nežli zpěv. Pravé vzdělání lidové a zvláště průmyslové vzdělání mládeže je pro Čechy k jejich zeměpisné poloze v Evropě, zvláště pro přelidněné Podkrkonoší, nezbytným požadavkem doby. Ale tu je nutně potřebí odborně vzdělaných a řádně placených učitelů a vlastních ústavů vzdělávacích. Co si má pomyslet prostý člověk o zřízeních našich nižších i vyšších ústavů vzdělávacích, když úředník, lékař nebo kněz po 14letém studiu si nedovede přišít knoflík, zaraziti hřebík, saditi a zušlechtiti stromek, vsednout na koně, nerozezná pšenice od ovsu, zkrátka, když nerozumí praktickému životu. Odtud odpor proti školám, děti se v nich učí všemu možnému, jen ne tomu, čeho v životě potřebují. Někteří učitelé a profesori jen proto jsou ustanoveni a placeni, aby byli postrachem mládeže a kladli překážky postupu nejschopnějších mladých lidí, odnímajíce jim všechnu chuť, nebyla-li snad jejich přízeň vykoupena. Příčiny skrovného vzdělání lidu a jeho tělesného úpadku leží tedy hlouběji a sluší se hledati větším dílem jinde nežli v jeho nejstálosti a nedbalosti. Další příčinou je hojné pití kořalky, ve kterémžto jedu utápějí své starosti a bídu. Za dva groše chudák zapomíná

83) Tamtéž, s. 179.

všech trampot, cítí se na čas posílen proti svému nepříteli a utlačovateli a proto z kostela a školy jen rovnou do kořalny, aby dobrá napomenutí byla jedovatou vodou rázem odplavena. Něžný otec vezme s sebou také ženu a děti, aby jim přilepšil bez ohledu na to, že potom celý týden musejí strádati. A běda faráři, který se pokusí tomuto žlu čelit. Hned na sebe uvalí hněv pana správce, že chce zkracovati nejlepší příjmy jeho a milostivé vrchnosti. Třetí zakrsání je nedostatek čistého vzduchu v obydlích a tělesného pobytu ve volné přírodě. Jak se dosud budí veselost, sebeúcta a sebevědomí lidu, může jen ten posouditi, kdo delší dobu pozoruje naše vzdělávací ústavy a život v horách. Děti strávivše půl dne v těsné škole, bývají propuštěny s přísným napomenutím, aby v párech odcházely tiše domů. Ať si hrají v létě s míčem nebo v zimě sáňkují, vždy musí někdo státi na stráži, nejde-li farář nebo učitel. V létě koupají se bez dozoru na nejdlehljších a nejnebezpečnějších místech, poněvadž koupání je přísně zakázáno. Pak ovšem zapírají, aby ušly trestu, nebo udávají, aby si udělaly u profesora nebo učitele dobré očko. Jmenovitě na broumovském gymnáziu je koupání přísně zakázáno, aby se studenti, kteří neumějí plovati, neutopili. Jako by se byl kdy již někdo naučil plovati ve vzduchu! Proč pak se nenařídí Stvořiteli, aby oddálil všemnu vodu, by se takový nešikovný kluk neutopil? Naše gymnázia jsou pravou satirou na tělesnou výchovu, která je z nich zcela vyloučena, ba přísně zakázána. Jakého vděku by si získali představení broumovského gymnázia, kdyby ustanovili samostatného učitele hudby, jichž v klášteře není nedostatek, který by vyučoval studenty instrumentální hudbě a zpěvu a pořádal ve vhodných dnech hudební produkce. Přímým humánním jednáním, jakož i účelnou reformou školskou, jmenovitě zřizováním průmyslových škol v Podkrkonoší, přispělo by velice k odstranění bídy, probuzení veselosti, sebeúcty a zlepšení tělesného i duševního stavu horského lidu.“

(Část memoranda, které vypracoval Regner v roce 1845. Profeld, Bedřich. *Josef Regner. Život a dílo pátera Havlovického z Jiráskovy kroniky „U nás“*. Praha: J. Otto 1925, s. 52–53.)

• • •

Biskup komunikoval s farnostmi prostřednictvím ordinátních listů. V případě, že měl učitel s farářem a dalšími úředníky vyplňovat novou školní fassi, informoval o tom biskup právě skrze ordinátní list, jehož součástí mohla být i předloha formuláře fasse. Oznamoval tímto způsobem i plánované vizitace.⁸⁴ Biskupské vizitační cesty byly spojeny s revizí plnění státních nařízení v církevní a školské oblasti a s udlíením svátostí biřmování. Biskup během generální vizitace navštěvoval rovněž školy, kde se účastnil zkoušek z náboženství a vyznamenával učitele pochvalnými dekrety. I z generální vizitace byla vyhotovena zpráva. V oblasti školství se zaměřila na vyhodnocení všeobecné úrovně vyučování náboženství v diecézi, mravnost a stav školních budov.⁸⁵

Tři roky po vydání „Schulkodexu“ panovník opět obnovil studijní dvorskou komisi, která poté zůstala nejvyšším úřadem školské správy až do roku 1848. Revoluční

84) Fantová, *Správní organizace*, s. 29.

85) Tamtéž, s. 34.

Obr. 28: Žáci zkoušení během generální vizitace

rok 1848 přinesl změnu. Císařským rozhodnutím bylo dne 23. března 1848 nově zřízeno ministerstvo vyučování. V roce 1849 převzalo i záležitosti kultu a do července téhož roku je vedl Josef Alexander Helfert (1820–1910). Poté, až do roku 1860, zastával ministerský post hrabě Leopold Thun-Hohenstein (1811–1888) a Helfert zůstal podsekretářem pro církevní záležitosti. Leopold Thun-Hohenstein uskutečnil řadu dů-

kladných reforem středního a vysokého školství. Stranou jeho zájmu nezůstaly ani triviální školy. Žáci příslušného školního obvodu museli školu denně navštěvovat a škola měla povinnost kapacitně výuku zajistit. Zřizovatelem škol se stala obec, která se také měla starat o jejich hospodářské zázemí.⁸⁶ V roce 1849 byly zřízeny zemské školní úřady, v nichž zasedali školní radové, pozdější zemští školní inspektoři. Tyto úřady byly pověřeny vrchní správou elementárních a středních škol. Úřady však byly zrušeny již o dva roky později tak zvanými silvestrovskými patenty.⁸⁷

• • •

Trestání nedbalých rodičů

„Představenstvo!

K § 178 školní zákonní knihy a 184 též tam se nařizuje, jak se rodiče, které dítky nedbanlivě do školy odesílají, trestati mají, a zvláště nařizuje § 178, aby, když napomenutí místního duchovního bez oučinku zůstává, učitelové vždy ku konci měsíce března a září od nich velebných pánů duchovních a školních dohlizitelů podepsané vyznání nedbanlivých žáků místní vrchnosti předložili, které povolane jsou, rodiče předvolati, a nedbanlivě dle okolostojičnosti, buď dvojnásobným školním platem stíhati, od platu osvobozené k platu přidržeti, a v pádu ouplné chudoby tělesně trestati mají. Z částky dvojnásobně uloženého platu školního, má se dle § 178 jeden díl učitelům odvésti – druhý pak s významem nedbanlivců předložen býti.

86) Šafránek, *Vývoj*, s. 84.

87) Hledíková – Janák – Dobeš, *Dějiny*, s. 284.

Na otázku, kdo nyní po vyzdvižení vrchnosti v tomto zástoji oučinkovati má, rozhodlo vys. slav. c. kr. zemské držitelství s výkonem od 29. listopadu 1850 čís. 5201 L. G. B., že představenstva k tomu povolání jsou.

Když se následkem toho představenstva poukazují, s ouplnou přísností hleděti na to, aby se škola pilně navštěvovala, a proti nedbanlivým dle onoho zákona nakročílo, ukládá se jim za povinnost, vždy při konci měsíce března a září předepsané výkazy sem předložiti, a v pádu potřeby se podpory c. kr. podkrajského úřadu dovolati, který přísně na to hleděti bude, aby se zákonu zadost stalo.

O tom se také velebné duchovenstvo a p. učitelové v známost uvádějí s vyznáním, aby dle § 178 výkazy nedbanlivých představenstvu se doručily, spolu očekávajíc, že v tomto zástoji nejenom sami oučinkovati, nýbrž také představenstva podporovati, ano v pádu neočekávaném, že by snad některý z posledních spotřebnou přísností nakročiti opominul, to sem oznámiti neopominou.“

(C. k. okresní hejtmanství na Smíchově dne 17. února 1852. NPMK, i. č. 14–4, rukopis. Podepsán c. k. okresní hejtman Miltner.)

• • •

Silvestrovské patenty, účinné od 1. ledna 1852, načas zastavily svobodomyšlný vývoj společnosti prosazovaný v celé monarchii po roce 1848. V období bachovského absolutismu nastala zejména ve školství zcela nová situace, která nebyla pouhým návratem do doby před březem 1848. Doba předbřeznová byla charakteristická tak zvaným státním církevnictvím, tedy náboženskostí organizovanou státem za současně vynucené a státnímu vedení podřízené účasti katolických církevních hodnostářů. Tento stav z dob osvícenského absolutismu převzal i metternichovský policejní stát. Rok 1848 přinesl právní úpravu školských předpisů. Definovány již byly školy veřejné a školy soukromé, mezi něž se počítaly i školy církevní. Na školách veřejných byl posílen vliv státu na posvětštění výuky. Tento stav zcela zásadně změnil císařský patent ze dne 5. listopadu 1855, jímž byl vyhlášen konkordát mezi Rakouským císařstvím a Apoštolským stolcem.⁸⁸ Na jeho základě došlo k svěřeni dozoru nad veřejným školstvím katolickým církevním autoritám. Nastala éra tak zvaných konkordátních škol.⁸⁹

• • •

Karel Alois Vinařický (1803–1869)

„Tluče bubeníček, tluče na buben, a svolává chlapce, chlapci, pojďte ven!“ slova říkanky, se kterou se v dětství setkal snad každý. Málokdo ale zná autora. Byl jím

88) Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z., kterým se vyhlášíje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou stolicí a Rakouským císařstvím r. 1855.

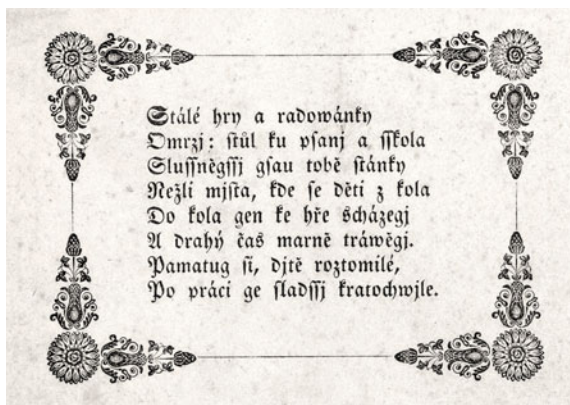
89) Horák, Zábaj. *Církev a české školství. Právní zajištění působení církví a náboženských společností ve školství na území českých zemí od roku 1918 do současnosti*. Praha: Grada Publishing 2011, s. 22–24.

Karel Alois Vinařický, vlastenecký kněz, školdozorce, básník, spisovatel a překladatel, jedna z nejvýznamnějších osobností českého národního obrození a jeden z zakladatelů české literatury pro děti. Narodil se v rodině poněmčeného českého řemeslníka ve Slaném. Již během gymnaziálních studií se však zapojil do českého národního

Obr. 29: Karel Vinařický, vlastenecký kněz, školdozorce a zakladatel české literatury pro děti

hnutí a začal se učit česky. V roce 1818 se stal studentem pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity a seznámil se mimo jiné s Bernardem Bolzanem (1781–1848), jehož filozofie jej ovlivnila na celý život. Studia bohosloví dokončil v roce 1825. Jelikož mu nebylo ještě předepsaných 24 let, nemohl být hned vysvěcen. Setrval proto nejprve ve službách hraběte Šlika, v jehož rodině působil jako vychovatel již od dob studií. Zakrátko mu však pražský arcibiskup Václav Chlumčanský z Přestavlk (1749–1830) nabídl úřad obřadníka. Vinařický se v Praze intenzivně věnoval vlasteneckým zájmům, založil a vydával Časopis pro katolické duchovenstvo, tištěný latinkou. V roce 1832 vypracoval z pověření Musejního sboru „Pamětní spis o nynějším stavu vyučování v jazyku českém na vyučovacích ústavech v Čechách“, který byl zaslán císaři. Spis měl doložit potřebu vzdělávání mládeže v českém, tedy mateřském jazyce.⁹⁰

Obr. 30: Pochvalné uznání s veršiky Karla Aloise Vinařického

Dne 19. května 1833 je Karel Alois Vinařický, již vysvěcený kněz, nastolen na faru v Kováni u Mladé Boleslavi. Ač vzdálen od centra vlasteneckého a literárního dění, zůstával nadále v čilém styku s jeho předními představiteli. V roce 1849 odešel do Týna nad Vltavou, kde se ujal úřadu děkana. Zasloužil se o to, že zdejší farní škola byla povýšena na hlavní a dočkala se i nové budovy.

V roce 1855 se Vinařický stal vikářem a školdozorcem soběslavským. Budějovický biskup Jan Valerián Jirsík (1798–1883) si přál, aby dohlážitelskou správu vykonával po celé diecézi, k tomu ale pro odpor německých kruhů nedošlo. V roce 1859 byl Karel Alois Vinařický zvolen kanovníkem vyšehradské kapituly. V tomto úřadu setrval Vinařický až do své smrti dne 3. února 1869.⁹¹

Karel Alois Vinařický se do dějin českého školství zapsal především jako autor slabikářů. Podnět k napsání slabikáře, který vyšel v roce 1839 pod názvem „Česká abeceda aneb malého čtenáře knížka první“, dal Vinařickému již v roce 1832 František Palacký (1798–1876). Ten také na vydání slabikáře zajistil finanční prostředky u Matice české. Vinařický se v novém slabikáři přiklonil k do té doby ještě nepříliš známé Komenského zásadě učit čtení a psaní současně. Říkadla a básně obsažené ve slabikáři vydal Vinařický v roce 1842 spolu s dalšími pod titulem Kytka. V roce 1850 vyšel doplněný a upravený slabikář pod názvem Čítanka maličkých. V roce 1851 byl Vinařický vyzván školním radou Josefem Wenzigem (1807–1876) k napsání dalších čítanek.⁹²

Vinařický se o české školství zasloužil i jako odborník a teoretik věnující se jeho organizaci. Významným způsobem se podílel na řešení mnohých otázek i v dobovém tisku. Jednalo se především o články uveřejněné v Časopisu muzea království českého, například o rozsáhlý článek O vyučovacím jazyku v národních školách z roku 1857.⁹³

Obr. 31: List Vinařického obrázkové abecedy

90) Morkes, František. *Karel Alois Vinařický a česká škola*. In: *Učitelé – autoři učebnic a dětské literatury*. Sborník konference Muzea Komenského v Přerově – oddělení dějin školství. Přerov: Muzeum Komenského 2004, s. 15–16.

91) Tamtéž, s. 16.

92) Tamtéž, s. 17–18.

93) Tamtéž, s. 18. K osobnosti Karla Vinařického viz rovněž: Slámová, Marcela. *Kněz, který viděl do lidských srdcí. Karel Alois Vinařický a jeho místo v proudy času*. Týn nad Vltavou: MKCV Týn nad Vltavou a Město Týn nad Vltavou 2015.

Konkordát podrobně vymezoval podíl katolické církve na státní moci a upevňoval vliv církve na školskou sféru. Elementární školství a část školství středního spadal výhradně do rukou církve. Biskup dohlížel na výuku náboženství, měl právo jmenovat učitele náboženství, navrhoval školní inspektory z řad kléru. „Veškeré vyučování katolické mládeže bude ve všech jak veřejných tak neveřejných školách přiměřeno

učení katolického náboženství. Biskupové však budou mocí svého vlastního pastýřského úřadu řídit náboženskou výchovu mládeže ve všech veřejných i neveřejných učilištích a pečlivě nad tím dozírat, aby při žádném učebním předmětu nevyskytlo se nic, co by bylo na závalu katolické víře a mravní čistotě.⁹⁴ Učitelé byli podrobni přísnému církevnímu dohledu. „Všichni učitelé obecných škol pro katolíky určených budou podléhati církevnímu dozoru. Jeho Veličenstvo bude jmenovati školní inspektory z mužů navržených biskupem. V případě, že není dostatečně postaráno ve jmenovaných školách o vyučování náboženství, může biskup ustanoviti duchovního, aby přednášel žákům katechismus. Víra a mravnost toho, kdo má býti ustanoven učitelem, musí býti bez poskvrny. Kdo sejde s pravé cesty, bude svého místa zbaven.“⁹⁵ Konkordát vstoupil v platnost dne 13. listopadu 1855 a byl závazný pro celou říši včetně Uher. Reakcí evangelických církví na konkordát bylo zmnožení počtu jejich církevních škol.⁹⁶

Obr. 32: Dekret vydaný biskupskou konzistoří v Hradci Králové Františku Hladkému, jímž je tento učitel ustanoven na filiální školu ve Veselém Ždaru u Havlíčkova Brodu

• • •

Důležitost farních hospodyní

„Tehdáž bezprostředním představeným učitelovým byl farář. Poměr ten utužen roku 1855 konkordátem. Dle toho školství obecní podřízeno zcela biskupům, kteří vykonávali k němu dozor skrze vikáře a faráře. Vyučování na vědeckém základě bylo konkordátem vůbec vyloučeno z obecné školy a přestávalo v reáliích na obsahu čítanek. Spokojenost lidí ve škole působících i žijících podmíněna byla tím, jakého měla faráře. Někteří faráři byli skutečně lidé dobří i osvícení, aby je do zlata zaobalil, jiných pánů farářů spravedlnost nebyla hojnější starozákonníků a fariseů. Mnohý farář měl ty samé vady jako praobyčejný člověk, posvěcením se na něm pranic ve prospěch

jeho nezlepšilo, zvláště když hospodyně jeho byla zloduch, to bylo pak ve škole právě dopuštění.

Farář Kolář v Horčicích byl prý dobrá, zbožná duše a přítel učitele Engela. Bez něho neobešel se ani jediný večer. Když nepřišel, poslal si pro něj. Tak spolu besedovali večer co večer.“

(Některé obrázky staré školy horčické 1800–1870. Jan Rada svým předrahým dcerám Anně a Marii. V Přešticích v říjnu 1922. NPMK, Podsbírka Písemnosti a tisky, i. č. 30 A–12, nestr., rukopis 1922.)

• • •

Vrchní správu elementárních a středních škol v letech 1855–1867 převzaly opět zemské školní rady v čele s místodržitelem nebo jeho náměstkem. Spolu s nimi v radě zasedali císařem jmenovaní referenti a zemští školní inspektoři. Úkolem zemské školní rady byl dohled na nižší správní úřady, potvrzování učitelů a ředitelů škol, schvalování učebních rozvrhů, pomůcek a knih a podobně.⁹⁷

Říjnovým diplomem z roku 1860 bylo zrušeno ministerstvo kultu a vyučování a vznikla rada pro vyučování včleněná do státního ministerstva v čele s prezidentem v hodnosti sekčního šéfa, popřípadě státním podsekretářem. K obnovení ministerstva kultu a vyučování došlo až 2. března 1867 a tím se definitivně konstituovala nejvyšší instance školské správy.⁹⁸

Obr. 33: Pozvání k veřejné zkoušce žáků na C. k. české vzorné hlavní škole v Praze z roku 1867

- 94) Císařský patent ze dne 5. listopadu, čl. V.
- 95) Císařský patent ze dne 5. listopadu, čl. VIII.
- 96) Horák, *Církev a české školství*, s. 22.
- 97) Hledíková – Janák – Dobeš, *Dějiny*, s. 284.
- 98) Tamtéž, s. 284.

Z učitelského deníku

„Pan Jedlička mi pravil, že jest s mou třídou pan děkan spokojen, že se mu tam líbí, a před tím mě dal pan děkan sám indirektně na srozuměnou, že se mu v třídě pana Klobásy nelíbí, neboť si mi stěžoval, že u Klobásy děti nejsou s to na otázku pořádnou (úplnou) odpověď dáti. Potěšilo mne to – ač sám se sebou dosti spokojen nejsem. Pan děkan si dal jednou před dětmi ode mne vykládat obrázek, zastihna nás při čtení, podruhé jsem v jeho přítomnosti počítal. Nebyl jsem ale nikdy připraven. A přec spokojen. Snad přec ze mne může být učitel! Ale připravovat se musím, abych měl určité před duší, co vlastně dětem podati chci a tak maně po předmětech tápati nemusel, což nikdy celek úplný nepodá ve vědomí žáček.“

(Josef Olič. Deník učitelský. V Rakovníku, leden 1862. NPMK, i. č. 2002 – 38 a, nestr., rukopis 1862.)

• • •

Školní inspekce v letech 1868–1918

Církevní dohled nad školstvím, jehož právním základem byla dohoda mezi Rakouským císařstvím a katolickou církví z roku 1855 (tzv. konkordát), byl již v době svého přijetí považován liberálními kruhy za výrazný krok zpátky. Postupem let bylo čím dál tím jasnější, že mocnářství bude muset přistoupit k reformám. Vnější impulzem k nim se stala prohraná prusko-rakouská válka roku 1866, která odhalila zaostalost Rakouského císařství. Liberální prosincová ústava z roku 1867 zaručovala volnost výuky a bádání, na výuce se mohl podílet každý, kdo splnil předepsané podmínky, bez ohledu na vyznání. Změnu poměrů signalizovalo i obnovení ministerstva školství, čímž se stát přihlásil o vedoucí postavení v oblasti školství („ministerstvo kultu a vyučování“ vzniklo již roku 1848, ale roku 1860 bylo zrušeno). Nejvyšší státní dohled nad školstvím a výukou pak byl výslovně formulován v zákoně z 25. května 1868, který upravoval vztah mezi církví a školou. Na základě tohoto zákona vznikla v každé zemi trojstupňová soustava školských úřadů sestávající ze zemské školní rady (působnost pro celou zemi), okresní školní rady (působnost v rámci politického okresu) a místní školní rady na lokální úrovni.

Než bude podrobněji popsána funkce a činnost jednotlivých školních rad, bude nezbytné alespoň v základních rysech popsat nový školský zákon vydaný 14. května roku 1869, který přinesl radikální změnu v organizaci školství i obsahu výuky.⁹⁹ Prosadil ho ministr školství Leopold Hasner (1818–1891), a to navzdory značnému odporu konzervativních kruhů, proto se zákon často označuje jako „Hasnerův zákon“. Právě tento zákon položil základy moderního národního školství, které se podle něj řídilo až do konce monarchie (přes novelizaci v roce 1883, která progresivní působení tohoto zákona oslabila) a v hlavních rysech na něm spočívalo elementární školství i v československé republice až do roku 1948.

V první řadě zákon z roku 1869 přinesl novou organizaci školství. Stávající systém rozdělení

Obr. 34: Karikatura Tři doby stavu cantorského. Konzervativní kruhy se dlouho odmítaly smířit se změnami ve školství po vydání říšského zákona z roku 1869. Kromě snahy o zkrácení školní docházky (k čemuž fakticky došlo novelou z roku 1883) konzervativci usilovali o vrácení školního dohledu církvi (např. na Moravě se tato snaha objevila již roku 1871, na říšské radě předložil návrh na církevní dohled kníže Lichtenštejn roku 1888). Dobová karikatura reaguje na nejistotu učitelů ohledně vývoje poměrů, kdy hrozilo, že vedle stávajícího státního dozoru v podobě okresního inspektora bude znovu podřízen i duchovnímu.

na školy triviální, hlavní a normální byl zrušen, místo nich bylo základní školství rozděleno na školy obecné a měšťanské (oba typy byly buď osmileté, nebo pětiletá škola obecná a na ni navazující tříletá škola měšťanská).¹⁰⁰ Měšťanská škola poskytovala vyšší typ vzdělání než škola obecná, učilo se na ní více předmětů a dle rozšířených osnov. Školy se rozlišovaly dle počtu tříd, např. jednotřídní škola obecná, dvoutřídní, trojtřídní atd. Kde byl dostatek žáků (zejména ve školách s více než šesti třídami), měly se školy rozdělovat podle pohlaví žáků, tedy na samostatné školy chlapecké a školy dívčí (každá škola pak měla svého ředitele, byť velmi často sídlily ve stejné budově).¹⁰¹ Počet učitelů na škole a zřizování paralelek se odvozoval od počtu dětí: pokud tříletý průměr žáků přesahoval 80, musel přijít další učitel. Školy měly být všude tam, kde bylo v okruhu jedné hodiny více než 40 školou povinných dětí, které by musely chodit do školy více než čtyři kilometry. Náklady na školy nesly primárně obce, na školu dohlížela místní školní rada. Učitelé se na výkon povolání připravovali na čtyřletých učitelských ústavech, které zakončili vykonáním zkoušky učitelské způsobilosti. Kromě všech předmětů vyučovaných na měšťanské škole studovali ještě pedagogiku, hudbu a základy polního hospodářství.

Povinná školní docházka trvala dle Hasnerova zákona osm let mezi 6. a 14. rokem věku dítěte. Tento pozitivní fakt se změnil po novelizaci zákona v roce 1883, kdy sice osmiletá docházka zůstala formálně zachována, prakticky ale bylo umožněno tolik výjimek, že v řadě venkovských oblastí se reálně zkrátila opět na šest let. Děti se měly kromě náboženství, čtení, psaní, počítání (spolu se základy geometrie)

Obr. 35: Ukázka venkovské školní budovy z 2. poloviny 19. století (škola ve Větrném Jeníkově)

99) Zákon říšský ze dne 14. května 1869 č. 69 ř. z., jímžto se ustanovují pravidla vyučování ve školách obecných. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství, na ten čas platné v království Českém*. Ed. Jaromír Čelakovský. 3. vyd., Praha 1886, s. 42–100.

100) Možnost zřizovat osmileté školy měšťanské trvala jen do novelizace školského zákona roku 1883 – novela výslovně určovala, že měšťanská škola se skládá ze tří tříd a ty se připojují k pátému ročníku školy obecné (§ 18). Zřizovatel školy se mohl rozhodnout, zda školu obecnou a měšťanskou spojí pod společnou správou (takové školy nesly označení „Škola obecná i měšťanská“), nebo budou fungovat samostatně. Viz Zákon říšský ze dne 14. května 1869, *Zákony a nařízení*, s. 64.

a vyučovacího jazyka (tedy češtiny nebo němčiny) učit přírodopis, zeměpis, dějepis, kreslení, zpěv a ruční práce (dívky) a tělocvik.¹⁰² Kde pro to byly podmínky, mohl se učit i druhý jazyk.¹⁰³ Na měšťanských školách se k výše uvedeným předmětům přidávalo k počtům jednoduché účetnictví a geometrické kreslení, dále kreslení a krasopis, na neněmeckých školách měli mít žáci možnost učit se němčinu.

Konkrétní záležitosti týkající se vyučování upravoval školní a vyučovací řád vydaný ministerstvem školství roku 1870.¹⁰⁴ Najdeme v něm nařízení ohledně trvání školního roku (trval 46 týdnů a mohl začít v rozmezí 1. září – 1. listopadu), prázdnin, celodenního či půldenního vyučování, počtu vyučovacích hodin (pro první čtyři ročníky to bylo 18–24 hodin, pro vyšší ročníky 24–28 hodin týdně), přestávek

Obr. 36: Ukázka interiéru školní třídy z přelomu 19. a 20. století

(15 minut po dvou vyučovacích hodinách, v prvních dvou ročnících navíc 5 minut už po první hodině), vysvědčení, hygieny i školní kázně (včetně průlomového zákazu tělesných trestů). Ve vyučovacím řádu jsou rovněž popsány výukové cíle jednotlivých předmětů a obsahuje i výčet nezbytného vybavení školy pomůckami.¹⁰⁵

Vraťme se nyní k zákonu z 25. května 1868, který měl zásadní význam pro dohled nad školami.¹⁰⁶ Tento zákon určoval „základní pravidla o postavení školy k církvi“ a hned ve svém prvním paragrafu určuje, že „nejvyšší řízení veškerého vyučování a vychovávání a dohlížení k němu přísluší státu“. Další paragrafy potom stanovují, že

101) Rozdělování žáků podle pohlaví je podrobně upraveno až v zákoně o zřizování škol z roku 1870 (§ 4) – viz Zákon o zřizování škol ze dne 19. února 1870, *Zákony a nařízení*, s. 512.

102) Po novelizaci roku 1883 zůstal tělocvik povinný jen pro chlapce.

103) O vyučovacím jazyku na té které škole rozhodoval zemský úřad, a to na základě požadavku zástupců obce, která školu vydržovala. Oba jazyky, tedy němčina i čeština, měly být rovnoprávné (§ 6).

104) Nařízení vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování dne 20. srpna 1870, č. 105 ř. z., jímžto se vydává řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné, *Zákony a nařízení*, s. 150nn.

105) Skutečně zaopatření škol pomůckami ale bez ohledu na jejich jasný výčet ve vyučovacím řádu vázlo – zejména na venkově a v menších městech.

106) Zákon říšský ze dne 25. května 1868, č. 48 ř. z., jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi, *Zákony a nařízení*, s. 11.

stát vykonává nejvyšší správu a dohled nad vyučováním prostřednictvím ministerstva školství a že nově se ustavují školské úřady, které měly převzít úkoly dosavadních duchovních úřadů. Jednalo se o třístupňový **systém tzv. školních rad**, které začínaly na místní úrovni, vyšší články představovaly školní rady okresní a nejvyšším orgánem školské správy každé jednotlivé země v mocnářství byla zemská školní rada. Smyslem tohoto zákona bylo jen vymezit vztah církve a školy v tom smyslu, že škola se měla z církevního vlivu vymanit. Podrobnosti ohledně dozoru nad školami proto upravoval až další samostatný zákon. Jednalo se o zemský zákon z 8. února 1869 o dohledu nad školami (legislativa byla přijímána na zemské úrovni, každá země tedy měla svůj samostatný zákon, který se mohl v detailech lišit, ale v principu byly všechny totožné, takže obdobné vymezení a pravomoci měly i školní rady na Moravě a ve Slezsku).¹⁰⁷

Základní článek dohledu nad školou tvořila **místní školní rada**, jejímž členem byl starosta města, ředitel školy (v případech více škol ve městě ředitel školy vyššího stupně) a dva až šest členů volených na tři roky obecním zastupitelstvem (zároveň se členy rady automaticky mohli stát občané, kteří platili alespoň šestinu místních přímých daní). Mezi úkoly místní školní rady patřila správa místního školního fondu a důležitých školních dokumentů, kontrolovala řádnou docházku žáků do školy a stav školní budovy, měla ale dohlížet i na řádný výkon práce učitelů (měla urovnávat případné spory mezi nimi a schvalovala jejich uvolnění ze školy na jeden až tři dny, delší dovolené schvalovala okresní školní rada). Místní školní rada se měla scházet jednou měsíčně a činnost členů nebyla nijak honorována (propláceny byly jen výdaje spojené s vyřizováním služebních záležitostí).

V zákoně se pamatuje i na výčet pokut pro ty, kteří by odmítali zvolení do rady nebo řádně nevykonávali svěřenou funkci (pokutu mohla od okresu dostat i celá místní rada, kdyby neplnila svoje povinnosti). Členové místní školní rady měli přístup do škol, jelikož ale bylo zřejmé, že většina z nich nebude mít čas se dohledu věnovat nad rámec každoměsíčního zasedání, vybírali ze svého středu jednoho či dva „školní dozorce“, kteří měli na starosti bezprostřední dohled nad školami. Místní „dozorce“ měl být v úzkém kontaktu s ředitelem školy, mohl se účastnit učitelských konferencí (pokud byla v místě škola o více učitelích) a navštěvovat mohl i výuku, ovšem v zákoně je výslovně uvedeno, že „ani místní dozorce ani jiný člen místní rady školní nemá práva, mezi vyučováním neb před žáky poznámky činiti o tom, jak se se žáky nakládá, neb jak se vyučuje“.¹⁰⁸

Teoreticky byla myšlenka místních školních rad dobrá, v praxi se ovšem příliš neosvědčila. Místní školní rady měly v představách zákonodárce představovat pro školu jakéhosi nejbližšího pomocníka, který je vždy na dosah a vždy připraven pomoci pečovat o blaho a rozvoj školy. Ve skutečnosti se ukázalo, že zájem místních občanů o činnost v místních radách je spíše vlažný a pokud vůbec byly ustaveny, fungovaly hlavně formálně.¹⁰⁹ Místní dozorcí, kteří měli za úkol komunikovat s řediteli a učiteli – a navíc měli oprávnění kontrolovat jejich práci a vyjadřovat se i k metodám výuky – se rekrutovali z řad místních občanů, kteří neměli o pedagogických metodách ani tušení (velmi často byli do této funkce nominováni místní duchovní, kteří tak vlastně navázali na svou předchozí činnost, ovšem tímto se pak negovala snaha státu školství odstříh-

nout od vlivu církve).¹¹⁰ Obvyklé ale bylo, že místní dozorcí školu v podstatě ignorovali, takže ke sporům s učiteli vlastně ani nedocházelo. Místní rady selhávaly i ve své funkci dozoru nad řádnou docházkou dětí do školy, v kteréžto oblasti by při znalosti místních poměrů byly jistě nejpovolanější. Složení těchto rad z místních občanů však vedlo ve většině případů k tomu, že spíše než důsledně vymáhání zákona místní rady své sousedy neposílající děti do školy kryly (a pokud už o těchto proviněních učinily nějaký záznam, nehlásily ho okresní školní radě, která by zaujala tvrdší postoj).¹¹¹

Druhý stupeň v řízení školství představovala **okresní školní rada**, jejíž působnost se kryla s hranicemi politického okresu – pokud se jednalo o okres národnostně smíšený, zřídily se rady dvě, jedna pro české, druhá pro německé školy (samostatný školní okres mohla tvořit i větší města). Předsedou okresní rady byl okresní hejtman, na svého zástupce v radě měly nárok náboženské obce (pokud se k dané víře hlásilo v okresu více než 2 000 lidí), nejméně čtyři zástupci reprezentovali obce z daného okresu a dva členové měli být „znalci školství“ (jednoho zvolili v tajném hlasování učitelé, druhým byl ředitel učitelského ústavu nebo měšťanské školy). Pro bližší představu o počtu okresních školních rad uvedme, že k roku 1874 fungovalo v Čechách 61 českých (z toho 5 městských) a 46 německých okresních rad (z toho 9 městských).

Hlavním úkolem okresních rad byla celková péče o školství v tom kterém okrese, vyhlášovaly různá nařízení vyšších úřadů, jednaly ve věci zřizování nových či rozšiřování stávajících škol, rozhodovaly v první instanci o všech správních školských záležitostech. Do jejich kompetence samozřejmě patřily i všechny záležitosti kolem učitelů, a to od obsazování míst, návrhů přídávků a odměň přes schvalování delší dovolené, péči o další vzdělávání učitelstva až po vyšetřování disciplinárních poklesků učitelů a jejich trestání. Spisovou agendu okresní školní rady vyřizoval určený úředník okresního úřadu, v případě potřeby mohl být školní okres rozdělen na několik menších jednotek a pro správu každé vyčleněn samostatný referent.

107) Schulaufsichts-Gesetz für das Königreich Böhmen vom 8. Februar 1869 – v německém znění byl tento zákon publikován roku 1869, česká verze pochází až z 24. února 1873. Zákony pro Moravu a Slezsko byly přijaty roku 1870. Viz *Zákony a nařízení*, s. 422.

108) *Zákony a nařízení*, § 17, s. 435.

109) Dopplebauer, Alois. *Die historische Entwicklung der Schulaufsicht über das allgemeine Pflichtschulwesen in Oberösterreich von 1868 bis zur Gegenwart*. Salzburg 1982, s. 113. Fungování školní inspekce zatím nebylo v českém badání podrobeno důkladnému výzkumu. Je možné se však opřít o zjištění učiněná rakouskými badateli, konkrétně A. Doppelbauer podrobně prozkoumal historii školního dozoru na území Horního Rakouska, které bylo ve sledovaném období součástí stejného státu jako české země a platila tam obdobná legislativa. Je možné důvodně předpokládat, že učiněná zjištění platí i pro situaci u nás.

110) Dopplebauer, *Die historische Entwicklung*, s. 146.

111) Dopplebauer, *Die historische Entwicklung*, s. 116.

Okresní školní rada měla za úkol rovněž navrhovat kandidáty na místa okresních školních inspektorů, které pak po schválení zemskou školní radou jmenoval ministr školství. Pro jeden okres mohlo být jmenováno i více inspektorů než jeden, stejně tak mohl jeden inspektor dostat na starosti více okresů. Inspektor měl být pedagogickým odborníkem, vybírali se proto z řad učitelstva, ať už národních, nebo středních škol. Po dobu výkonu funkce inspektora (jedno období trvalo šest let) byli učitelé ze svých dosavadních míst uvolňováni, při zavádění školního dozoru po roce 1868 ale ještě uvolnění nefungovalo a pedagogové jmenovaní za inspektory museli svou novou funkci skloubit se svými dosavadními povinnostmi (kvůli provádění inspekce sice museli být uvolněni z výuky, ale klesala tím úroveň výuky v jejich třídách, protože suplující kolegové často brali zástup jako nepřijemnou povinnost, na což kriticky poukazoval i dobový tisk). Inspektoři se po svém jmenování zároveň stávali členy okresní školní rady a byli povinni účastnit se jejich každoměsíčních zasedání, aby se odborně vyjadřovali k projednávaným didakticko-pedagogickým záležitostem.

Obr. 37: Rozvrh hodin z roku 1893 schválený okresním školním inspektorem (schválení je v levé dolní polovině obrázku)

I. Trída. **ROZVRH HODIN.** Obecná dvoutřídní škola v Aušvicích 1893.

Den	Dopoledne				Odpoledne		
	8-9	9-10	10-11	11-12	1-2	2-3	3-4
Pondělí	Čtení Čtení	Čtení Přiroda			Věnování Čtení	Čtení Přiroda	
Úterý	Sabotáž	Čtení Čtení	Matematika		Přiroda Čtení	Matematika Čtení	
Středa	Čtení Čtení	Čtení Matematika	Přiroda	Přiroda Přiroda	Čtení	Čtení Přiroda	
Čtvrtek							
Pátek	Sabotáž	Přiroda Matematika	Čtení Přiroda		Čtení Čtení	Čtení Matematika	
Sobota	Čtení Čtení	Čtení Matematika	Věnování		Přiroda		
Neděle	Schůzba 18. 10. 93. Jan Kautsky v. h. o. k. a. g. 12.				Jan Svoboda ředitel učitel a člen rady		

Tisk a tiskárna E. K. Brno, tiskárna A. Dase v. Pisek.

Tisk proti c. k. inspektorům (1871)

Odpor proti novým školským zákonům zazníval z kazatelen i ze stránek dobového tisku. Mezi odpůrce reformy patřil i deník Pokrok, kde v dubnu 1871 vyšla na pokračování série článků kritizující přímo školní inspektory. Články jsou příliš rozsáhlé, než aby byly přetiskovány celé, nicméně jako ukázkou dikce dobové veřejné debaty o školství vybíráme několik odstavců (včetně líčení průběhu inspekce za předchozích poměrů, kdy měla vizitace na starosti církev). Celá mnohomluvná kritika „okresních šulinšpektorů“ se dá shrnout do dvou bodů, které byly v podstatě oprávněné (a školské úřady proto později přijaly opatření na jejich nápravu): Zaprvé autor novému systému školního dozoru vyčítá, že inspektoři nejsou plně uvolnění ze svých dosavadních pedagogických úvazků, a nemohou se proto ani jednomu věnovat pořádně. Zadruhé kritika směřuje k tomu, že inspektoři jmenovaní z řad středoškolských profesorů nemají představu o pedagogické práci na národních školách a obtížně hledají cestu k malým žákům.

Svoji kampaň proti školní inspekci z dubna 1871 zahájil deník Pokrok článkem, který velmi osobně útočil na moravského zemského inspektora Auspitze. V podsbírce Písemnosti a tisky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského se shodou okolností zachoval dopis loajálních učitelů, kteří spontánně, byť poněkud devótně ubezpečují „vysoce ctěného pana inspektora“ o své oddanosti a odsuzují podlý útok tisku. Adresát není v dopise uveden jmenovitě, avšak vzhledem k odkazu na deník Pokrok lze předpokládat, že se jednalo právě o výpad Pokroku proti moravskému zemskému inspektorovi Josefu Auspitzovi (článek proti němu vyšel 7. 4., přičemž v dopise se odkazuje na článek z 13. 4., ten den ale v Pokroku žádný článek proti inspektorům nevyšel, zřejmě se tedy jedná o omyl pisatelů).

Pokrok, pátek 7. dubna 1871, s. 1

„Očekávalo se, že odstranění inspektora Auspitze bude jedním z nejprvnějších činů spravedlnosti Jirečkovy [Pozn. – nový ministr školství], ale ono i zde nic. Pan Auspitz hospodaří dosud ve svém bureau v místodržitelství, ba zrovna nyní zdá se tam panovati „činnost“ větší než jindy. [...] Pro kšeft a politiku nemá pan inspektor času meškati dlouho na přespolních visitacích. Dosazen byv na svůj úřad jal se lítati na perutích větru po ústavech, ohlašovat, že bude přicházeti ročně pět- i šestkrát, hubičkoval učitele, sliboval hory doly – a nyní sotva jednou se ukáže a někdy odjede aniž byl měl s učitelstvem konferenci, jak káže ministerská instrukce. Však ta jedna visita už dostačila, aby učitelé kosa toho poznali a smích si z něho tropili. [...] Jalový hubař může imponovati jen hlupákům, vzdělanému učitelstvu vždy jen bude směšným. [...]“

Dopis učitelů z 15. dubna 1871, NPMK, podsbíрка Písemnosti a tisky, inv. č. 30-28/5

„Vysoce ctěný pane inspektore!

V ustrnutí nad hanebnou zprávou v Pokroku od 13. dubna t. r. obsaženou, kteráž se Vašnostiny vznešené osoby tak neslýchaným drzým způsobem dotýká, pokládá níže psané učitelstvo hlavní školy Svatopetrské za svou neodkladnou povinnost, by Vašnostem, Velectěný pane inspektore, svou nejhlubší, ni na okamžik nezvikladnou úctou vyslovilo, opovrhujíc zároveň v spravedlivém svém hněvu řečenou samou nestoudnou lží a darebáctvím prosáklou a výhradně z bezedné zlomyslnosti vycházející zpravou.

Račte přijmouti ubezpečení naší nezlomné, povinné oddanosti a živě cítěné nejhlubší úcty.“

Pokrok, neděle 9. dubna a středa 12. dubna 1871, s. 1

„Působení c. k. okresních inšpektorů a jeho následky

Když zlý duch již neměl docela nic, co by dělal, a když byl následkem této své nečinnosti nevýslovně mrzut – vzpomněl si na Excelenc Hasnera a vnuknul mu nyníjší školní aparát vůbec a zřízení c. k. školních inšpektorů zvlášť...

Dřívější dohlídka okresních školdozorců čili vikářů nad školami národními byla – řekneme to, jak to říci povinni jsme – špatná. Pan vikář všímal si po celý školní běh škol velmi málo, ba někde pranic; dohlídku osobil si pan farář nebo děkan, ba místem i kaplan, a učitelové nevěděli koho dřív a jak poslouchat; teprv ku konci roku přijel pan vikář, aby se o stavu škol a pokroku mládeže přesvědčil. Vjezd jeho do vesnice nebo města oznamovaly zvony, průvody, slavnostní vítání atd.; byl tedy vjezd ten slavnostní a lid věděl aspoň jednou v roce, že pan okresní školdozorce zde, že bude zkouška atd.

O chování těchto inšpektorů při zkoušce pomlčím; jisto však jest, že náboženství, bible, evangelium, čtení nábožných článků tvořilo hlavní program celé zkoušky, a že tedy zkouška neměla ten směr, jaký míti měla. Ale mládež se na takovéto zkoušky přece těšila nemohouc se ani dočkatí a rodičové a přátelé školství měli příležitost, aby se aspoň poněkud o duševním postupu dítek přesvědčili. Někjaká školní slavnost dovršila obyčejně radostný den, který nikdy z paměti útlé mládeže nevyhynul. To působilo dobře a lid i mládež byli spokojeni aspoň částečně.

Jak pak počínají si ale dnešní c. k. šulinšpektoři? Činnost jejich je, abysme ji dobře a krátce charakterisovali, trago-komická. Z počátku svého ustanovení, tedy asi v prvním pololetí školního běhu 1870–71 zdáli se páni inšpektoři až příliš horlivými a myslili, že vedlejší tento úřad jde a musí jim jíti nade všecko a že musí svět národních škol obrátiti nohama vzhůru.

Páni inšpektoři dostali hodný paušál, notné diěty, objednali si hezký kočár, vzali někdy na státní útraty ženu a děti s sebou a jeli dělat c. k. pány a vštěpovat ústa-

vu. Ve škole okázal se pan inšpektor slavnostně, nechal pana učitele přednáseti a pak zkoumal zrovna tak, jak to činívají c. k. školní radové na školách středních. Při zkoumání, vykládání a řečnění dokázali páni inšpektoři, že jsou sice nad dobrými profesory středních škol, ale špatnými inšpektory národních škol, a kdo je viděl a slyšel, musil jim vydat svědectví, že neumějí zacházet s malými dítkami, že nemají o pedagogice národních škol ani zdání a že zkrátka úřad inšpektorský zastávají nedovedou. Větší část jich pohybovala se a řečinila před maličkými školáky tak, jakoby před sebou měli studenty nebo dívky z vyšších ústavů; vmyslit se ale do drobné mládeže a hovořit s ní, aby tomu důkladně a lehounce porozuměla – jak to právě učitel činiti musí a činí – to dovedl málo který inšpektor...

Jsme svrchovanými odpůrci nynějšího aparátu školského, tedy i inšpektorů a jestli zde vystupujeme proti jejich nečinnosti, činíme tak jen proto, aby jsme vládě podali důkazů - že se školství národní pod takovýmto dozorem povznésti nemůže, naopak že školství naše pod dozorem těchto pánův dualistických nevýslovně trpí a že mu brzká záhuba hrozí.

Školní výbory jsou, jak známo, zrušeny, školní místní rady nevešly v život, okresní inšpektoři si škol nevíšimají, okresní školní rady nemajíce dostatečných peněz a závisíce ve všem všudy od nečinných inšpektorů, nemohou pro školy ničeho činiti, a kdyby nebylo svědomitých učitelů, kteří své povinnosti i bez dohlídky inspektorské dovedou plniti, byla by v našem školství za nynějších tak proslavovaných školních zákonů vídeňských úplná anarchie!“

• • •

Zákon okresním inspektorům pro práci v terénu vytknul následující okruhy zájmu: předně měli zkontrolovat činnost místní školní rady a jí jmenovaných škol-dozorců; za druhé prověřit způsobilost učitelů a jejich další sebevzdělávání, ale i jejich chování a mimoškolní činnost; za třetí měli zjistit docházku žáků do školy, jejich znalosti a kázeň ve škole; za čtvrté měli zkontrolovat stav školy a její vnitřní zařízení i vybavení pomůckami. Pokud našel inspektor nějaké nedostatky, měl je řešit hned na místě napomenutím (případně didakticko-pedagogické výhrady k práci učitele nesměl sdělovat před žáky). O každé prohlídce školy měli inšpektoři sepsat zprávu, kterou předložili okresní školní radě a která kromě záznamů o inspekci měla obsahovat i tabulku s podrobnými informacemi o té které škole (kolik má tříd a dětí, jména učitelů, celodenní či půldenní vyučování, fungování místní rady, kolik má škola pomůcek a knihovna svazků, jaký je stav budovy a zařízení učeben, jestli je u školy zahrada a tělocvična, kolikrát a kdy proběhla inspekce). Z takto získaných údajů se potom sestavovaly každoroční sumární zprávy, které se posílaly na zemskou školní radu a dále na ministerstvo školství.

Okresní inšpektoři rovněž řídili okresní učitelské konference, na nichž učitelé probírali pedagogické otázky. Měli vliv i na obsazování učitelských míst či přeložení učitelů, v těchto otázkách musela okresní školní rada dojít shody s inspektorem (jejich případná nedorozumění pak řešila zemská školní rada).

Obr. 38 a 39: Mezi úkoly okresních školních inspektorů patřila i kontrola přípravy učitelů na vyučování. Obrázky ukazují precízní přípravy učitele Fafla na přírodopisné vyučování z roku 1871

Každoroční **učitelské porady** sledovaly hned několik cílů. Předně skýtaly příležitost srovnat učební plány a cíle jednotlivých tříd a probrat zkušenosti s používanými učebnicemi a školními pomůckami. Dále se jednalo o používaných učebních metodách, součástí porady mohla být i přednáška o nějaké nové metodě (spojená s názornou ukázkou). Zpravidla se uskutečnila „vědecká přednáška“ na vybrané téma. Okresní školní inspektor, který poradě předsedal, rovněž učitelům přednesl svoje poznatky na základě provedených inspekcí: obvykle začal popisem školství na celém okresu; promluvil o stavu učitelstva a následně přednesl svoje pozorování z výuky jednotlivých předmětů, které doprovodil radami, čeho se vyvarovat či jak výuku zlepšit.

Vybrané ukázky pocházejí ze zápisů okresních učitelských porad v Jičíně z let 1887, 1888, 1894 a 1895. Porady se konaly v jičínském hotelu Beránek za účasti přibližně 250 učitelů, předsedal jim okresní školní inspektor Josef Novák.¹¹²

Upozornění pro inspekce (1887)

„Upozorňuji pány učitele, by po dobu inspekce tak vyučovali jako jindy. Nerad jsem viděl na některých školách, že někteří žáci, patrně žáci vynikající, stále voláni byli. Učitelé takoví vybízejí takřka celek, aby netečným a zmalátnělým byl.“

112) NPMK, podsběrka Písemnosti a tisky, inv. č. 11–14, 1887–1895.

Výklad (1887)

„Články vykládáme na základě názoru dětem přístupného. Článek přečteme, vyložíme na nižších stupních po odstavcích, ptejme se otázkami na obsah a opakujeme, až obsah žáci říkati dovedou. Na vyšších stupních vykládáme články přesněji (nikoliv vědecky), hledme vystihnouti hlavní věc a konečně svými slovy stručně navcívme obsah. Není radno článek, jehož obsah žáci říkati mají, mnohokrát čísti, aby nám jej odříkávali slovy knihy nazpaměť. Znají-li žáci věc, dovedou ji slovy přiodít.“

Přednes žáků (1887)

„Byl-li článek vícekrát a dobře čten, naučí se mu někteří žáci nazpaměť, a ti budte voláni, aby článek přednášeli, a tím více jiných žáků se mu posloucháním doučí. Pozoroval jsem, že žáci jsou voláni na podium, aby přednášeli, že většinou řádně se pokloní a rovně stojí. Snažme se, aby žáci veškerí přednášeli zvolna, zřetelně a hlasitě. Kde možno dialogicky mluvit, rozdělme článek mezi 2 až 3 žáky a na horním stupni dbejme barvitosti článku přednášeného.“

Tresty (1887)

„Trestů užívej se zřídka a s rozvahou, bez vášně a skutečného hněvu. Pozoroval jsem, že učitel žáka v I. třídě pro malichernost postavil hned před lavice na začátku hodiny. Neschvaluji toho a chválím postup následující:

- 1) Učitel nejprv upozorní žáka a nejmenuje ho;
- 2) učitel napíše začáteční písmeno jména jeho na roh tabule;
- 3) učitel žáka jmenuje;
- 4) učitel přikročí k tomu, by žák v řadě lavic stál;
- 5) a konečně postaví žáka před lavice.

Připomínám, že zapovězeno je užívati trestů tělesných.“

Kázeň (1888)

„Možno říci, že hrubších poklesků dopustili se jen žáci, jichž rodiče jsou na nízkém stupni vzdělání, kteří sami do školy nechodili, učitelům a škole jen nadávají.

Trestů užívejme s rozumem a hledme se opanovati, rozčílí-li nás něco ve škole. Kdyby byl měl učitel více rozvahy a byl sdostatek klidným, neřekl by jinak nadanému a hodnému žákovi: „Ty jsi a zůstaneš hlupák“. Jiný učitel řekl při počtech: „K tabuli půjde nejhlupejší“. Jak k tomu přijde nenadaný žák, že vlivem učitelovým je celé třídě ku posměchu? Byl-li dotyčný žák ku práci netečným, stal se působením učitelovým netečnějším. Nechť každý učitel, než trest uloží, uváží, dává-li trest takový, aby jím žáka napravil.“

Přírodopis (1888)

„Pozoroval jsem, že někteří učitelé i v nejvyšších třídách, vyučující přírodopisu, stále žáků se otazují, a žáci jen slůvko k otázce učitelově přidávají. Ku příkladu žáci nejstarší na mnohých školách předloženou rostlinu sami popisovati nedovedli, nýbrž čekali na krátké otáz-

ky učitelovy. Při vyučování takovém jsou žáci málo činnými. Radím učitelům, aby dbali více výroku Komenského: Aníž příjemno je slyšeti toliko jiného mluviti, také slyšen býti příjemno je.“

Dětská divadelní představení (1894)

„Mnozí učitelé žádali, aby jim slavná c. k. okresní školní rada dovolila provozovati nějakou hru divadelní s dětmi školními, jako na jiných okresích prý se děje. Přitom tvrdívají, že takové hry divadelní nemalé oblíbě se těší, že hrou takovou láska ku škole a učitelům vzrůstá, že děti se stanou hrou obratnějšími a pozbývajíce ostýchavosti smělejšími se stávají a konečně, že představení takové několik zlatých škole vynese.

Avšak vím, že ledakdes rodičům se líbí taneční zábavy dětí, vím, že otec sebevědomě zapaloval v hostinci doutník svému školou povinnému synovi, a proto tvrdím, že není vše pedagogicky správné, co rodičům dětí školních neb jejich příbuzným se líbí.

Jsem přesvědčen, že školy jsou oblíbeny, jelikož se učitelé v jičínském školním okrese řídí § 1 říšského zákona ze dne 14. května 1869, aby děti pro praktický život potřebných vědomostí a dovedností nabývali, a není nám proto potřeba k tomu dětských divadelních představení.

Považme také, že ku hře nejlépe se hodí žáci smělí, a jistě že každý učitel by si takové vybral, aby hra dobře dopadla. Smělost těchto žáků zvrhne se snadno v rozpustilost a v drzost, a to tím spíše, jelikož se hrou učí přetvařovati a větší dovedností v přetvářce dochází u posluchačů větší pochvaly. Za dobrou hru bývá žák hojně odměněn, ale přirozeně se začne přeceňovati, což na vývin jeho zhoubně působí.

Konečně je škoda času, který učitel ztratí, aby děti hráti naučil a škoda ztráty času ve škole, jelikož žáci na hru a nikoliv na prospěšnější učení myslívají. Pěti neb šesti zlatými čistého výtěžku není ztráta času dostatečně odměněna.

Ostatně upozorňuji učitele, že dětská divadelní představení jsou zakázána vnesením ze dne 24. března 1874 čís. 122 z. š. r. a veškeré produkce žáků za plat jsou zakázány výnosem ze dne 12. června 1887 č. 20134 z. š. r.“

Pořádek a podání úřední (1895)

„Na stole řídicího učitele v nové budově školní byl quodlibet: Vládní věstník, štěpařský nůž, knihy učitelské a žakovské knihovny, úřední dopisy, jednotlivé listy ze školy kreslení od Hessa, starý rozvrh hodin, rozsypaný písek a na všem nadbytek prachu školního.

Na stole učitele také v nové budově školní bylo hodně knih, sešitův, učebních pomůcek, kterých toho dne ku vyučování nepotřeboval, a na podiu válely se housle a kalafuna. Vidí-li děti den ze dne věci učitelovy v nepořádku, jsou-li v třídě předměty nesouměrně rozloženy a zaprášeny, nemůže učitel na nich žádati, aby své věci v pořádku měly.“

Kázeň (1895)

„Škola přestala býti místem, kde surovost a nemilosrdná krutost byly domovem. Blahovolnost opanovala půdu. Učitelé se snaží blahovolností a láskou děti k tomu přiměti, aby konaly, co pravé a dobré jest. Kázeň byla řádná v celém okrese.“

Okresní inspektoři představovali zásadní článek státního dozoru nad školami, právě na jejich bedrech spočívala největší tíha odpovědnosti za stav školství.¹¹³ Na rozdíl od místních školních rad a dozorců byli už lokálním poměrům vzdálenější, takže nebyli ovlivněni místními vazbami a dbali tedy na prosazování předpisů. Jelikož pocházeli z řad učitelů, mohli kvalifikovaně posuzovat úroveň výuky a učitelů. Zatímco v prvních letech po zavedení zákona převládal v zemské školní radě názor, že funkci inspektorů by měli zastávat především středoškolská profesoři, po špatných zkušenostech s jejich činností na národních školách (necháпали specifika elementárního školství) se oficiální linie změnila a ministerstvo školství

Obr. 40: Titulní list pamětního alba s obrázkami školních budov, které sestavili roku 1904 učitelé na Příbramsku pro svého okresního školního inspektora Františka Šafránka

vydalo 21. srpna 1871 pokyn, aby místa inspektorů národních škol byla přednostně obsazována učiteli měšťanských či obecných škol.¹¹⁴

Nejvyšším školským úřadem byla **zemská školní rada**, které připadal dohled nad činností okresních i místních školních rad, nad učitelskými ústavy a středními školami (těm schvalovala i učební plány). Předsedou byl správce země (mohl jmenovat svého zástupce), čtyři členové byli zvoleni zemským výborem, další čtyři byli duchovní (dva katoličtí, po jednom byli zastoupeni evangelíci a Židé). Dále zemskou radu tvořilo osm zemských školních inspektorů a tři zástupci učitelů, kromě toho byli členy i dva referenti pro administrativní a ekonomické záležitosti. Zemská školní rada zasedala opět jednou měsíčně a zabývala se jak obecnými záležitostmi (sestavování každoročního celozemského výkazu o školství), tak jednotlivými případy (např. odvolání proti trestům, žádosti o zproštění školního apod.).

V samotném zákoně o školním dozoru je činnost zemských inspektorů definovaná jen vágně, protože jejich činnost byla přesněji určena samostatným minister-

113) Dopplebauer, *Die historische Entwicklung*, s. 80.

114) Dopplebauer, *Die historische Entwicklung*, s. 136.

ským nařízením z 11. července 1869.¹¹⁵ Úkolem zemských inspektorů bylo provádět „občasné“ inspekce na školách, řídit zkoušky a dohlížet na okresní a místní školní rady. Dohled zemských inspektorů nad školami se nevztahoval pouze na úroveň výuky, ale měli rovněž dbát na to, aby se „školy neužívalo k rejdmům politickým, národním a náboženským“. Ze svých cest po školách měli zhotovovat podrobné zprávy, které mohli doplnit svými návrhy a předložit je k projednání na zasedání zemské školní rady. Mezi administrativní povinnosti zemských inspektorů patřila i účast na jednání různých odborů zemského úřadu, pokud se nějakým způsobem dotýkaly pedagogických otázek, aby inspektoři mohli přispět svým odborným hlasem.

Zemští inspektoři pověřeni dozorem nad obecnými školami měli za úkol navštívit všechny okresy svého obvodu nejméně jednou za tři roky. Měli se účastnit vyučování, kontrolovat úřední spisy, řešit žádosti a stížnosti učitelů a hlavně jim být nápomocni radou v pedagogických záležitostech (v případě nedostatků měli učitelům sdělit výhrady ústně, ve vážnějších případech mohli sepsat protokol a předat jej zemskému školnímu úřadu, sami ale neměli pravomoc vydávat písemná nařízení). Samozřejmě zemští inspektoři měli pravidelně konzultovat jednotný postup inspekcí s okresními inspektory.

Zvláštní pozornost byla věnována učitelským ústavům, kde měli zemští inspektoři provádět inspekce nejméně dvakrát ročně a navštívit všechny třídy. Výslovně se uvádí, aby při svých návštěvách žáky zkoušeli, ovšem tak, aby nedošla újmy vážnosti jejich učitele. Po ukončení inspekce měl inspektor svolat konferenci učitelů a tam jim svoje poznatky ústně sdělit (toto ustanovení se týká učitelských ústavů, při inspekcích na obecných školách toto zmiňováno není). Zemští inspektoři měli rovněž dbát na další vzdělávání učitelů a pravidelné konání učitelských konferencí, a to jak na okresní, tak zemské úrovni.

České školství procházelo koncem 60. let 19. století zcela zásadní změnou. Řada vzájemně souvisejících zákonů přinesla jednak proměnu organizace školství a obsahu výuky, jednak znamenala emancipaci školství z vlivu církve, která měla do té doby plně v rukou i dozor nad školami. Stát vytvořil nový systém dohledu nad školstvím, založený na trojstuňovém systému školních rad – kolektivních orgánů, které měly pracovat na zdárném fungování škol. Přestože zákony a vyhlášky hovoří právnický suchým jazykem, je z jejich dikce patrné, že dozor nad školami neměl být nikterak represivní záležitostí, inspektoři měli dohlížet nad úrovní výuky a v případě nedostatků být učitelům nápomocni, ne je kárat či trestat. Zkrátka měli za úkol „sami a skrze jiné napomáhati, aby tato učiliště prospívala“, jak se praví v úvodním ustanovení o činnosti zemských inspektorů. Velký důraz byl rovněž kladen na další sebevzdělávání učitelů, ke kterému měli inspektoři přispívat svoláváním okresních a zemských učitelských porad, na nichž učitelé získávali řadu podnětů pro svoji praxi (výměna zkušeností, didaktické přednášky, seznámení s novou literaturou a učebnicemi apod.). Realizace

115) Nařízení vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování dne 11. července 1869, č. 129 ř. z., jímžto se vydává instrukce c. k. zemským dozorcům školským, *Zákony a nařízení*, s. 35.

tohoto nového školského systému zpočátku vázla, protože narážela na nepochopení stoupců starých poměrů a v našich zemích se proti změnám ve školství stavěli nejenom klerikálové, ale i samotní učitelé. Trvalo několik let, než se podařilo reformu uvést v život, po odstranění počátečních „porodních bolestí“ se ale systém ukázal jako funkční a přínosný.

...

Gustav Adolf Lindner (1828–1887)

Gustav Adolf Lindner je všeobecně považován – vedle Komenského – za vůbec jednu z největších osobností české pedagogiky a popisu jeho života a díla je věnována početná literatura. Považujeme však za vhodné alespoň stručně načrtnout jeho životní dráhu, protože kromě jiného působil i v inspektorské funkci.

Obr. 41: Gustav Adolf Lindner

Rodák z Rožďalovic na Jičínsku vystudoval gymnázium v Mladé Boleslavi a Praze, potom strávil dva roky v semináři v Litoměřicích, který však pro svoje svobodomyšlné názory opustil a na pražské univerzitě studoval filozofii, fyziku, matematiku a historii. Učit začal roku 1850 na gymnáziu v Rychnově nad Kněžnou, odkud přešel do Jičína. Pro svoje pokrokové a vlastenecké názory byl roku 1854 přeložen do slovinského Celje, kde strávil šestnáct let. Během této doby pilně publikoval a svými pracemi z oboru filozofie a psychologie si získal mezinárodní renomé (Lindner coby český vlastenec přispíval do různých českých časopisů, své odborné práce ale publikoval německy).

Zpátky do Čech se Lindner vrátil roku 1871, kdy byl jmenován ředitelem německého gymnázia v Prachaticích, již o rok později se ale ujal vedení učitelského ústavu v Kutné Hoře, což mělo pro jeho pedagogické působení zásadní význam. Během deseti let, kdy kutnohorský učitelský ústav vedl, publikoval řadu pedagogických a didaktických spisů, přičemž se nechával inspirovat zahraničními vzory a uváděl tak do českého pedagogického myšlení nové impulzy (cizí vzory využil Lindner hlavně při sestavení nového slabikáře *Knihy maličkých*, k němuž vydal i metodický návod). Lindner dbal na názornost a praktickou výuku, a to jak dětí, tak budoucích učitelů, které v Kutné Hoře připravoval. Nechal proto zřídit cvičnou zahradu a pole, studenti se učili sadařství a chovu bource morušového. Novinkou bylo i zavedení společných rozprav učitelů a studentů.

Od roku 1882 prosazoval Lindner svoje pedagogické názory na univerzitní úrovni – byl jmenován prvním profesorem pedagogiky a psychologie na české části Karlovy univerzity; od roku 1883 byl coby zástupce učitelů zvolen do zemské školní rady. Jako školní inspektor Lindner působil již od zavedení nového školského zákona roku 1869 – nejprve v Celje, po návratu domů potom v Kutné Hoře.

Beneš Metod Kulda (1820–1903)

Vlastenecký moravský kněz a školní inspektor se narodil v Ivančicích v početné rodině kožešníka. Ačkoliv rodina byla česká, navštěvoval německou obecnou školu, na což později vzpomínal nerad, protože se němčinu ve škole pořádně nenaučil – naopak v latině na jihlavském gymnáziu vynikal. Po maturitě roku 1839 studoval v Brně filozofii a teologii, roku 1845 nastoupil na místo kaplana v Židlochovicích, kde se začal věnovat literární práci.

Jako spisovatel byl neobyčejně plodný, přispíval do mnoha novin a časopisů, kde publikoval svoje názory k dobovým otázkám (jako kněz přirozeně hájil pozice katolické církve) i různé povídky. Byl rovněž autorem množství veršované náboženského obsahu, kterými se snažil didakticky působit na mládež, ale i na dospělé, které chtěl touto jednoduchou formou varovat před novými myšlenkovými proudy. Trvalou hodnotu z jeho literárního odkazu však mají především sběry lidových pohádek, kterým se začal věnovat během ozdravných prázdninových pobytů v Rožnově pod Radhoštěm v letech 1853 a 1854. Kulda se snažil co nejvěrněji zapsat všechna vyprávění lidových vyprávěčů, do jejich podoby nechtěl nijak zasahovat. Z vybraných textů pak připravil knihu *Moravské národní pohádky*, která se dočkala celé řady vydání.

Obr. 42: Beneš Metod Kulda

Od roku 1850 stál Kulda v čele tzv. ochranovny zanedbané mládeže v Brně. Cílem tohoto ústavu bylo naučit chovance z řad problematické mládeže zemědělským či technickým pracím, aby se z nich stali „hodní, mravní a pracovití lidé“.¹¹⁶ Ochrannovna byla otevřena v říjnu roku 1848, Kulda zastával místo ředitele v letech 1850–1859. Za prvních deset let existence ochranovny ústavem prošlo 170 chlapců, z nichž bylo 110 dáno do učení, 22 bylo vráceno rodičům, 21 zůstalo v další ústavní péči, 8 uprchlo, 7 zemřelo a 2 byli jako nepolepšitelní propuštěni pro věk. Život chovanců určoval pevný denní řád: po budičku v 6 hodin následovala mše, potom dvě hodiny výuky,

oběd, odpoledne dvě hodiny her, před večeří opakování učiva, úklid a osobní volno. Výchovná práce zřejmě spočívala v práci na školním hospodářství. Významnou roli ve výuce hrála estetická výchova – hudba, zpěv a recitace. Ředitel Kulda pro žáky sepsal dvě sbírky básní (Veselý budík a Písně a básně).

V letech 1859–1870 byl Kulda farářem v Chlumu u Sedlčan, stejně jako na Moravě se i v Čechách zapojil do literárního a veřejného života a roku 1861 byl zvolen poslancem zemského sněmu. Již od roku 1860 zastával funkci vikáře a okresního školdozorce. Roku 1870 byl zvolen na prestižní místo kanovníka vyšehradské kapituly, pro svoje zkušenosti z pedagogické a školdozorské práce byl povolán do ankety pro opravu školských zákonů, od roku 1874 působil jako inspektor národních škol a od roku 1883 jako inspektor pro gymnázia. Kuldovi současníci popisovali Kuldu jako mírného a chápavého pedagoga, který byl známý svým laskavým přístupem k dětem a přátelským a nápomocným postojem k učitelům. Svědčí o tom vzpomínka zaznamenaná v Kuldově biografii vydané roku 1895 u příležitosti jeho pětasedmdesátin:¹¹⁷

„Školdozorská činnost Kuldova stala se téměř nenahraditelnou; osvěžoval za inspekce netoliko mládež, ale i učitelstvo přátelským povzbuzováním a vhodným oceňováním svědomité práce. Následující příběh slyšel jsem z vlastních úst oslavenčových: Kdysi visitoval národní školy. Vkročil do třídy a uviděl žáka státi před lavicemi. „Proč žák ten stojí před lavicemi?“ zněla první otázka p. školdozorce. „Za trest“ — odpověděl učitel — „svou rozpustilostí ruší vyučování a hlasu napomínajícího nedbá.“ Chlapec zahořel hanbou. „Zkoušejte, pane učiteli, právě žáka potrestaného,“ zašeptal p. školdozorce učiteli. Žák odpovídal výborně. „Milý hochu,“ zahovořil pan inspektor, „vidím, že jsi chápavý; škoda — není ti toho líto, když před všemi dětmi tak zahanbena se vidíš? Jak pěkně mohl bys prospívati, jiným příkladem býti, radostí učitelů, i rodičů!“ Žák dal se do usedavého pláče. „Slíbíš mi dnes, že nikdy již se neproviníš proti napomenutím páně učitelovým?“ — „Slibuji, už nikdy se neproviním!“ — „Za to tedy, pane učiteli, račte mu trest ten odpustiti, a dovolte, aby se posadil na své místo.“ Ale chlapec nežli se posadil, rychlým krokem zamířil na stupeň ke stolku, obejmul p. inspektora a políbil ho. — Tak uměl Beneš Method Kulda působiti na mládež!“

116) Informace o činnosti ochranovny převzaty z: *Internetová encyklopedie dějin Brna* [online]. [cit. 2018-11-09] Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmh/?acc=profil_udalosti&load=14.

117) Halouzka, Jan. Beneš Method Kulda. *Vlast. Časopis pro poučení a zábavu*. Červenec 1895, roč. XI, čís. 10, s. 870–880.

František Bílý (1854–1920)

Brněnský rodák František Bílý odešel po maturitě na gymnázium ve svém rodném městě (nižší gymnázium absolvoval německé, vyšší české) na univerzitní studia do Prahy, ačkoliv většina brněnských abiturientů v 70. letech 19. století směřovala spíše do Vídně. Vystudoval německou a českou moderní filologii, poté nastoupil jako suplent na první českou reálku v Praze. Od roku 1879 učil jako řádný profesor na středních školách v Přerově, odkud se po několika letech vrátil na pražskou reálku a roku 1898 byl jmenován ředitelem realky na Žižkově. Pro svoje zásluhy pedagogické i organizační v Ústředním spolku českých profesorů byl roku 1904 jmenován do zemské školní rady coby zástupce učitelstva a od roku 1910 působil ve funkci zemského školního inspektora.

Vedle rozsáhlé činnosti ediční a publicistické patřil Bílý k nejvýznamnějším spolupracovníkům Jana Gebauera, kterému pomáhal při zakládání slovanského semináře na české univerzitě (Gebauer byl prvním ředitelem tohoto semináře). Bílý se věnoval hlavně literární historii, především obrozenecké doby (práce o J. Kollárovi, F. L. Čelakovském, F. Palackém ad.). Významná byla jeho činnost redaktorská, působil v několika literárních časopisech a uspořádal řadu básnických almanachů a antologií. Jako pedagog se snažil zdokonalovat výuku mateřského jazyka, sestavil několik čítanek české literatury, byl ale rovněž autorem učebnic němčiny. Snažil se rozvíjet odkaz J. A. Komenského, o kterém publikoval několik studií a připravil k vydání jeho *Labyrint světa*. Od roku 1891 se aktivně zasazoval o vznik pražského pedagogického muzea, v čemž byl mezi středoškolskými profesory spíše výjimkou (o muzeum se zasazovali hlavně učitelé národních škol).

Za svoje vědecké zásluhy byl roku 1896 jmenován členem Královské české společnosti nauk a roku 1917 mu byl udělen titul dvorního rady.

(*Nekrolog Františka Bílého, Almanach České akademie věd a umění, roč. XXXI.–XXXII., Praha 1922, s. 99–109.*)

Obr. 43: František Bílý

Obecné didaktické pokyny inspektora F. Bílého gymnaziálním učitelům

„Dovolil jsem si vás všechny pozvat, abych promluvil o velkých změnách, které se v našem školství udály. Je to důsledkem velké ankety, která roku 1908 ve Vídni se konala, první od roku 1848, která tolik nových změn a oprav do školství zavedla a také nové typy vyučovací stvořila.

Hlavní postrach žactva býval katalog. Profesor do té doby namnoze zakládal si na tom, aby byl co možná bytostí, ze které jde strach, které nelze dobře se přibližovati a která v jakési velebné nedostupnosti se měla stále jeviti. Profesoři universitní a jenerálové anketě přítomní vykládali, že se jim posud zdává o jejich profesorech, jak přicházeli do třídy, rozevřeli katalog, obraceli listy a hledali oběť, která má býti vyvolána, která měla odpovídati doslovně tak, jak to bylo v knize.

Dnes je uložen katalog jaksí do hrobu. Novou dobou zavedly se zkoušky orientační, něco vysokoškolského, a katalog je nám toliko pomůckou paměti, do něhož si poznamenáváme tu a tam, abychom žákovi nekřivdili, abychom v úsudku nezbloudili. Tím stal se učitel žákovi jaksí milejší a bližší. Ale ještě druhá věc se stala. Bylo proneseno slovo „blahovůle“. Jestliže bylo prosloveno se strany ministerstva, zajisté to mělo svůj důvod a je k tomu několik poznámek nutno přičiniti. Co se myslí slovem „blahovůle“? Někteří si to vykládají tak, že snad má procházeti ve škole i materiál neschopný; když je žák mezi dostatečnou a nedostatečnou a spíš nedostačuje, že se mu nedostatečná práce nemá dáti. Druzí si to vykládají zase v jiném smyslu a myslím správnější. Blahovůle má proniknout celého učitele. Já bych to slovo nahradil slovem „láska k mládeži.“

Klasifikace žáků

„Ve spravedlivé klasifikaci jest obsažena též rozumná blahovůle. Tato blahovůle má pronikati veškeré vystupování učitelovo. S tou blahou, dobrou vůlí vcházej mezi žáky, s radostivostí vstupuj do třídy. Učitel má býti sluncem, které zavítalo do třídy, sluncem, jež ozařuje a zahřívá ducha. Za jednu z největších obratností učitelských a podpor výuky klásti dlužno, když učitel s usměvavou tváří vejde do třídy: tím jaksí již celou třídu příznivě naladí. Škola má býti doplňkem rodiny a učitel v ní Sokratem nebo, chcete-li raději, Komenským, a nikoliv krutým despotou.

Důležité je, aby učitel žáky vzpružoval a ne dusil a dolů tlačil. Se stanoviska pedagogického není dovolena příkrá kritika výkonů žákovských. Ne se stále zlobiti nad špatnými výkony žáků, ne je přísně kárati a hned na dobro odsuzovati. Žáky třeba vzpružiti a vlévati jim moudrým, laskavým povzbuzením nadšení a chuť k práci. Je-li to však žák skutečně nepolepšitelně darebný, pak jest ovšem na nutno a zcela na místě s ním promluvití a jednati přísně.“

(Památník národního písemnictví – literární archiv, fond František Bílý, Rukopisy vlastní – výpisky a poznámky – zprávy o inspekcích 1911–1916, inspekční zpráva první české reálky v Plzni 1917.)

Josef Auspitz (1812–1889)

Německojazyčné učitele a inspektory v našem výběru reprezentuje pedagog, novinář a politik Josef Auspitz. Pozdější konvertita Auspitz se narodil v židovské rodině v Mikulově, kde rovněž absolvoval místní piaristické gymnázium. Po maturitě studoval dva roky ve Vídni filozofii, doktorát získal na univerzitě v Pešti. Poté se vrátil do Vídně, kde začal studovat medicínu, pak se ale věnoval spíše matematice, mechanice a astronomii; na polytechnickém institutu pak studoval chemii, účetnictví a obchodní právo. Právě poslední dva

Obr. 44: Josef Auspitz (foto Archiv města Brna)

jmenované obory od roku 1847 vyučoval na vídeňské technice, koncem roku 1849 byl jmenován profesorem účetnictví a obchodního práva na nově založené Vysoké škole technické v Brně. Od roku 1852 byl ředitelem německé realky v Brně; od roku 1862 působil na vyšší tkalcovské škole v Brně. Po vydání nového školského zákona roku 1869 byl jmenován do funkce zemského školního inspektora (ve stejném roce byl také zvolen za poslance do moravského zemského sněmu). Vedle toho ale dál plnil své pedagogické a ředitelské povinnosti, navíc od roku 1870 spolupracoval s redakcí novin „Tagesbote aus Mähren und Schlesien“ (list německých liberálů); od roku 1861 rovněž zasedal v brněnském obecním výboru. Toto jeho mnohostranné angažmá a liberální politické postoje vyvolávaly ostrou kritiku ze strany konzervativců (jeden z novinových útoků na Auspitze je součástí vybraných úryvků). Po personálních změnách v Hohenwartově vládě roku 1871 na svůj post zemského inspektora rezignoval a odešel ze státních služeb, nicméně v politice a veřejném životě se angažoval nadále. Auspitz je příkladem vzdělaného odborníka, který značnou část života spojil se školstvím, jež ale zároveň nikdy netvořilo výhradní sféru jeho zájmu.

Josef Pešek (1872–1924)

Naděšený učitel, propagátor moderních výukových metod a mezi učiteli mimořádně oblíbený školní inspektor Josef Pešek pocházel ze Sázavy. Hned po maturitě roku 1891 nastoupil místo pomocného učitele, po složení odborné učitelské zkoušky nastoupil do funkce cvičného učitele na učitelský ústav do Soběslavi. Jeho studenti na něj později vzpomínali jako na oblíbeného a energického učitele, který je sezna-

moval s moderními výukovými metodami: „My studenti jsme neměli nad něho učitele lepšího. ... Bez něho bychom byli vyšli z ústavu ještě bez jakékoliv povědomosti o nových proudech pedagogicko-didaktických. Jeho elementární třída byla vzorná a my v ní viděli a slyšeli první počátky reformy prvouky, kreslení, učili se pozorovati žactvo, sbírali a oceňovali dětské kresby apod. ...“

Od roku 1905 působil Pešek ve funkci okresního školního inspektora v Žamberku a od roku 1910 v Třeboni. Na obou místech si získal mimořádnou oblibu (jak o tom svědčí úryvek z článku vydaného roku 1910 při jeho odchodu ze Žamberka), a to nejen mezi učitelstvem, ale i u širší veřejnosti. Pešek totiž organizoval různé osvětové přednášky, angažoval se v Sokole a podporoval zakládání tzv. pokračovacích hospodářských kurzů,

kde se mohla venkovská mládež dál vzdělávat po vychození obecné školy. Pro svou občanskou a vlasteneckou angažovanost byl Pešek po vypuknutí války suspendován a přeložen na učitelský ústav do Kutné Hory. Po válce byl povolán na ministerstvo školství a působil ve funkci zemského školního inspektora, největší životní výzva na něj ale teprve čekala. Po připojení Podkarpatské Rusi k Československu byl roku 1919 jmenován vedoucím školského referátu v Užhorodě. Podkarpatská Rus patřila k nejchudším a nejzaostalejším územím v celé Evropě, navíc přes ni několikrát přešla fronta, takže byla těžce poznamenána válečnými událostmi. Pešek se nesmírně obtížného úkolu zhostil skvěle a stejně jako předtím v Čechách, získal si respekt a oblibu i u rusínských učitelů. Podkarpatoruské školství začal budovat doslova z ničeho a během pár let se mu v Užhorodě podařilo vytvořit dobře fungující úřad, nesmírně vypětí ho ale zcela vyčerpalo a roku 1924 zemřel ve věku pouhých 52 let.

(F. Pátek. Josef Pešek odešel... Výchova a škola, 5. listopadu 1924, s. 1.)

K odchodu pana školního inspektora Peška

Došlo konečně k okamžiku, kterého se učitelstvo okresu žamberského, ústeckého a lanškrounského tak obávalo; dne 29. ledna 1910 rozloučil se s námi ideální školní inspektor pan Josef Pešek, před odchodem na nové působiště do Třeboně. Učitelská jednota „Komenský“ uspořádala toho dne v Žamberku slavnost na rozloučenou. Shromáždilo se veškeré učitelstvo, také zemský poslanec J. Štemberka... Po zapění sboru „Svoji k svému“ ujal se slova pan řídící učitel Hynek, jenž pohnutými slovy vy-

Obr. 45: Josef Pešek

ličil zásluhy odcházejícího inspektora. Od roku 1905 působil na Žamberku, tedy dobu poměrně krátkou, ale památka jeho zapsána je v srdcích učitelstva písmem nesmazatelným. Byl zápasníkem nových ideí, rozsévatelem nových myšlenek, staral se, aby škola vysílala do života děti nadšené pro pravdu a dobro. Jako pravý filosof a lidumil ukazoval cestu k volné škole. Oddával se práci vzdělávací i mezi občanstvem. Učitelům byl otcovským přítelem, ušlechtilým rádcem a ideálním kolegou. Inspekce jeho po okresu byly čarovným proutkem, pod jehož dotekem rašila nová poupata. Jinde učitelé se radují, že je po inspekci, my jsme se těšili na inspekci... Opouští nás jako drahý otec opouští rodinu. Byli jsme jedno tělo, jedna duše, jedna rodina... Konečně rozechvělým hlasem rozloučil se s panem inspektorem ředitel měšťanské školy v Ústí nad Orlicí pan Zeiner, jenž zakončil řeč slovy: „Človče ve nejkrásnějším smyslu slova, buďte s bohem!“ Po zapění mohutného sboru „Kdo za pravdu gori“ byla slavnost ukončena a účastníci odebrali se ke společnému obědu do hotelu „U modré hvězdy“... Svého času platilo za nečeské, nedemokratické a nepokrokové stýkati se přátelsky se státním úřednictvem, neboť úřadu a úřednictva bylo zneužíváno proti národu, demokracii a pokroku. Důsledkem toho dlouho ještě vyhýbali jsme se státnímu úřednictvu, až si prorazilo cestu poznání, že by bylo bláhovým nevyužití státních úřadů ve prospěch národa a kultury, upírati někomu češství proto, poněvadž je c. k. úředníkem.

Pan inspektor Pešek je také státním úředníkem, my se k němu s hrdostí hlásíme a pokládáme jej za svého. Byl vzorem jako c. k. úředník, jako orgán školství, jako kulturní pracovník a jako člověk. ... Byla to slavnost svého druhu jediná. Svého času psala Osvěta lidu: „Šťastné Žambersko, že má inspektora Peška!“ Již ho nemá...“

(Posel z Podhoří, roč. 25/1910, str. 3.)

Mnoho zemí, jeden stát: rodáci z Čech a Moravy jako inspektoři mimo české země¹¹⁸

Po získání potřebné kvalifikace se mohli občané habsburského soustátí uplatnit v kterékoliv zemi monarchie – platilo to i pro učitele, potažmo inspektory. Řada krajanů z českých zemí – nejčastěji z Moravy, která měla k Vídní tradičně blíže a řada abiturientů tam směřovala na studia – proto našla uplatnění ve školní službě v rakouských zemích. Přirozeně se jednalo hlavně o krajany z německojazyčných rodin nebo ty, kteří navštěvovali německé školy.

Hned dva moravští rodáci zastávali místa zemských školních inspektorů v Dolním Rakousku záhy po vydání nového školního zákona. **Moritz Alois von Becker** (1812–1887) se narodil ve Starém Městě u Šumperka. V letech 1828–1832 vystudoval ve Vídni filozofii a pedagogiku, od roku 1840 působil jako domácí učitel u knížat z Lichtenštejna, roku 1864 se stal učitelem korunního prince Rudolfa Habsburského. Vedle výuky svých vznešených žáků se ale zajímal i o dolnorakouské národní školství,

118) Zpracováno na základě údajů v publikaci Hörler, Hans. *100 Jahre Schulaufsicht in Niederösterreich*, Wien 1969.

Obr. 46: Moritz Alois von Becker

kteře měl na starosti coby zemský školní inspektor (v letech 1868–1878). Kromě toho publikoval práce z oboru etnografie a kulturní historie.

Druhým dolnorakouským zemským inspektorem (ve funkci 1871–1877) původem ze Staré Vsi na Moravě – a shodou okolností rovněž domácím učitelem korunního prince Rudolfa – byl **Josef Krist** (1830–1899). Krist vystudoval ve Vídni matematiku a fyziku, složil tam i pedagogickou zkoušku pro výuku na reálkách. Právě na reálky dohlížel i jako inspektor, rovněž se zasloužil o rozvoj živnostenských škol.

Rodák z Křižan na Liberecku **Franz Wollmann** (1871–1961) vystudoval jazykovědu a kromě pedagogického působení na středních školách předsedal i komisi pro reformu pravopisu. Funkci zemské-

ho inspektora pro obecné a měšťanské školy však nevykonával za monarchie, ale až v době Rakouské republiky v letech 1919–1933.

Olomoucký rodák **Eduard Schwammel** (1835–1899) vystudoval na vídeňské univerzitě historii a jako profesor působil v Grazu, Olomouci a Pešti, později v ředitelských funkcích na reálkách ve Šternberku a St. Pöltenu. Od roku 1871 zastával funkci zemského školního inspektora pro Horní Rakousko a Salzburg. Na rozdíl od předchozích jmenovaných, kteří většinu života prožili mimo české země, Schwammel působil delší dobu na Moravě a aktivně vstoupil i do veřejného života: roku 1860 se coby čerstvý absolvent historie zapojil do sporu o rukopisy svou studií popírající porážku Mongolů u Olomouce 1241 (čimž se snažil vyvrátit historický základ básně Jaroslav z Rukopisu královédvorského). Nicméně jak již bylo řečeno, inspektorskou kariéru udělal v Horním Rakousku a na penzi se odebral na ostrov Lošinj v Kvarnerském zálivu (dnes Chorvatsko), kde také zemřel.

V Rudolticích u Lanškrouna se narodil **Josef Thym** (1844–1925), který vystudoval učitelský ústav v Opavě a učil na různých školách ve Vídni a Vídeňském Novém Městě. Od roku 1871 byl ředitelem dívčí měšťanky v St. Pöltenu, kde také od roku 1901 vykonával funkci okresního inspektora.

Pozoruhodnou kariéru měl rodák z Teplíc **Julius John** (1855–1918), který studoval na gymnáziích ve Vídni a Litoměřicích, potom absolvoval učitelský ústav v Českých Budějovicích. První učitelské místo nastoupil v Teplících, od roku 1877 učil ve Vídni. Mezi lety 1881–1886 si vyžádal dovolenou a působil jako učitel v Konstantinopoli. Po návratu z této exotické mise učil opět ve Vídni, odkud se přesunul

na místo ředitele měšťanky v Scheibbsu – zde také zastával v letech 1893–1914 funkci okresního inspektora. John se věnoval i publikační činnosti, byl autorem oblíbených čítanek pro obecné školy.

František Mráz – ředitel suspendovaný na udání inspektora

Kauza Františka Mráze, řídicího učitele v západočeském Zamlekově (dnes se obec jmenuje Zavlekov), ukazuje méně přívětivou tvář školní inspekce. Řídící Mráz učinil v červnu 1914 do školní kroniky zápis o atentátu, který doprovodil vlastním pohledem na událost (atentát považoval za komplot dvorské kamarily a německého císaře). Při kontrole školních dokumentů si tohoto zápisu všiml okresní inspektor, který věc udal nadřízeným orgánům – řídicí Mráz byl poté vyšetřován nejen školskými, ale i vojenskými úřady, které jej však shledaly nevinným. Naopak zemská školní rada mu v roce 1917 udělila důtku a v důsledku suspendování mu byl zastaven plat a přišel o dva tisíce korun, jak sám zapsal do kroniky po vyřešení případu. Zajímavé je, že Mráz již jednu důtku obdržel, a to roku 1915, protože v neděli a svátky odmítal vykonávat dozor nad žáky při bohoslužbách.

C. k. okresní školní rada v Klatovech, dne 27. října 1917

Věc: Mráz František, Zamlekov. Disciplinární řízení

„Panu Františku Mrázovi, t. č. suspendovanému učiteli v Zamlekově

C. k. zemská školní rada výnosem ze dne 22. října 1917 dává nám vědět takto:

„Zemská školní rada pro král. České v Praze, opírajíc se o usnesení ze dne 9. října 1917 shledává Františka Mráze, řídicího učitele v Zamlekově, po provedeném řízení disciplinárním vinným následovně. V měsíci červenci 1914 učinil ve školní kronice záznam o zavraždění arcivévodý následníka Františka Ferdinanda d'Este a připojil: „Takové snahy a samostatná rozhodnost zřejmě nelíbila se dvorské kamarile a německému císaři Vilému II., odstranili jej proto a nastavili, že se to stalo od spiklenců a vlády Srbska.“

Důkazem je svědectví okresního školního inspektora Matěje Malíka, tehdy v Klatovech, nyní v Německém Brodě, jenž dne 9. června 1915 zápis zjistil a sobě doslova stenograficky jej opsal a na jehož zakročení řídicí učitel Mráz závadnou část zápisu změnil v nyníjší nezávadné znění.

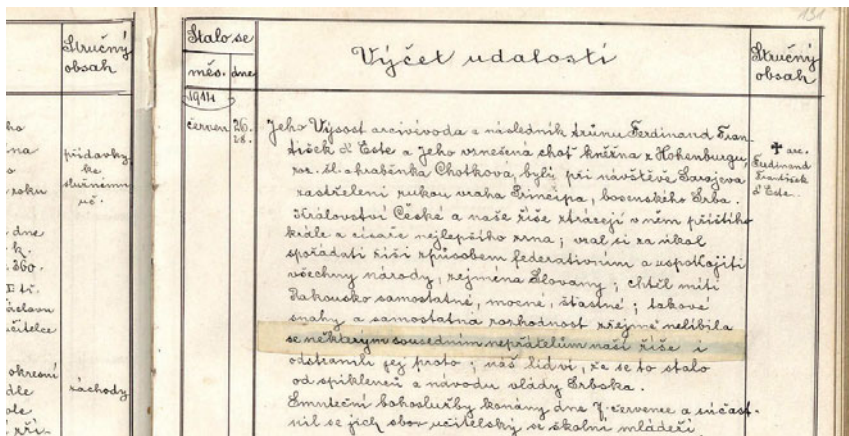
Tím provinil se řídicí učitel František Mráz proti § 118 def. řádu škol. a vyuč. a proti § 54 říš. zák. o školách obecných chováním, přičítám se jeho povinností a škodícím vážnosti učitelského stavu.

Za toto provinění stihá se disciplinárním trestem důtky dle § 39 lit. a) zákona o právních svazcích učitelstva a pohrůzkou, že dopustí-li se opětného porušení povinností, přísnějším trestem proti němu bude zakročeno.

Že nepoužívá zemská školní rada tentokráte přísnějšího trestu, ačkoliv Fran-

tišek Mráz již v roce 1915 tedy průběhem posledního třetího disciplinárním trestem důtky byl stížen, děje se zcela výjimečně se zřetelem k ostatnímu jeho působení.

Zpravujíc Vás o výsledku tohoto disciplinárního řízení, uvádíme Vás dnešním dnem ve službu školní i příjmy s ní spojené. Na náhradu služebních příjmů po dobu suspense zadržovaných ovšem vzhledem k tomu, že byl jste uznán vinným ve smyslu § 49 citovaného zákona, nároku nemáte.“

Obr. 47: Opravený zápis z roku 1914 ze školní kroniky školy v Zamlekově

Školní kronika obecné školy v Zamlekově 1892–1935, s. 131 – opravený zápis z června 1914

„Království České a naše říše ztrácejí v něm příštího krále a císaře nejlepšího zrna, vzal si za úkol spořádati říši způsobem federativním a uspokojiti všechny národy, zejména Slovany; chtěl míti Rakousko samostatné, mocné, šťastné; takové snahy a samostatná rozhodnost zřejmě nelíbila se některým sousedním nepřátelům naší říše i odstranili jej proto; náš lid ví, že se to stalo od spiklenců a návodu vlády Srbska.“

Část původního zápisu ve školní kronice byla přelepena a nahrazena novým zápisem, který je vyznačen podtržením.

Školní kronika obecné školy v Zamlekově 1892–1935, s. 163

(zápis pořizovaný do kroniky řídícím F. Mrázem po uzavření kauzy)

„Zemská školní rada dosazuje dočasně odsazeného říd. uč. Františka Mráze opětně v jeho původní službu školní... Také vrácena správě školy tato Památná kniha, chovaná dosud u c. k. vojenských a školních úřadů zpět, ve které pozastaveno

závadné prý znění jedné věty o tragickém skonu Jeho Výsosti Ferdinanda Františka d'Este, panem c. k. školním inspektorem M. Molíkem, pro kterouž větu zapisovatel říd. uč. František Mráz byl dočasně suspendován, po delší dobu od úřadů vojenských vyšetřován, a od nich po dvakráte za nevinna prohlášen, ale následujícím po té disciplinárním šetřením od úřadů školních za vinna uznán a zadržené služné v okrouhlé výši 2000 K jemu nepřiznáno.“

Školní inspekce v letech 1918–1938

Meziválečné Československo přejalo školskou legislativu zaniklého Rakousko-Uherska, což představovalo poměrně velký problém, jelikož Čechy, Morava a Slezsko v monarchii příslušely do tzv. Předlitavska, zatímco Slovensko a Podkarpatská Rus do tzv. Zalitavska. Legislativa těchto oblastí se odlišovala – pravděpodobně nejmarkantnějším rozdílem byla délka povinné školní docházky: zatímco v českých zemích byla osmiletá, na Slovensku a Podkarpatské Rusi byla šestiletá. Tyto odlišnosti se projevily i v oblasti dozoru nad školami, avšak stejně jako v dalších oblastech, i ve školství byla snaha legislativní rozdíly postupně sjednocovat.

Povinná školní docházka byla osmiletá (od přijetí tzv. malého školského zákona v roce 1922 i na Slovensku a Podkarpatské Rusi) a dítě ji mohlo absolvovat na obecné škole, která byla obvykle pětiletá, a následně na tříleté škole měšťanské, u níž mohl být zřízen i nepovinný čtvrtý ročník. Tam, kde měšťanská škola nebyla zřízena, existovaly osmileté obecné školy, kde děti mohly splnit celou školní docházku. Alternativou návštěvy měšťanské školy bylo zapsání dítěte na střední školu (osmileté gymnázium či sedmiletou reálku), avšak na těchto ústavech se platilo školné (a to i v případech, že se jednalo o státní školu).

Dozor nad obecnými a měšťanskými školami byl svěřen **okresním školním inspektorům**, kteří byli odbornými referenty **okresního školního výboru**. Jednalo se o učitele či středoškolské profesory, kteří složili tzv. inspektorskou zkoušku. Ke zkoušce mohli přistoupit 14 let poté, co složili zkoušku učitelské dospělosti¹¹⁹, či po 11 letech služby na střední škole. V posledních třech letech před zkouškou nesměl být pedagog disciplinárně trestán a musel mít kvalifikaci prvního stupně.¹²⁰ Samotná zkouška se dělila na část písemnou a ústní. Písemná zkouška se skládala z domácí části, kdy od dubna do září musel kandidát vypracovat práci na téma z pedagogiky a didaktiky – a pokud tato práce nebyla shledána dostačující, pak uchazeč dále nepostoupil. Následovala klauzurní část písemné zkoušky, kdy v listopadu musel kandidát v časovém limitu vypracovat návrh na vyřízení dvou jednacích spisů, které byly vybrány z běžné agendy okresního školního výboru. Následovala ústní část zkoušky, která neměla přesáhnout dvě hodiny, kdy uchazeč zodpovídal otázky z pedagogiky, didaktiky a školské legislativy. Pokud ve zkoušce uspěl, byl zapsán na seznam čekatelů na místa okresních školních inspektorů. Pokud se uvolnilo místo okresního školního inspektora, čekatelé o něj mohli zažádat. Budoucího inspektora vybírala zemská školní rada a definitivně jej schvaloval ministr školství a národní osvěty. Okresní školní inspektoři působili ve funkci časově omezenou dobu, po kterou byli zastupováni jiným učitelem na škole, kde působili před odchodem do funkce inspektora. V případech, že kandidát ve zkoušce

119) Zkoušku učitelské způsobilosti skládali učitelé obecných a měšťanských škol po minimálně 3 letech praxe, kterou nastoupili po ukončení studia na učitelském ústavu. Mohli bychom ji přirovnat např. k dnešním atestacím lékařů.

120) Proces kvalifikace každoročně ověřoval způsobilost pedagoga k výkonu učitelského povolání.

neuspěl, mohl ji se zvláštním svolením Ministerstva školství a národní osvěty po dvou letech opakovat.

Po nástupu do funkce byl okresnímu školnímu inspektorovi přidělen školní okres, v případě, že se jednalo o velký školní okres, kde působilo několik inspektorů, pak pouze vybrané školy v okrese. Školní okres se obvykle kryl s okresem politickým, pokud se jednalo o okres národnostně smíšený, pak se v Čechách a na Moravě dělil na okres český a německý. Pokud bylo ve smíšených okresech menší množství škol s jedním jazykem vyučovacím, mohly spadat pod příslušný okres sousední.

Během inspekční činnosti inspektor kontroloval činnost místní školní rady, která se skládala ze zástupců obce a učitelstva a jejím úkolem byla správa finančních prostředků, starost o školní budovy a jejich vybavení, soupis dětí školou povinných, realizace nařízení nadřízených orgánů apod. Dále dohlížel na docházku dětí do školy, pedagogickou činnost učitelů, dodržování osnov a obecnou kvalitu výuky, na vybavenost školy pomůckami i dalším zařízením, stav školní budovy a jejího okolí apod. Rovněž prověřoval chování učitelů, a to i mimo školní službu, jejich průběžné další vzdělávání i činnost, které se věno-

Obr. 48: Okresní školní inspektor Ferdinand Černý při projevu u příležitosti slavnostního otevření Masarykovy měšťanské školy v Ruzyni dne 1. září 1935

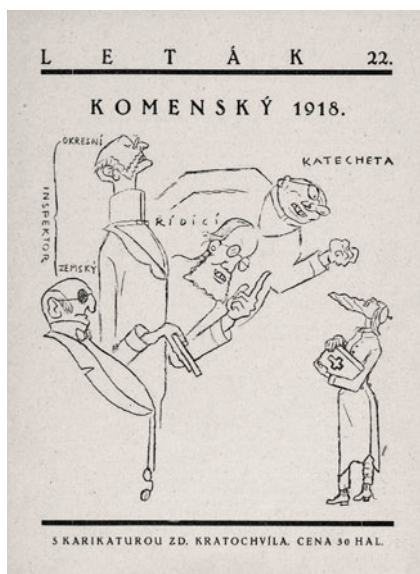

Obr. 49: Školní inspektor Augustin Šindelář, jenž dohlížel na školy v pražských Nuslích, Michli a Hostivaři, na kterých probíhala tzv. příhodovská reforma. V inspekční zprávě ze školního roku 1930/1931, která byla vydána knižně, uvádí, že „Učitelé konají práci velmi svědomitě, ba mnozí dokonce s opravdovým nadšením, které se neleká osobních obětí.“ (Fotografie pochází z 30. let 20. století)

vali v soukromém životě. Pokud shledal závažné nedostatky v činnosti či chování některého z pedagogů, pak měl za povinnost ohlásit jej okresnímu školnímu výboru. O provedené hospitaci musel vypracovat písemnou zprávu.

Kromě hospitací musel inspektor také schvalovat rozvrhy hodin, spolu s předsedou okresního školního výboru vystavoval hodnocení pedagogů, kteří na školách spadajících do jeho působnosti vyučovali. V kompetenci inspektorů bylo také po shodě s okresním školním výborem prozatímně obsazovat uprázdněná učitelská místa a potvrdzovat pravdivost žádostí o zřízení nových tříd ve školách.

Dále okresní školní inspektor musel zhotovit každoroční kvalifikační posudek pedagogů, kteří působili na jemu svěřených školách. Tento posudek byl předán kvalifikační komisi, která rozhodovala o celkovém hodnocení pedagoga. To mělo pět stupňů, a pokud byl učitel dva roky po sobě hodnocen dvěma nejhoršími známkami, pak byl propuštěn.

Obr. 50: Karikatura Zdeňka Kratochvíla „Komenský 1918“, která vyšla jako součást satiry „Jan Amos Komenský učitelem národním ve válce se stav, tuto svá trápení i protiventství mnohá vylučuje“. Komenský štká poté, co byl po provedené inspekci propuštěn: „Proč, ó Pane Bože, nenarodil jsem se o 300 let dříve! Tehdy učitelem národů mohl jsem se státi, kdežto nyní jako učitel národní ani živobyť holého jsem neuhájil...“. Satira vyšla jako Leták č. 22, ročník I., vydavatel Stanislav Minařík, Praha 1918)

V českých zemích byla nejvyšším orgánem školního dozoru **zemská školní rada**, která sídlila v Praze, v Brně a v Opavě. Předsedou zemské školní rady pro Čechy byl zemský prezident (příp. jím stanovený zástupce), jinak se rada skládala ze šesti zástupců zemského výboru (vždy po třech českých a po třech německých), referentů pro ekonomické a administrativní školní záležitosti, zemských školních inspektorů, dvou zástupců hl. m. Prahy (českého a německého), dvou katolických a jednoho evangelického duchovního a jednoho zástupce vyznávajícího judaismus, čtyř zástupců učitelstva (opět dva čeští a dva němečtí). Předsedou zemské rady pro Moravu a Slezsko byl zemský prezident (příp. jím stanovený zástupce), dále ji tvořilo pět zástupců zemského výboru, jeden zástupce města Brna, jeden referent pro správní a ekonomické záležitosti, zemští školní inspektoři, dva katolíci a jeden evangelický duchovní a jeden zástupce vyznávající judaismus, tři zástupci učitelstva.

Funkční období zástupců zemského výboru, zástupců hl. m. Prahy a města Brna, náboženských obcí a učitelstva bylo šest let. Všichni členové zemské školní rady museli před nástupem do funkce složit přísahu věrnosti republice.

Zemská školní rada se dělila na český a německý odbor, přičemž zástupci náboženských obcí patřili do obou odborů, ostatní zástupci patřili vždy do toho odboru, jehož měli národnost.

Na Slovensku a Podkarpatské Rusi zemské školní rady nevznikly a jejich úlohu přejímaly buď zemské úřady, nebo referáty Ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě a Užhorodu.

Zemský školní inspektor dohlížel mj. na obecné a měšťanské školy, ovšem hospitace na těchto školách prováděl v delších časových úsecích a kontroloval běžnou činnost okresního školního inspektora. Pokud však byly zaznamenány případy vymykající se běžné agendě okresních školních inspektorů, pak byl případ řešen právě ve spolupráci se zemským školním inspektorem. Dále zemští školní inspektoři dozírali na činnost středních škol a učitelských ústavů, kde minimálně jednou za šest let měli vykonat všeobecnou inspekci, vedle toho však vykonávali i průběžné dílčí inspekce. Rovněž musel zemský školní inspektor dohlížet na činnost místních školních rad a okresních školních výborů a na činnost zkušebních komisí, které zajišťovaly průběh zkoušek učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy.

• • •

Dvě tváře školních inspektorů

„Hlavní náplní mé činnosti byly návštěvy na školách. Nepokládal jsem je za formalitu a nekonal je bez plánu předem připraveného. ... Z dvoutřídek jsem vyhledával především ty, na nichž vyučovali učitelé manželé. Chtěl jsem zjistit, mají-li pravdu ti, kdož tvrdí, že je to škole na škodu, že totiž rodinné poměry mají nepříznivý dopad i ve školní práci: svádějí prý k povrchnosti, nedostatečné přípravě a ke zkracování vyučování. Na svých návštěvách dvoutřídek s manželským párem jsem se dost často přesvědčil, že jde jen o pověst. Většinou jsem shledal, že taková dvoutřídky byla v dobrých rukou. Přesvědčoval jsem se, že učitelka byla svému manželovi spíše ostruhou než brzdou. ... Do průběhu vyučování jsem nezasahoval, nechal jsem učitele pracovat v klidu. Přitom jsem mohl zjistit jeho přípravu na vyučování, jeho vyučovací metody, jeho didaktickou dovednost a obratnost a jeho pedagogický takt. Teprve ke konci hodiny vyučování jsem si vyžádal taktičtí formou od učitele dovolu, abych se mohl přesvědčit, do jaké míry si žáci osvojili probírané a popř. probírané učivo z posledních hodin. To bylo pro mne důležitější, než zjišťování, byly-li učební osnovy plněny. ... Velmi odpovědnou i velmi nevděčnou prací bylo hodnocení působení jednotlivých učitelů. Snažil jsem se být objektivní, učitele jsem si neidealisoval, viděl jsem v něm člověka, který má jako každý z nás své přednosti a chyby.

(Bohumil Pluhař: Vzpomínky ze škol a ze školských úřadů. NPMK, podsírka Písemnosti a tisky, inv. č. 30A-7.)

...

„A v této největší dřině přijel pán inšpektor.

Totíž přistěhoval se, a bez dlouhých cirátů mi prohlásil, že se nastěhuje do tří místností, kde byly trosky kabinetů a knihovny.

Pokusil jsem se namítnouti, kam že dáme kabinet a knihovnu, ale pán inšpektor to rozluštil velmi moudře a krátce:

„Do jednej triedy.“

„Prosím,“ povídám a chci jít po své práci.

„Kdž sú páni učiteľovia?“ ozve se tu rázně paní inspektorka.

„Nevím,“ povídám trochu suše, dotčen nelibě jejím tónem.

„A kto nám to odtiaha?!“ povídá milostivá nazlobeně, ukazujíc na dvě fůry nábytku.

Dopálil jsem se:

„U nás na to zjednáme nádeníky, tady bude, myslím, nejlépe zjednat cigány.“

Milostivá vyvalila oči a inspektor povídá polotrpece, poloposměšně:

„Vy stě kavalíři!“

„Nevím,“ odsekl jsem, „ale nádeníky neděláme!“

...

Tam Zdenka K. – velmi svědomitá učitelka – lopotila se s počty. A protože inventář byl rozkraden a počítadla nebylo, počítala z nouze na kaštanech, které si kluci navlíkli na provázky.

Inspektor se do ní pustil. To prý jsou hračky, děti ničemu nenaučí, počty jsou předmět, kterému se děti musí naučit mechanicky atd. – Ale trefil na nepravou.

Milá Zdenka nebyla tak mírná, jako její kolegyně Kamila, a na místě to inspektorovi vysvětlila, ohánějíc se Komenským a ostatními didaktiky.

A protože byla právě přestávka, svolala nás, a tam nám, všecka pobouřena, vypravovala, jak se do ní inspektor před žáky pustil a jak chce opravovat Komenského.

Výsledek byl, že jsme vyslali k inspektorovi deputaci, která mu vyložila a prohlásila:

1. že nemůžeme strpěti, aby učitelé domnělé chyby vytýkal před žáky, a
2. že budeme vždy užívati metod zavedených a uznaných největšími pedagogy a didaktiky a dokonce že už se nevzdáme názorného vyučování, jež jedině by bylo stačilo, aby zajistilo Komenskému světové jméno.
3. Že jsme ochotni a odhodláni hromadně zažádati o přeložení, kdyby našim požadavkům nechtěl vyhověti.“

(E. Ryba: *Obrázky z východu i západu ČSR. Praha, K. Vika 1930, str. 35–39.*)

...

Nejednoduchá služba zemského školního inspektora na Podkarpatské Rusi

„Kdybych nebyl býval po celý rok řídil školský referát, neměl bych však toho nutného rozhledu po zdejším školství, jaký mám, ač se mi téměř žádných zpráv nedává o agendě školského úřadu, o věcech povahy organizační, o věcech osobních a jiných věcech „jichž znalost předpokládá zdárný výkon inspekce“. Např. není mi známo

rozdělení práce jednotlivým referentům ani z ústního sdělení, ani z písemného nebo tištěného přehledu. Nemám ani zdání o tom, kde se školy stavějí, kde zřizují, kde rozšiřují a příslušné ministerské výnosy a protokoly meziministerské komise nedostávají na vědomí ani po expedici. Nemám vědomost o tom, co se děje v personálním oddělení /existuje-li jaké vůbec/, který učitel byl přeložen, který jinam přidělen, který pensionován, který snad disciplinárně vyšetřován, který pokárán atd. Neměl jsem nejmenší vědomosti o tom, že vypsána byla veliká řada definitivních míst, až když jsem se o tom dočetl v Ministerském Věstníku, aniž jsem byl uvědomen o ternech nebo návrzích, tím méně abych byl býval požádán o dobrozdání, jako zemský školní inspektor, který přece má povinnost učitele a potřeby škol dobře znát. Od začátku školního roku nebyla mi předložena ani jedna inspekční zpráva školních inspektorů, ani nevím, podávají-li nějaké zprávy vůbec, ač jest mou povinností posuzovat práci inspektorů a také nevím, kdo má příslušný referát o inspekčních zprávách. O českých národních školách se nedovídám úplně nic a dokonce ani o měšťanských školách nebyl mi od prázdnin předložen ani jeden spis ať povahy jakékoliv, ač přece měšťanské školy patří ke školám národním a nad těmi mám také dohled..

K těmto vnitřním překážkám, které by však bylo možno při trochu dobré vůle odstraniti, přistupují překážky vnější, jež inspekční práci ztěžují. Jest to předně excentrická poloha Užhorodu, odkudž možno do některých škol se dostat až druhý den. Dále nedostatek železniční sítě, která do některých okresů vůbec nezasahuje a některých se dotýká jen zcela nepatrně. Inspektor pak jest odkázán na povozy, jichž cenu však účtárna nehonoruje, ba někdy nelze ani povozu použití. Konečně jest tu naprostý nedostatek hotelů nebo aspoň slušných hostinců, kde by bylo možno přenocovat.“

(Vysvětlení zemského školního inspektora Jana Vondráčka ve věci předkládání zpráv o prohlídkách národních škol z 30. listopadu 1931. Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti Užhorod, fond 28, opis 2, No 1910 – inspektorát škol s československým jazykem vyučovacím Chust.)

• • •

Mimo tento systém stáli **inspektoři tzv. menšinových škol**, což byly školy zřizované v národnostně smíšených obcích. Zejména pohraniční oblasti s většinovým německým obyvatelstvem nesly tíživé dědictví z dob Rakousko-Uherska, kdy snahy o založení menšinové české školy provázely urputné národnostní boje, německé obyvatelstvo vnímalo vydání zákona č. 189/1919 Sb., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích v Čechách, na Moravě a Slezsku, jako velkou křivdu, a němečtí poslanci dokonce podali stížnost ke Společnosti národů. Menšinové školy byly v přímé správě Ministerstva školství a národní osvěty a financovány byly státem. Ministerstvo pro ně zřizovalo zvláštní inspektory menšinových škol, jejichž služební poměry byly stejné jako u okresních školních inspektorů, ovšem s tím rozdílem, že jejich činnost řídilo přímo Ministerstvo školství a národní osvěty. Každý z inspektorů měl stanoven obvod působnosti. V českých zemích bylo těchto obvodů stanoveno 26 pro školy s československým jazykem vyučovacím, dva pro školy

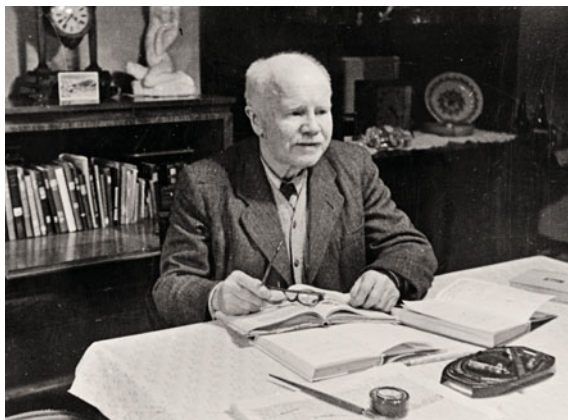
s německým vyučovacím jazykem a jeden pro školy s polským vyučovacím jazykem. Vlastní činnost inspektorů menšinových škol se nelišila od působení okresních školních inspektorů.

• • •

Školní inspektoré otci zakladatelé dětské dobrodružné literatury

V meziválečném Československu zastávali úřad školního inspektora i dva do dnes známí literáti, kteří jsou v současnosti považováni za zakladatele dětské dobrodružné literatury.

Eduard Štorch (1878–1956) je známý především jako spisovatel dětských příběhů z pravěku a raného středověku. Méně známou skutečností je, že Štorch byl učitelem na obecných a měšťanských školách a literaturu pro děti psal především jako součást výuky dějepisu, jejímž zlepšením se celoživotně zabýval (paradoxem ovšem zůstává, že jeho práce o didaktice dějepisu vyšla až v roce 1948, kdy byl již na odpočinku).

Obr. 51: Eduard Štorch ve své pracovně

Náměty pro dětské knihy čerpal ze své bohaté činnosti archeologa, na které se podílela i jeho manželka a někteří žáci. Jeho kariéra školního inspektora byla velmi krátká, když od 1. 6. 1919 do 31. 1. 1921 působil jako zástupce školního inspektora pro okresy bratislavský a malacký. Běžná činnost školního inspektora neprobíhala hladce, Štorch si např. stěžoval, že roční paušál na cestovní výdaje zdaleka nepostačoval reálným výdajům, honoráře pomocným kancelářským silám hradil ze svého.¹²¹ Vše vyvrcholilo poté, co byl služebně přeskočen, a tak na vlastní žádost odešel a vrátil se zpět k učitelství. Vyučoval v Praze, kde pro své žáky na Libeňském ostrově založil Dětskou farmu – místo, kde se učili v přírodě, sportovali a učili se různým praktickým dovednostem. Její stavbu i provoz hradil z vlastních finančních zdrojů. Po úraze, který utrpěl na lyžařském zájezdu, byl penzionován a věnoval se literární činnosti a péči o manželku.

121) Kakáč, Bohumil. *Kdo byl Eduard Štorch*. Praha: Albatros 1986, s. 34.

František Flos (1864–1961) působil jako učitel na Kolínsku, v Týnci nad Labem a v Praze s aprobační český jazyk, dějepis, zeměpis. Úřad okresního školního inspektora v Pardubicích zastával v letech 1923–1924, poté odešel do penze. Literární činnosti se věnoval od roku 1905, kdy začal redigovat různé lidové kalendáře a psát drobné povídky. Vedle dětské literatury je autorem i několika divadelních her pro děti i dospělé. Dětské čtenářství podporoval i založením dětského časopisu Úsvit.

Obr. 52: František Flos

Ač nebyl cestovatelem, ve své tvorbě se věnoval především popisům exotických krajů, jako byla Afrika, Severní i Jižní Amerika či Nová Guinea. Některými je považován za českého Julese Verna, protože využíval i prvky sci-fi.

• • •

Školní inspektor postavou pohádkové knihy

Středoškolský profesor Jaroslav Žák (1906–1960) je známý především svými knihami *Študáci a kantorů* (1937) a *Cesta do hlubin študákovy duše* (1938). Pozapomenuty zůstávají *Příběhy děda Posledy* (1937), které nejprve vyšly na pokračování v Lidových novinách a v roce 1939 ve druhém, pozměněném vydání jako *Pan Posleda*, přítel študáků.

Rozmarný příběh Vašíka Dusbálka, který ve hře „na babu“ získá Posledu, z něhož se vyklube pohádkový dědeček chránící studenty před příkořím profesorů, je zároveň satirou přežívajícího rakousko-uherského ducha na středních školách v Československu. Na starobylém gymnáziu Zbyňka Šašecího ze Zhoře, kde straší duch středověkého bakaláře Paraboluse Bauřky, sklepení obývají skřítci Pytrisové (pravděpodobně duše zesnulých repetentů) a ostatní prostory Špiclíci (zřejmě dušičky šplhounů), panují – kromě pana ředitele a zlého chemikáře Labašty – velmi konzervativní zvyklosti, které se dědovi Posledovi, jehož si profesorský sbor splete s očekávaným školním inspektorem, nakonec podaří odstranit. Jednoduchý, avšak velmi vtipný příběh, dává zároveň nahlédnout do života prvorepublikového gymnázia se všemi jeho protiklady.

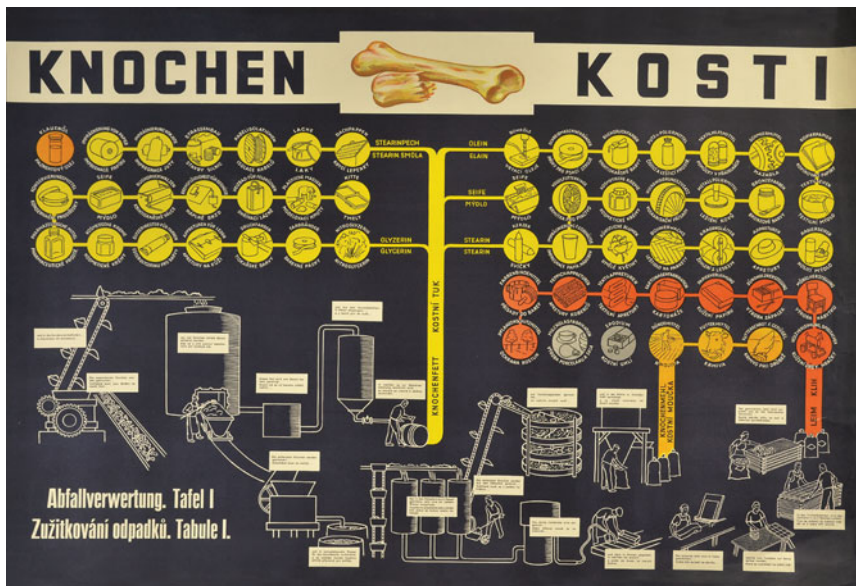
Pro Jaroslava Žáka měla jeho literární činnost dohru v zaměstnání, když od školního roku 1939/1940 byl kvalifikován jako „dobrý“, a v hodnocení ze 17. ledna 1941 se dokonce objevil zápis, že „*literárními škváry, které vydává, podřívá ve veřejnosti, střední školy neznalé, důvěru ve školu i profesorstvo*“.¹²²

Školní inspektorát versus Roj

Ve vztahu ke školám inspektoráty představovaly respektovanou a možná i trochu obávanou autoritu, nicméně mimo svět školních škamen se našli i tací, kteří si z této úřední autority mnoho nedělali. Například mezi spisy užhorodského školního inspektorátu se zachovala složka nadepsaná „Nepřípustné užívání zahrady včelařským družstvem Roj“. Akta v ní obsažená dokládají snahu užhorodského školního inspektorátu podporovaného prezidiem školského odboru civilní správy Podkarpatské Rusi o odstranění hypertrofovaného včelínu, který vyrostl na zahradě slovenské státní školy v Užhorodě. Celá kauza začala nevinnou žádostí ukrajinského kulturně-osvětového spolku „Prosvita“, aby jeho včelařská sekce mohla u příležitosti školní výstavy pořádané roku 1924 postavit na školní zahradě „vzorný včelín, jenž po skončení výstavy měl být odklizen aneb měl se stát majetkem školy“. Této žádosti přednosta školského odboru vyhověl a včelařské družstvo „Roj“ včelín postavilo. Po skončení výstavy však namísto jeho odstranění výrazným způsobem zvýšilo počet včelstev a původní včelín rozšířilo tak, že k němu přistavělo obytné místnosti. Vzhledem ke stížnosti ředitelství školy, že by „učitelé s dětmi nemohli pro množství včel pracovat na pokusném poli“, nařídily školní úřady koncem března 1925 okamžité odstranění včelínu. Tvrdá linie postupu proti včelám byla záhy zmírněna, když shánčlivý hmyz našel nečekaného spojence ve školním inspektoru Hajném, který na školském odboru přednesl žádost, aby včely směly zůstat na svém místě do doby konání zemské včelařské výstavy v Užhorodě. Zřejmě vzhledem k funkci žadatele bylo žádosti vyhověno a inspektor Hajný dokonce dostal možnost realizovat svůj návrh na osetí pokusných políček na zahradě medonosnými rostlinami. Nicméně družstvo Roj dostalo pokyn neprodleně snížit počet včelstev a rozebrat obytné místnosti u včelína. Reakcí včelařů na úřední intimát byla pasivní rezistence. Správce slovenské školy 15. dubna 1925 „*úctivo oznamuje, že zmenšenie počtu úlov a vyprázdňanie bytu vo včelienci, vystavenom spolkom Roj-om v zahrade sa na základe Vášho nariadenia do 15ho dubna 1925 neprovedlo, takže počet úlov a obydlie bytu sa nezmenilo*“. Tímto oznámením záznamy o kauze včelínu končí, takže nevíme, zda se úřední autorita prosadila, či zda včely díky zatvrzelé ignoranci představitelů včelařského družstva (a třeba i díky ochranné ruce inspektora Hajného) na zahradě zůstaly – a školáci se s nimi nakonec naučili žít.

(Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti Užhorod, fond 56, op. 1, No 134 – inspektorát škol s československým jazykem vyučovacím Užhorod.)

122) Uhlíř, Jiří. Jaroslav Žák, přítel študáků. In: 50 let střední školy v Jaroměři. Jubilejní almanach. Jaroměř 1969, s. 89–90.

Obr. 53: Školní didaktický obraz „Zužitkování odpadků I. Kosti“. V souladu s protektorátními nařízeními je pomůcka dvojjazyčná, texty jsou nejprve v němčině, poté v češtině. Vydal Státní ústav učebných pomůček škol průmyslových a odborných v Praze 1941

Školní inspekce v letech 1939–1945

Léta nacistické okupace byla jedním z nejtěžších období, které obyvatelé zbytku Československa prožili. Pro školství představovala tato éra jednu z nejtemnějších kapitol. 17. listopadu 1939 byly uzavřeny české vysoké školy a na 2 000 českých vysokoškoláků bylo odvečeno do koncentračních táborů. Postupně byl omezován přístup ke vzdělání židovským a romským dětem,

až jim byl zcela odepřen a většina z nich zahynula ve vyhlazovacích táborech. I českým žákům a studentům se cesta ke vzdělání zkomplikovala. Již po odstoupení pohraničních oblastí se musela řada vnitrozemských škol vypořádat s nenadálým přílivem žáků, navíc byly postupně omezovány počty nově přijímaných studentů na české střední

školy, a dokonce i na školy měšťanské (ekvivalent dnešního 2. stupně základní školy), kam mohlo nastoupit pouze 35–40 % populačního ročníku¹²³, takže stále více dětí zůstávalo ve škamnách obecných škol. K tomu se přidávaly zábory školních budov pro účely okupační správy, přerušování výuky z důvodu nedostatku paliva apod. Atmosféra nejenom ve školách bývala velmi napjatá, protože vzájemná nedůvěra mezi kolegy, spolužáky i vůči žákům ze strany učitelů a žáků vůči učitelům byla součástí každodenního života.

Školství čelilo silným germanizačním snahám okupační správy, aby převychovalo českou mládež v duchu nacistické ideologie, z čehož plynul i požadavek zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, aby ve výchovném procesu neměla hlavní slovo škola, ale „naopak mimo školu stojící a samostatně řízená organizace, která se školou spolupracuje a využívá její základny“.¹²⁴ Touto organizací, v níž bylo členství povinné, se v roce 1942 stalo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Ministerstvo školství a národní osvěty ztratilo rozhodující vliv na směřování českého školství, který převzal Úřad říšského protektora a po nástupu Emanuela Moravce do čela ministerstva (1942) pak ustaly jakékoliv snahy vzdorovat okupační správě.

Obr. 54: Dvojjazyčný vývěsní štít označující budovu obecné školy

123) Gebrhart, Jan – Kuklík, Jan. *Velké dějiny Zemí koruny České. Svazek XV.a 1938–1945.* Paseka: Praha – Litomyšl 2006, s. 541.

124) Gebrhart – Kuklík, *Velké dějiny*, s. 537.

Školní inspekce prošla několika změnami. K 1. lednu 1940 se Zemské školní rady, dosud rozdělené na českou a německou sekci, změnilly v Německou zemskou školní radu a Českou zemskou školní radu. 22. října 1942 byly nařízením č. 366/1942 Sb. zemské školní rady zcela zrušeny a jejich kompetence přešly na nově vzniklá školská oddělení zemských úřadů. V roce 1943 pak byly zrušeny okresní školní výbory a místní školní rady.

Inspekční činnost nebyla v politicky i lidsky složitě době jednoduchá. Část pedagogických pracovníků byla předčasně penzionována, někteří se přiklonili ke kolaboraci s nacistickou okupační mocí. Inspekční činnost se soustředila především na kontrolu ideologické náplně učiva, méně pak na pedagogickou činnost učitele.

Není bez zajímavosti, že přes veškeré tlaky, kterým byli pedagogové v průběhu okupace vystaveni, stálo po válce před očistnými soudy přibližně 1 % učitelů obecných a měšťanských škol, 4–5 % středoškolských profesorů a o něco více okresních inspektorů.¹²⁵

• • •

Gustav Werner (1887–1947)

Gustav Werner se narodil ve smíšené německo-české rodině v Prosmykách (katastrální území této dnes zaniklé obce je součástí Lovosic), po maturitě na litoměřickém gymnáziu vystudoval klasickou filologii na německé části Karlovy univerzity. V letech 1920–1937 působil jako profesor na německém gymnáziu v Mostě, odkud přešel na podzim 1937 do německé části Zemské školní rady. Po 15. březnu 1939 byl přidělen k Německé zemské školní radě, odkud koncem roku 1940 přešel k České zemské školní radě, kde měl dozírat na výuku němčiny na českých středních školách, ve skutečnosti na sebe strhl téměř veškerou agendu tohoto oddělení. Po zrušení zemských školních rad se stal vedoucím školského oddělení zemského úřadu.

Zatímco v meziválečném Československu se choval jako zcela loajální občan, po obsazení zbytku Československa nacistickým Německem se velmi rychle změnil. *„Ze skromného, tichého a nenáročného kolegy stal se sebevědomý, hrdý a pánovitý člověk, který své sympatie k Čechům zaměnil za německou nenávisť a tvrdil, že proti českým profesorům musí se přísně vystupovati, poněvadž jsou to samí „Benešovci“ a na středních školách vychovávají mládež v protiněmecké tendenci.“*¹²⁶ Stal se konfidentem Sicherheitdienst a gestapa, členem Sudetendeutsche Partei.

Díky svému postavení rozpoutal v českých středních školách doslova teror. Kromě dohledu nad výukou (především nad její ideologickou součástí) se zabýval zejména budováním informátorské sítě, k čemuž zneužíval své pozice a svévolně překládal středoškolské profesory z ústavu na ústav. Wernerovo chování vůči profesorům i ředitelům středních škol bylo šokující. *„Při prvé návštěvě zdejšího ústavu dne 28/3 1941 přišel Gustav Werner jako obchodník vepřovým dobyt看kem. Měl vysoké boty, jezdecké usmolené kalhoty, kožený usmolený kabát a naražený klobouk. Vboursal se do ředitelny a ani se nepředstavil. Hnal se k věšáku, svlékal se a volal: „Helfen sie mir.“*

Potom se dal do jídla. Z aktovky si vzal chléb mazaný silně sádlem, chodil po ředitelně, zastavoval se před zatímním správcem, který pracoval nějaký přípis pro zemskou školní radu, a velmi provokativně mlaskal. Když se najedl, napil se s čutory vína, funěl od velké námahy, ptal se po rozvrhu hodin němčiny.¹²⁷ Zejména profesorky dokázal přivést téměř k nervovému zhroucení: „Při své poslední inspekci se mi Werner před začátkem hodiny schoval do poslední lavice a nedovolil před ním sedícím žákům povstati, aby ho nezpозorovala. Věděla jsem sice, že je na ústavě, ale netušila jsem jeho přítomnost ve třídě. Po čtvrt hodině vyučování vyskočil z poslední lavice jako gumový míč a začal zuřiti, že takové „voloviny“ ještě neslyšel a že mě nebude poslouchat. Jeho nadávky se hrnuly takovým přívalem až do konce hodiny, že se vůbec na nic nepamatuji, jen na jeho poslední slova „Mit Ihnen sprech ich zum letztenmal“. Načež jsem odpověděla „Gott sei Dank“. V té chvíli jsem si myslila, že mě zabije.“¹²⁸

Poválečný soud prokázal, že stál za likvidací ředitele gymnázia v Táboře dr. Vincence Kuby, který se „provinil“ tím, že včas nenahlásil případ studenta Kárníka, který během oslav narozenin A. Hitlera v roce 1942 nezdvihl předepsaným způsobem pravici. Protože Kárníkovým spolužákem byl udavač Hlinák, vedení školy doporučilo studentovi, aby si opatřil lékařské potvrzení, že se zranil při atletickém tréninku, a proto nemohl paži zdvihat. Kárník dostal ředitelskou důtku a škola v protokolu z III. klasifikační porady o prohřešku informovala Zemskou školní radu. Ta však měla být informována ihned a Werner využil této záminky k likvidaci ředitele Kuby, který byl popraven pro schvalování atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Student Kárník byl vyloučen ze studia. Skutečný důvod rychlé likvidace ředitele Kuby nebyl odhalen.

Svou pravomoc využil Gustav Werner i k důvěrnému vydání nařízení v letech 1942 a 1943, aby 20 % maturantů propadlo u maturitní zkoušky. Tím měla být prokázána nízká kvalita českých středních škol a jejich studentů. Na druhou stranu neváhal své oblíbené u maturitní zkoušky zvýhodňovat, když např. na pražském smíchovském gymnáziu odpovídal za svou chráněnku sám a dívka pouze čas od času přitakovala. Werner její vystoupení ohodnotil slovy „výborné, vorzüglich, nicht war“.¹²⁹

125) Gebrhart – Kuklík, *Velké dějiny*, s. 548.

126) Státní oblastní archiv v Praze, fond Mimořádného lidového soudu, spis LS 2119/1946, výpověď dr. Rudolfa Klečky z 21. 2. 1946.

127) SOA v Praze, MLS, spis LS 2119/1946, výpověď zatímního správce reálného gymnázia v Kladně Vojtěcha Burdy z 30. listopadu 1945.

128) SOA v Praze, MLS, spis LS 2119/1946, výpověď profesorky reálného gymnázia v Liberci Marie Sýkorové-Rybové z 9. listopadu 1945, která za války učila na Městském dívčím reálném gymnáziu v Hradci Králové.

129) Haupt, Jaroslav. Truhlárna v přechých dějin. Výňatky ze vzpomínek správce gymnázia dr. Jaroslava Haupta „Ve Sklenářce za okupace“, s. 43. Rukopis je uložen v NPMK, podsíbrka Knihy, inv. č. 03 1955.

Již 5. května 1945 byl zatčen a zadržen v internačním středisku ve Zborovské ulici na pražském Smíchově. Odtud byl 16. května předán do vazební věznice Krajského soudu v Praze-Pankráci. Soudní proces byl zahájen 14. listopadu 1946 a ukončen 26. dubna 1947, kdy byl odsouzen k trestu smrti podle zákona č. 16/1945 Sb. a téhož dne popraven oběšením.

Školní inspekce v letech 1945–1989

Po druhé světové válce se Československo, zmenšené o území Podkarpatské Rusi, ústavním dekretem prezidenta republiky č. 11/44 Úř. věst. o obnovení právního pořádku z 3. srpna 1944 vrátilo k předválečným právním normám. Výjimečně mohly platit i předpisy z období 30. září 1938 – 4. května 1945, pokud ovšem neodporovaly ústavě.

V oblasti školství došlo k největším změnám až v roce 1948, kdy byl vydán zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství, platný od 1. září 1948. Tento zákon po 79 letech proměnil české, resp. československé školství, když jednak prodloužil povinnou školní docházku z osmi na devět let, jednak nově zorganizoval školskou soustavu, když se její součástí staly mateřské školy a byly zavedeny pětileté národní školy (dnešní první stupeň základní školy), na něž navazovaly čtyřleté střední školy (dnes druhý stupeň základní školy). Původní střední školy, nově školy III. stupně, byly proměněny na maximálně čtyřleté ústavy.

Obr. 55: Růžena Dvořáková: Pionýři píšou dopis prezidentu Klementu Gottwaldovi. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1952

V roce 1953 byl přijat nový zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů, jehož vzorem bylo sovětské školství. Povinná školní docházka byla zkrácena na osm let a žáci ji absolvovali na osmileté střední škole (dnes základní škole). Na ni navazovaly tři ročníky výběrové jedenáctileté střední školy (obdobu dnešního gymnázia) či různé typy odborných škol. Důsledkem bylo faktické zkrácení středněškolského vzdělání o dva roky – osm let základní školy a tři roky střední školy proti devíti a čtyřem létům, které stanovil předchozí zákon. Důvodem tohoto zkrácení vzdělávacího procesu byla i snaha o co nejrychlejší zapojení nových pracovních sil do výrobního procesu. Zkrácení povinné školní docházky se však neosvědčilo, a tak ji nový školský zákon č. 186/1960 Sb., o soustavě výchovy a vzdělávání, opět prodloužil na devět let. Zavedl základní devítiletou školu (ZDŠ) a tříletou střední všeobecně vzdělávací školu (SVVŠ), která představovala obdobu gymnázia. Vedle nich existovala odborná učiliště a střední odborné školy. V roce 1968 se střední všeobecně vzdělávací školy proměnily zpět ve čtyřletá gymnázia (zákon č. 168/1968 Sb., o gymnáziích). Další prodloužení povinné školní docházky, tentokrát na desetiletou, zavedl zákon

č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních. Základní škola však zůstala devítiletá, takže žáci museli povinnou školní docházku dokončit v prvních ročnících středních škol či odborných učilišť. Následující zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol, zrušil základní devítileté školy a nahradil je osmiletými základními školami, avšak desetiletá školní docházka zůstala v platnosti, takže ji žáci museli dokončit v prvních dvou ročnících středních škol či učilišť.

Dozor nad školami byl podrobněji upraven vyhláškami z let 1953¹³⁰, 1957¹³¹, 1960–1962¹³² a 1979¹³³. Kromě školských zákonů musely být zároveň respektovány i orgány státní správy. Těmi byly národní výbory, které vznikly v roce 1945 a mezi

Obr. 56 a 57: Zkoušení v lavici, ZDŠ Jindřišská, Praha 1, 60. léta 20. století; Učitelka krmí plazu (pravděpodobně kajmánek trpasličí) v učebně ZDŠ Chlum u Třeboně, 60. léta 20. století

jejichž kompetence náleželo i školství. Nejnižše stály místní národní výbory (MNV), nad nimi stály okresní národní výbory (ONV), nejvýše pak v letech 1945–1948 zemské národní výbory (ZNV). V Čechách a na Moravě byly při MNV obnoveny místní školní rady, při ONV okresní školní rady a při ZNV zemské školní rady. Na Slovensku byly obnoveny pouze místní školní rady, zatímco na okresní a zemské úrovni se staly přímo součástí politické správy ONV a ZNV.

Teprve 21. prosince 1948 byl vyhlášen zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, který zrušil dosavadní zemské zřízení a nahradil jej krajským. Tím došlo k sjednocení školské správy v českých zemích a na Slovensku. Školní rady všech stupňů byly zrušeny a jejich kompetence převzaly příslušné národní výbory. V roce 1960 byl

počet okresů i krajů snižen. Nejvyšším orgánem školské správy zůstávalo Ministerstvo školství.

Pro organizaci školní inspekce to znamenalo podstatný rozdíl, protože bývalé školní inspektoráty zanikly a byly nahrazeny **školskými referáty** při krajských a okresních národních výborech. Inspektoři se stali zaměstnanci příslušných okresních či krajských národních výborů a byli jmenováni ministrem školství s přihlédnutím k návrhu ONV a KNV. Ministr jako jediný mohl inspektory přeložit či zprostit funkce. Jelikož národní výbory, které byly pod silným vlivem komunistické strany, byly zároveň zřizovateli škol, nelze hovořit o zcela nezávislé kontrole.

Směrnice z roku 1953 zaváděla funkce **okresních, krajských a ústředních školních inspektorů**, kteří museli mít pedagogickou praxi v rozsahu minimálně 5–10 let a vysokoškolské vzdělání. Okresním školním inspektorům náležel dozor nad národními a osmiletými středními školami (dnešními základními školami), krajským školním inspektorům pak nad středními školami v příslušné oblasti i nad okresními školními inspektory. Okresní a krajské školní inspektoři se měli starat také o organizaci dalšího pedagogického vzdělávání pracovníků v jim svěřené oblasti. Ústřední školní inspektoři pak dozorovali činnost jednotlivých krajských národních výborů a inspektorů, starali se o „odborný a politický růst“ vedoucích pracovníků školské správy.

Při vlastní inspekci inspektor kontroloval pracovní plán školy, rozvrhy hodin, úřední spisy, pedagogickou práci učitelského sboru a také jeho ideově politickou činnost. Kontrolu prováděl jednak procházením písemných a výtvarných prací žáků, jejich žákovských knížek a sešitů, jednak ústním i písemným zkoušením. Vedle toho měl prověřovat také stav školní budovy a jejího zařízení, dále pak péči o žactvo, a to jak jeho docházku do školy, tak stravování, chod školní družiny a mimoškolní práci se žáky. Kontrole neunikl ani učitelský sbor a ředitel školy, kdy byl kromě pedagogické práce zkoumán i soukromý život pedagogů. O provedené inspekci musel inspek-

130) Směrnice o organizaci školního dozoru na mateřských a na všeobecně vzdělávacích školách a o činnosti inspektorů mateřských a všeobecně vzdělávacích škol. Instrukce pro okresní a krajské inspektoráty mateřských škol a pro okresní a krajské inspektoráty škol všeobecně vzdělávacích. In: *Věstník Ministerstva školství*, ročník IX. (1953), seš. 27, s. 288–302.

131) Směrnice o výkonu školního dozoru a jeho řízení. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XIII. (1957), seš. 2, str. 17–22.

132) Prozatímní směrnice o školním dozoru pro školní rok 1960/1961. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XVI., seš. 23, s. 233–236; Směrnice o školním dozoru. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XVII., seš. 29–30, s. 334–337; Směrnice o školním dozoru – doplněk. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XVIII., seš. 5, s. 61.

133) Vyhláška Ministerstva školství České socialistické republiky ze dne 25. dubna 1979 o inspekci výchovy a vzdělávání.129) Jaroslav, Haupt. Truhlárna v peřejích dějin. Výňatky ze vzpomínek správce gymnázia Dr. Jaroslava Haupta „Ve Sklenářce za okupace“, s. 43. Rukopis je uložen v NPMK, podsírbka Knihy, inv. č. 03 1955.

tor vypracovat písemnou zprávu včetně pokynů k odstranění nedostatků. Směrnice z roku 1953 nařizovala okresním i krajským školním inspektorům kontrolu každé školy jednou ročně, v roce 1957 byl tento interval prodloužen na dva roky.

Směrnice z roku 1960 již obsahuje i doporučené počty inspektorů, kteří měli působit na školských odborech okresních a krajských výborů. Podle tohoto nařízení měl školský odbor zaměstnávat jednoho inspektora pro kontrolu předškolních zařízení a dětských domovů; jednoho až dva inspektory pro oblast základních a zvláštních škol, lidové školy umění a domy pionýrů a mládeže; dále pak jednoho až dva inspektory středních odborných škol a odborných učilišť. Následující vyhláška z roku 1979 již tyto doporučené počty inspektorů nezmiňuje.

Školní inspekce po roce 1989

Po pádu komunismu prošlo československé, resp. později české školství velkou proměnou. Opět byla umožněna existence církevních a soukromých škol, výuka byla zbavena totalitních ideologických vlivů, zanikl Socialistický svaz mládeže, jehož součástí byla i Pionýrská organizace. Proměnou postupně prochází i způsob výuky, kdy je opouštěn frontální způsob vyučování a nahrazován metodami učení, při nichž žáci vyvíjejí vlastní aktivitu.

Jelikož proměna základní školy z devítileté na osmiletou s sebou přinesla řadu negativních jevů (především zvýšený počet propadajících žáků, kteří nestačili tempu výuky), došlo opět k proměně školské soustavy. Zákon č. 171/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol, zkrátil povinnou školní docházku z deseti na devět let a obnovil deváté ročníky na dosud osmiletých základních školách. Návštěva devátého ročníku však byla povinná až od školního roku 1995/1996. Povinnou školní docházku tak dnes žáci opět mohou absolvovat pouze na základní škole. Obnovena byla také tzv. víceletá gymnázia, na která odchází žáci od 6. ročníku základní školy. V současné době existují gymnázia osmiletá, šestiletá a čtyřletá. Nově byla zřízena také lycea, což jsou čtyřleté střední odborné školy ukončené maturitou, jejich absolventi však nezískávají kvalifikaci pro výkon povolání. V závislosti na proměnách celé společnosti, především rozmachu informačních technologií, vznikly i zcela nové obory, které je možné studovat na středních a vysokých školách.

Dne 13. prosince 1990 byl schválen zákon č. 564 České národní rady o státní správě a samosprávě ve školství, kde se ve čtvrté části ustanovuje Česká školní inspekce jako orgán státní správy. Ve své současné podobě pak byla Česká školní inspekce zřízena ke dni 1. ledna 2005 zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Česká

Obr. 58: Fotografie sídla ústředí ČŠI v Praze

školní inspekce tedy není organizací zřízenou Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, ale institucí zřízenou přímo zákonem a úřadem státní správy s celostátní působností. V souladu se zákonem č. 234/2014 Sb., o státní službě, ve znění pozdějších předpisů je Česká školní inspekce také služebním úřadem České republiky.¹³⁴

V důsledku zavedení státní služby v České republice se pracovníci správních úřadů, tedy i České školní inspekce, dělí do dvou systémových kategorií. Jde o státní zaměstnance ve služebním poměru k České republice, kteří se přímo podílejí na výkonu státní správy ve stanovených oborech služby a na něž se vztahuje zákon o státní službě, a o zaměstnance v pracovním poměru, kteří se nepodílejí přímo na výkonu státní správy a na něž se vztahuje zákoník práce.

Česká školní inspekce je organizačně členěna na ústředí se sídlem v Praze a 14 inspektorátů v souladu s územním členěním České republiky do 14 krajů:

- a) Pražský inspektorát se sídlem v Praze,
- b) Středočeský inspektorát se sídlem v Praze,
- c) Liberecký inspektorát se sídlem v Liberci,
- d) Ústecký inspektorát se sídlem v Ústí nad Labem,
- e) Karlovarský inspektorát se sídlem v Karlových Varech,
- f) Plzeňský inspektorát se sídlem v Plzni,
- g) Jihočeský inspektorát se sídlem v Českých Budějovicích,
- h) Královéhradecký inspektorát se sídlem v Hradci Králové,
- i) Pardubický inspektorát se sídlem v Pardubicích,
- j) Inspektorát v Kraji Vysočina se sídlem v Jihlavě,
- k) Olomoucký inspektorát se sídlem v Olomouci,
- l) Moravskoslezský inspektorát se sídlem v Ostravě,
- m) Jihomoravský inspektorát se sídlem v Brně,
- n) Zlínský inspektorát se sídlem ve Zlíně.

V čele České školní inspekce stojí ústřední školní inspektor, jehož výběr, jmenování a odvolání se řídí zákonem o státní službě.¹³⁵ Ústřední školní inspektor je v souladu se zákonem o státní službě také vedoucím služebního úřadu a služebním orgánem vykonávajícím služební úkony směrem ke všem státním zaměstnancům (zaměstnancům České republiky zařazeným v České školní inspekci, tedy zaměstnancům

134) Služebními úřady České republiky jsou takové veřejné instituce, které podle příslušných zákonných norem vykonávají ve stanoveném úseku státní správu ve stanovených oborech služby, tedy výkon činností jménem České republiky.

135) Zákon o státní službě v oblasti personálií stanovuje pro všechny státní zaměstnance např. pravidla pro výběrová řízení na obsazení služebních míst, rozhodování o přijetí do služebního poměru, jmenování na služební místo představeného, přeložení státního zaměstnance, zproštění výkonu služby, zařazení na jiné služební místo, zařazení mimo výkon služby, skončení služebního poměru, definuje práva a povinnosti státních zaměstnanců, pravidla kárného řízení, vzdělávání státních zaměstnanců apod.

ve služebním poměru) i ostatním zaměstnancům v pracovním poměru dle zákoníku práce. V čele jednotlivých útvarů stojí představení, jejichž výběr, jmenování a odvolání se rovněž řídí zákonem o státní službě (případně vedoucí zaměstnanci v pracovním poměru, který upravuje zákoník práce). Představenými, resp. vedoucími zaměstnanci jsou kromě ústředního školního inspektora a náměstka ústředního školního inspektora, který je zároveň zástupcem vedoucího služebního úřadu, také ředitelé odborů, vedoucí oddělení a ředitelé inspektorátů.

Hlavní činnost České školní inspekce jako národní autority pro hodnocení a kontrolu kvality a efektivity počátečního vzdělávání spočívá v zajištění pravidelného hodnocení a kontroly vzdělávací soustavy České republiky, a to v oblasti vzdělávání a školských služeb poskytovaných:

a) školami (mateřské, základní, základní umělecké, střední, konzervatoře, vyšší odborné, jazykové školy s právem státní jazykové zkoušky),

b) školskými zařízeními (např. středisko

Obr. 59: Fotografie sídla Libereckého inspektorátu ČŠI v Liberci, fotografie sídla Ústeckého inspektorátu ČŠI v Ústí nad Labem, fotografie sídla Olomouckého inspektorátu ČŠI v Olomouci

volného času, školní družina a školní klub, školní jídelna, školské poradenské zařízení, školské ubytování zařízení, zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy apod.).¹³⁶

Česká školní inspekce tedy provádí inspekční činnost ve všech školách a školských zařízeních zapsaných v rejstříku škol a školských zařízení, ale také na pracovištích osob, kde se uskutečňuje praktické vyučování nebo odborná praxe, a to v pravidelných intervalech (tzv. inspekční cyklus). Dále Česká školní inspekce hodnotí a kontroluje splnění vyjmenovaných povinností a podmínek v zahraničních školách, v nichž Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy povolilo plnění povinné školní docházky, dále v místě, kde se uskutečňuje individuální vzdělávání žáků (tzv. domácí vzdělávání), a vykonává inspekční aktivity také v systému Evropských škol.

Vlastní inspekční činnost je vykonávána v souladu s plánem hlavních úkolů na příslušný školní rok, který schvaluje ministr školství, mládeže a tělovýchovy.

Hodnoticí inspekční činnost je vykonávána na základě **národního rámce kvality**, který je tvořen modelem tzv. kvalitní školy a na něj navázanými kritérii hodnocení podmínek, průběhu a výsledků vzdělávání, indikátory dosažení jednotlivých úrovní na čtyřstupňové hodnotící škále, metodikou inspekční činnosti a nástroji pro zjišťování informací.

Inspekční činnost je vykonávána u právnických osob, které vykonávají činnosti školy či školského zařízení. Zřizovatelem těchto právnických osob (škol či školských zařízení) může být:

- a) kraj,
- b) obec nebo dobrovolný svazek obcí,
- c) Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy,
- d) Ministerstvo obrany, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo spravedlnosti nebo Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo zahraničních věcí apod.,
- e) registrovaná církev nebo náboženská společnost, kterým bylo přiznáno zřízovat církevní školy či církevní školská zařízení,
- f) soukromá právnická osoba.

S ohledem na typ zřizovatele jsou pak rozlišovány školy a školská zařízení tzv. veřejné, církevní a soukromé, přičemž Česká školní inspekce vykonává svou působnost směrem ke školám a školským zařízením všech zřizovatelů.

136) Aby mohly školy a školská zařízení vykonávat své činnosti a poskytovat vzdělávání ve smyslu školského zákona, s ním související činnosti a školské služby, musejí být zapsány v tzv. školském rejstříku, který vede a o zápisu do něj ve správním řízení rozhoduje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy nebo místně příslušný krajský úřad (podle druhu škol a typu zřizovatele).

V rámci inspekční činnosti Česká školní inspekce zejména:

- a) získává a analyzuje informace o vzdělávání dětí, žáků a studentů, o činnosti škol a školských zařízení zapsaných do školského rejstříku, sleduje a hodnotí efektivnost vzdělávací soustavy,
- b) zjišťuje a hodnotí podmínky, průběh a výsledky vzdělávání, a to podle příslušných školních vzdělávacích programů a akreditovaných vzdělávacích programů,
- c) zjišťuje a hodnotí naplnění školního vzdělávacího programu a jeho soulad s právními předpisy a rámcovým vzdělávacím programem,
- d) vykonává kontrolu dodržování právních předpisů, které se vztahují k poskytování vzdělávání a školských služeb,
- e) vykonává veřejnosprávní kontrolu využívání finančních prostředků státního rozpočtu.

Dále poskytuje Česká školní inspekce součinnost při komisionálním přezkoušení žáků nebo při jejich opravné zkoušce, součinnost krajskému úřadu v rámci řízení o přezkumu průběhu a výsledků závěrečné zkoušky (v učebních oborech), maturitní zkoušky, absolutoria (např. u konzervatoří) či obhajoby absolventské práce.

Inspekční činnost se provádí také na základě podnětů, stížností a petic, které svým obsahem spadají do působnosti České školní inspekce. V případě inspekční činnosti konané na základě stížnosti prošetřuje Česká školní inspekce jednotlivá tvrzení uvedená ve stížnosti, která jsou v její kompetenci, a výsledek šetření předává zřizovateli školy k dalšímu řízení. Šetření stížností, podnětů a petic není realizováno v inspekčních cyklech, jako v případě komplexní hodnoticí činnosti, ale vždy ad hoc po přijetí příslušného podnětu, stížnosti či petice.

Inspekční činnost je realizována také na základě žádosti za účelem přiznání dotací soukromým školám a školským zařízením, přičemž výsledek hodnoticí a kontrolní činnosti České školní inspekce ovlivňuje výši této dotace.

Česká školní inspekce také zajišťuje sběr údajů o tzv. školních úrazech (shromažďování údajů ze záznamů o úrazech zasílaných v podobě elektronických formulářů) a vykonává i další činnosti na základě školského zákona a prováděcích právních předpisů.

Inspekční a kontrolní činnost je vykonávána zejména ve formě šetření na místě, dále pak formou inspekčního elektronického zjišťování (vyplnění elektronického dotazníku v informačním systému České školní inspekce) nebo zjišťování výsledků žáků prostřednictvím inspekčního systému elektronického testování.

Při hodnocení podmínek, průběhu a výsledků vzdělávání a školských služeb vychází Česká školní inspekce ze zásad a cílů vzdělávání stanovených školským zákonem, přičemž základním kritériem hodnocení je zejména účinnost podpory rozvoje osobnosti dítěte, žáka a studenta a dosahování cílů vzdělávání ze strany škol a školských zařízení.

Zákonnou povinností škol a školských zařízení je poskytnout České školní inspekci plnou součinnost.

Česká školní inspekce tedy zajišťuje hodnocení a kontrolu kvality a efektivity vzdělávání jak v konkrétních školách a školských zařízeních, tak na úrovni systémové, tedy na úrovni hodnocení kvality a efektivity celé vzdělávací soustavy České republiky. Výstupem hodnotící a kontrolní činnosti na úrovni školy či školského zařízení je inspekční zpráva a protokol o kontrole.

Inspekční činnost vykonávají školní inspektori, kontrolní pracovníci¹³⁷ a tzv. přízvané osoby, tedy externí odborníci na konkrétní problematiku, kteří mohou být v souladu se zákonem rovněž členy inspekčních týmů. Skupina osob pověřených k výkonu inspekční činnosti ve škole či školském zařízení se označuje jako tzv. inspekční tým.

Česká školní inspekce rozlišuje několik typů inspekční činnosti, jež lze vhodně a účelně volit a případně kombinovat vzhledem k předmětu a zaměření příslušné hodnotící či kontrolní aktivity (např. komplexní inspekční činnost, orientační inspekční činnost, tematická inspekční činnost, kontrola, šetření stížnosti apod.).

Kromě inspekčních výstupů určených konkrétní škole nebo konkrétnímu školskému zařízení Česká školní inspekce pravidelně publikuje také výstupy souhrnné (tematické zprávy), referující o jednotlivých vzdělávacích tématech napříč školami či školskými zařízeními a poskytující informace o podmínkách, průběhu a výsledcích vzdělávání v dané oblasti na úrovni celé vzdělávací soustavy. A právě taková souhrnná zjištění, jimž dominuje každoročně vydávaná výroční zpráva České školní inspekce jako komplexní kompendium o stavu počátečního vzdělávání v České republice z pohledu jeho kvality a efektivity, poskytují podrobný a ucelený snímek o výkonu vzdělá-

Obr. 60: Část šablony inspekční zprávy s metodickými komentáři pro inspekční pracovníky

137) Školním inspektorem (zajišťujícím zejména hodnocení kvalitativních aspektů vzdělávání) může být pouze osoba, která má vysokoškolské vzdělání a nejméně 5 let pedagogické nebo pedagogicko-psychologické praxe, kontrolním pracovníkem (zajišťujícím zejména kontrolní činnosti ve vztahu k nakládání s finančními prostředky poskytnutými školám a školským zařízením ze státního rozpočtu, ve vztahu k bezpečnosti a ochraně zdraví nebo ve vztahu ke školnímu stravování) může být pouze ten, kdo má vysokoškolské vzdělání a nejméně 5 let praxe nebo střední vzdělání s maturitní zkouškou a nejméně 20 let praxe. Školní inspektori i kontrolní pracovníci jsou státními zaměstnanci ve službě a vztahuje se na ně zákon o státní službě.

vací soustavy České republiky s cílem přispět k nastavování efektivních vzdělávacích politik, podpořit řízení vzdělávání realizované na základě informací z přímé pedagogické praxe a pomoci třídit úvahy o silných i slabých aspektech vzdělávání v České republice a možných cestách, jak zajistit jeho kontinuální a kvalitativní rozvoj. Tematické výstupy České školní inspekce jsou rovněž zveřejňovány na webových stránkách, elektronicky rozesílány a projednávány s relevantními aktéry působícími v segmentu počátečního vzdělávání (ministerstvo a jeho rezortní organizace, odborné školské asociace, zřizovatelé, poslanci a senátoři, vysoké školy apod.).

Při realizaci svých úkolů využívá Česká školní inspekce řadu metod, postupů a nástrojů, přičemž některé z nich jsou koncipovány tak, aby byly využitelné i v přímé praxi jednotlivých škol a školských zařízení, s cílem podporovat kulturu autoevaluace a zároveň i propojování vlastního hodnocení školy s hodnocením externím.

Konkrétně jde např. o:

a) kritéria hodnocení podmínek, průběhu a výsledků vzdělávání vycházející z modelu tzv. kvalitní školy,

b) nástroje pro sledování průběhu výuky prostřednictvím hospitační činnosti,

c) nástroje pro sledování a hodnocení podpory rozvoje a dosažené úrovně ve čtenářské, matematické, přírodovědné, jazykové, sociální a informační gramotnosti,

d) reporty pro inspekční pracovníky i školy a školská zařízení,

e) informační systémy pro hodnocení a kontrolní činnosti a pro podporu práce škol (např. inspekční systém elektronického zjišťování InspIS SET nebo systém pro tvorbu a hodnocení školních vzdělávacích programů InspIS ŠVP).

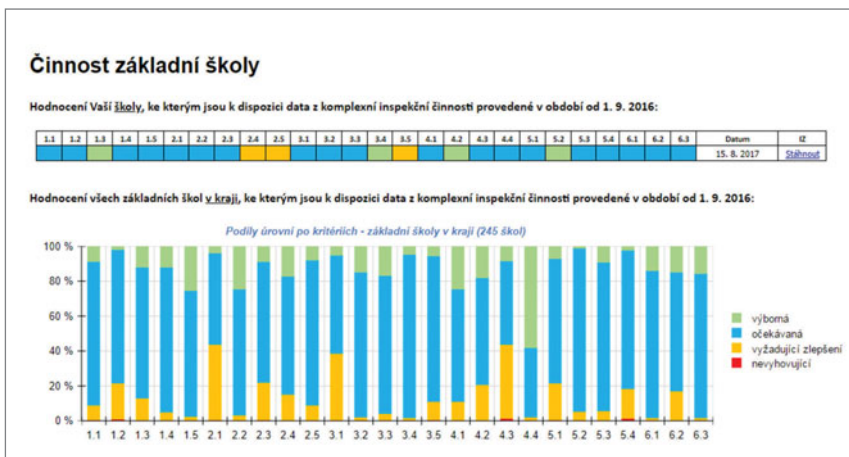
Obr. 61: Obálka tematické zprávy zaměřené na rozvoj čtenářské gramotnosti na ZŠ a SŠ ve školním roce 2017/2018

Obr. 62: Obálka Výroční zprávy České školní inspekce za školní rok 2017/2018

<p>Části formuláře HOSPITAČNÍ ZÁZNAM ZV 2018-19</p> <p>Úvod (informace k vyplňování)</p> <ul style="list-style-type: none"> Základní údaje o hodně Záči Personální záležitosti výuky Ostých výuky Organizace výuky Situace podpory učení žáků Situace řízení učení žáků Podpůrná opatření <p>Kontrola formuláře</p>	<p>Organizace výuky</p> <p>► PŘEDCHOZÍ ČASŤ</p> <p>Organizace hodiny a učební metody Vyhleďte spíše číselné charakteristiky organizace vyučovací hodiny:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ hodina měla spíše, než dříve organizovanou proměnlivou a rozmanitou ☐ hodina byla více na žáci pracování ☐ ve vyučovací hodině se učitel efektivně odlehčil metody výuky ☐ žáci samostatně přijímali nové poznatky, případně při formulování nových poznatků využívali již nabytých znalostí, zkušeností apod. ☐ ve vyučovací hodině byla a učitel vhodně využíval ☐ v hodině byly učitelé využívat různé učební postupy ☐ Tímto hodiny žák se dostal během hodiny ke zvlášť přesnějším nebo zajímavým poznatkům ☐ některé z učebních metod využíval (případně rozvíjel) kreativitu (tvůrčí) žáků ☐ učitel v hodině využíval postupy, postupy a metody typické pro učení žáků ☐ v učebních vyučovací metodách byl aktivně zapojen žáků učitel než žáků ☐ tempo aktivit v hodině se přiměřeně říkalo tempem žáků ☐ žáků z uvedených hodnocení není charakteristické pro danou hodinu. <p>[všechno]</p> <p>Žáci Vyhleďte spíše číselné charakteristiky chování žáků v hodině:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Tímto všichni žáci pracovali po většinu hodiny se zájmem ☐ v průběhu hodiny mezi sebou žáci spolupracovali ☐ většina žáků pracovala spíše než jen poslouchala ☐ Při učebních hodině byl některý žák nebo více pracovníků žáků pasivní ☐ žáci v hodině učitelé odlehčili a zapojili žáků ☐ žáci se stabilně zúčastňovali žáků při hodině vyučování ☐ ve vztahu k učitelé a mezi žáků pracovali v průběhu hodiny příjemná atmosféra ☐ žáků z uvedených hodnocení není charakteristické pro danou hodinu. <p>[všechno]</p> <p>Hodnocení žáků Vyhleďte charakteristické údaje z hodnocení žáků:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Jedním z hodnocení v hodině bylo situace hodnocení akademických výkonů žáků („dobře“ a „spíše“) ☐ žáků hodnocení se práce nebo práce vyučujícího není podle přehledu známých kritérií ☐ učitel používá nějaký náhradní způsob hodnocení nebo vyhodnocení svých známých učitelé ☐ v hodině byly vyhodnoceny znalosti a dovednosti ☐ nějaký učitel žáků hodnocení a učitelé hodnocení žáků v učebním na ostatní a (i) hodiny ☐ vyučující hodnocení žáků hodnocení a učitelé hodnocení žáků jen formálně nebo nějaká zvláštní učitelé ☐ žáků z uvedených hodnocení není charakteristické pro danou hodinu. <p>[všechno]</p>
--	--

Obr. 63: Ukázka části hospitačního záznamu pro základní vzdělávání

Obr. 64: Ukázka části reportu pro školu – porovnání hodnocení školy s hodnocením ostatních škol stejného druhu

Průběžné, důsledné a systematické hodnocení kvality vzdělávání jak na úrovni škol a školských zařízení, tak na úrovni vzdělávací soustavy jako celku, je stěžejním předpokladem pro přijímání takových opatření, která přispějí ke zvyšování kvality vzdělávání každého dítěte, žáka či studenta. Česká školní inspekce jako národní autorita pro hodnocení kvality a efektivity vzdělávání a vzdělávací soustavy v uplynulém období významně inovovala portfolio metod, postupů a nástrojů, s jejichž využitím

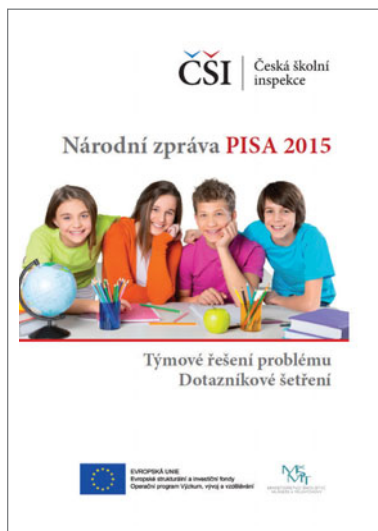

Obr. 65: Informační systémy ČŠI – loga

je externí hodnocení realizováno, a řadu z těchto nástrojů pak zpřístupnila školám a školským zařízením k individuálnímu užívání v rámci autoevaluace, která je rovněž velmi důležitou složkou průběžného hodnocení vzdělávacího procesu. Další nástroje

Obr. 66: Závěrečná zpráva ze zjišťování výsledků žáků na úrovni 5. a 9. ročníků ZŠ ve školním roce 2016/2017

Obr. 67: Národní zpráva PISA 2015

nezbytné pro komplexní sledování a hodnocení kvality vzdělávání Česká školní inspekce průběžně připravuje.

Díky širokému portfoliu hodnotících aktivit a díky propojování zjištění a informací z různých typů inspekční činnosti, jako je prezenční inspekční činnost, národní zjišťování výsledků žáků a studentů, mezinárodní šetření výsledků vzdělávání PISA, TIMSS, PIRLS apod., může Česká školní inspekce poskytovat kvalitativně silné, relevantní a komplexní informace o výkonnosti tuzemské vzdělávací soustavy i jejích jednotlivých složek, na jejichž základě a v souladu s evidence-based principy pak mohou být na jednotlivých úrovních přijímána efektivní opatření.

Česká školní inspekce provádí od roku 2013 zásadní změny v taktice a orientaci svých hodnotících a kontrolních činností. Ty spočívají zejména v umenšování významu formálních kontrol a naopak v posilování hodnocení pedagogických procesů a dalších kvalitativních aspektů souvisejících se vzděláváním. Tyto změny v přístupu k realizaci externího hodnocení škol a školských zařízení s sebou přinesly mj. metodologickou proměnu inspekčních činností založenou na výrazném uplatňování formativních principů při hodnocení a také na poskytování konkrétních forem metodické podpory, která je na formativních prvcích rovněž založena a která by měla být postupně ještě více posilována.

Stěžejním úkolem České školní inspekce je tedy realizace takových aktivit, které budou podporovat kulturu externího i interního hodnocení kvality vzdělávání založenou na formativních prvcích, podpora formativního hodnocení na všech úrovních, rozšiřování metodického rozměru práce České školní inspekce, důsledné hodnocení škol a školských zařízení optikou vzdělávacích výsledků, a to i v mezinárodním kontextu, a podpora práce s výsledky a výstupy externího i interního hodnocení na všech úrovních tak, aby na jejich základě mohla být přijímána vhodná opatření a státní intervence.

Závěr

Problematika dozoru nad školami nabízí celou řadu zajímavých dílčích témat, která však zatím stojí spíše stranou badatelské pozornosti. Chybí dokonce i základní přehled, na základě jakých předpisů byl dozor organizován. Právě zaplnění tohoto bílého místa bylo hlavním cílem této publikace. Aby byl přehled úplný, bylo zvoleno značně široké chronologické vymezení – úvodní kapitola seznamuje s fungováním dozoru již v předbělohorském období. Hlavní důraz byl ale kladen na dobu po tereziánských školských reformách, tedy od poslední třetiny 18. století až do současnosti, kdy byl dozor nad školami řízen státem a jeho fungování již bylo upraveno legislativními předpisy – právě rozbor těchto legislativních ustanovení se stal základní kostrou hlavního textu. Každá z kapitol ukazuje, jak a na základě jakých norem byl dozor organizován, jaké předpoklady měli inspektoři plnit a jaký byl obsah jejich práce.

Provázanost školství a církve pokračovala i v prvních letech po tereziánských reformách, kdy byli dohledem nad školami pověřeni místní faráři, na úrovni okresní potom děkani či vikáři jmenovaní diecézí. Vláda Josefa II. přinesla větší důraz na sekularizaci škol, a proto nařízením o ustanovení krajských školních komisařů z roku 1786 převzal přímý dozor nad školami stát. Tímto nařízením byly stanoveny též kvalifikační předpoklady těchto komisařů, kteří museli prokázat nejen pedagogické a metodické znalosti, nýbrž i schopnost hájit zájmy školství při jednání s krajskými úřady. Po necelých dvou desetiletích však byl vydán nový školský zákon – Politické zřízení z roku 1805 – který sice zachovával organizaci škol vytvořenou tereziánskými reformami, svým duchem ale vracel poměry před ně. Projevilo se to i na dohledu nad školami, který se vrátil zpět do rukou církve. V následujících desetiletích docházelo k jistým úpravám, přechod dozoru nad školstvím pod státní dohled se však – tentokrát již definitivně – uskutečnil na základě zákona o vztahu církve a školy z roku 1868. Tento zákon byl jen jednou z několika norem, které nově upravovaly školské poměry – tím vůbec nejdůležitějším byl říšský školský zákon z roku 1869, který přinesl novou organizaci školství i obsahu výuky. V návaznosti na říšský zákon byly vydány další normy zabývající se speciálně dohledem nad školami, vznikl trojstupňový systém místních, okresních a zemských školních rad, na každé z těchto úrovní fungovali i inspektoři. Jejich povinností bylo dohlížet na úroveň výuky a způsobilost učitelů, kontrolovali řádnou docházku dětí do školy či vedení úředních dokladů, zajímali se i o stav budov a učeben. Stejná organizace dohledu nad školami a obsah práce inspektorů platily v československé republice do roku 1948; změnil se jen způsob jmenování inspektorů, kteří museli skládat tzv. inspektorskou zkoušku, po jejímž složení dále pokračovali ve svých pedagogických povinnostech a čekali, až se uvolní vhodné inspektorské místo, do kterého pak byli jmenováni. Výjimečná situace panovala za protektorátu během okupace českých zemí nacistickým Německem, kdy došlo k zrušení zemské školní rady a dohled nad školami byl plně podřízen okupační správě, která důrazně dohlížela na ideologickou náplň učiva. Po válce došlo k obnovení zemské školní rady, již roku 1948 byl ale vydán zákon o základní úpravě jednotného školství, který ve školské organizaci představoval výrazný zlom. Stejně tak byl nově zorganizován

ván i dohled nad školstvím, který převzaly školské referáty při krajských a okresních národních výborech. Jelikož národní výbory plnily zároveň funkci zřizovatelů škol, ztratila inspekce de facto svoji nezávislost. V totalitních poměrech komunistické vlády navíc inspektoři dohlíželi i na ideologickou nezávadnost učiva. Nezávislá školní inspekce byla obnovena zákonem z roku 1990; rozdělena je na krajská pracoviště, v čele stojí ústřední školní inspektorát.

Vedle popisu úkolů a organizace inspekce byly jednotlivé kapitoly doplněny biogramy vybraných osobností, které v té které době zastávaly funkci školních inspektorů. I v tomto ohledu se jedná jen o naznačení, kudy by se mohl ubírat budoucí výzkum. Celá řada významných pedagogických osobností na pozici inspektorů zůstává neznámá, přitom je možné v jejich pozůstalostech najít dokumenty, jež nám ukazují jejich pohled na školství, který z titulu své funkce prosazovali. V rámci této úvodní přehledové práce však bylo nutné omezit se na základní údaje o jejich životě a pedagogické činnosti, proto také jejich soukromé aktivity, které byly velmi často zaměřeny na pomoc dalšímu rozvoji společnosti či na charitativní činnost, zůstaly pouze v nástinu.

Archivní dokumenty vzniklé z činnosti školních inspektorů zároveň jsou (kromě vzpomínek pamětníků) vzácným zdrojem informací o skutečném stavu školství, a představují tak pandán k legislativním nařízením. Neocenitelné pak jsou v případě vypracování studií zaměřených na lokální rozvoj školství. Právě takovéto práce pak pomáhají dotvořit reálný obraz vývoje školství v českých zemích.

Ukazuje se tedy, že historický vývoj školní inspekce nemůžeme vnímat jako pouhý výkon dohlédací činnosti, ale je nutné zasadit tyto aktivity do širšího historického a společenského kontextu. Teprve poté bude možné zcela docenit dopady činnosti školních inspektorů.

Summary

During the Middle Ages, parochial, monasterial and cathedral schools operated in the Czech lands under the complete supervision of the Church. In the 16th century, the most of them merged with the particular schools, several were taken over by the Jesuits and some of the schools ceased to exist. Together with the development of craft and trade and following the growth of towns, new type of schools began to emerge in addition to existing church schools. These were founded by towns and – as they provided only partial education – they were called particular schools (*scholae particulares*) to be distinguished from universities providing general education (*studium generale*). Town councils with the help of their officers made use of their right to nominate teachers in agreement with the university, to issue school codes and to supervise schools.

The economic and political development encouraged formation of universities. The University of Prague was founded in 1348 as the first university to the north of the Alps and to the east of Paris. Universities were founded with the consent of the Church, but in the course of further development, they tried to break free from reliance on the Church. Eventually, they succeeded to become autonomous institutions, while the Church preserved at least formal influence through nominating their dignitary to the post of University Chancellor. Arnošt of Pardubice, the first Archbishop of Prague (1297–1364), became the first Chancellor of the Charles University in Prague.

The relationship between the University of Prague, administered after the Hussite Wars by the Utraquists, and between the Latin schools in Bohemian and partially also in Moravian Calixtine towns, grew in intensity during 16th century. The University provided Latin town schools with pedagogy staff, the Rector was in charge of appointing university alumni to a particular school. The Rector fulfilled also the role of supreme governor of schools, judge and protector of teachers, who all stayed in membership in the Prague academic community. The Rector influenced also – at least to a limited extent – methods of instruction. He examined and instructed teachers appointed to a school, wrote letters with regulations, distributed books and teaching aids to schools, inspected schools in person or made town school inspectors (usually university alumni) to write reports about the school conditions. Inspectors had been elected by municipality seniors to supervise a school during and beyond examinations, to check on pupils' results and to find out whether the school administrator maintains the school in order. Besides the inspectors, municipality seniors also often delegated several of the town councillors to attend the examinations.

Having arrived in the Czech lands, the Jesuits started to develop an extensive network of schools, because education was part of their missionary activities. The entire activity of teachers and students in boarding Jesuit colleges were regulated uniformly and into every detail via fundamental school *Ratio studiorum*, declared on 8th January 1599, having the Superior General of the Society of Jesus, Claudius Aquaviva, (to serve as the Superior General from 1581 to 1615) in its inception. This Code remained almost the same through the whole time of the intense educational activity

of the Jesuit Order. The supreme responsibility for supervision of schools belonged to the Provincial, or – within the college – to the Rector. However, neither of them participated directly at teaching activities or their management. The main practical responsibility for the process and quality of instruction was in hands of School Prefects, whose count varied according to the type of schools. A School Prefect supervised instruction through regular meetings with individual teachers, checking on pupils' results records kept by teachers, examining pupils' notebooks and chairing examination commissions, which were supposed to test pupils in order to let them advance to the next grade.

The Jesuits gave a lead in education for the other catholic monastic orders, including Dominicans, Franciscans, Piarists and Christian Brothers. Piarists were especially popular as they taught rather at elementary, than at secondary schools.

The Thirty Years' War brought great decimation of town and particular schools. The rest of schools were submitted to the Church supervision. The quality of these schools was poor because they were managed by unqualified individuals, sextons, craftsmen or even war veterans, instead of bachelors appointed hitherto by the Prague University.

On 6th December 1774, The General School Codex for German Normal, General and Trivial Schools in all the Imperial and Royal Hereditary Lands (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern) came into effect, defining the structure of elementary schools of three types. Besides trivial schools, general and normal schools operated as well.

Trivial schools were supervised by a local clergyman – a parish priest. If a school had a principal appointed, the school principal could also carry out the direct supervision. Economic issues were controlled by secular school supervisors, who were mostly wealthy farmers or manorial officers appointed by the municipality in accordance with nobility. A supervisor had to check whether teacher's salary had not been reduced, whether there was enough wood for the school building heating, whether the classroom and the school building residential part is equipped adequately, whether the school had been provided with textbooks and whether the teacher was qualified, capable and diligent. The supervisor should also oversee that the course of the instruction is peaceful and that pupils are treated kindly. The most important task was the school attendance check, because school attendance was not observed too well in the first decades after the General School Codex introduction. A supervisor also participated at vicarial visitations. Both supervisors, a clergyman as well as a secular supervisor, could exercise their control arbitrarily and at their deliberation.

Generally, a District School Supervisor used to be a dean or a vicar nominated by the Diocese. His nomination had to be confirmed by the Gubernium and he was appointed for particular number of schools, travelling around the whole district and obliged to visit every school including general schools at least once a year. District school supervisors had many duties including textbooks provision for pupils, remuneration and education of teachers or regular provision of religious education for pupils.

The supreme authority in the country, The Land School Commission for the Lands of the Bohemian Crown, was established in Prague in 1775 as one of the several expert commissions operating under the Czech Land Gubernium. The main goal of the Commission was to establish normal schools. The Commission had at its disposal a school fund with the property transferred into the fund from the abolished Jesuit Order. The Land Gubernium had right to nominate school directors, teachers, catechists and general school assistants as well as district school supervisors in accordance with proposal of consistories. Every proposal was submitted further to the Land School Commission.

The reform activities continued under the reign of Joseph II., who tried to achieve the full secularisation of schools. The State overtook the direct supervision of schools through the Joseph's II. Regulation from 1786 on Designation of Regional School Commissioners. The Commissioners had to pass public exams to prove not only their pedagogical and methodological skills, but also their capability to negotiate with region authorities in favour of education issues. They were subordinated to Supreme School Supervisor within every Land of Austro-Hungarian Empire. The commissioners focused on pupils' school attendance, conditions and maintenance of a school building or suitability of school location. They also decided on the count of teachers for every school, and supervised income, qualification and skills of teachers. In the middle of every month, sessions on schooling issues took place at regional authority site. Regional authority was responsible for school buildings, while the consistory checked more on the moral capabilities of teachers and their education and teaching methods.

Political school constitution (Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. auch k.k. österreichischen Provinzen) known also under its shortened name „Schulkodex“, was issued on 11th August 1805 and it was valid throughout the full first half of the 19th century. The education system still recognized trivial, general and normal schools, but the new organisational set of rules was a step backwards. The situation at schools began to resemble that one of times before the Theresian reforms. Teachers in countryside were recruited often among crafts-men or war veterans, who helped also in the churches as organists or sextons. The supervision of schools came back under full responsibility of the Church, which had again gained privileges within the State. A local parish priest stayed in charge of direct teacher supervision and in case of not being able to resolve the issue himself, he had to convey to the district school supervisor, usually vicar again. The district school supervisor was also responsible for appointing teachers to the trivial schools and he conveyed placement applications to the consistory for approval. Essentially, the Schulkodex signified the end of regional school supervisors. Regional Commissioners were further only to support ecclesiastical District School Supervisors. A Regional Commissioner was – as well as a District School Supervisor – subordinated to the Episcopal Consistory. The regional authority was equivalent at this administration level to consistories, looking after school buildings and teachers maintenance. Every year, the regional authority sent the overview reports to the Land School Commission. Three years after the Schulkodex

declaration, the Emperor had re-established the Study Court Commission, which had served as the supreme school administration body until 1848.

The Emperor's resolution from 23th March 1848 had newly established the Ministry of Education, which took over also the cultural affairs within the year to follow. In 1849, the Land School Offices were established, comprising School Councillors – later Land School Inspectors. These authorities were responsible for superior administration of elementary and secondary schools. However, the Offices were abolished only two years later via, so called, New Year's Eve Decrees. The Imperial Decree from 5th November 1855 declared the Concordat between the Austro-Hungarian Empire and Apostolic See, entrusting supervision of public schools to the Catholic Church authorities. The Concordat defined in detail the Catholic Church share in the state power and it strengthened influence of the Church in the education sphere. Elementary and part of secondary schools fell entirely under the scope of the Church. The Bishop checked on the religious education and he had right to appoint teachers and to nominate school inspectors out of the clergy.

Supreme administration of elementary and secondary school were taken over by Land School Councils, headed by the Governor or his Adjoint, again in 1855–1867. Among other Council members, there were also officers nominated by the Emperor, and Land School Inspectors. The duty of the Land School Council was to supervise the lower administration bodies, to confirm teachers and principals' appointments, to approve class schedules, teaching aids, textbooks, etc.

In the course of time, it became clearer that the monarchy would need to be reformed. The external impulse came with defeat in Austro-Prussian War in 1866, which had revealed backwardness of the Austrian Empire. The liberal constitution from December 1867 ensured freedom of teaching and research. Anybody, who had met requirements, was eligible to teach, regardless his religion. The turn in the situation indicated also reestablishment of the Ministry of Education, by which the state claimed the leading role in the field of education. The supreme state supervision over schooling and teaching was formulated explicitly in the Act from 25th May 1868, rearranging relationship between the Church and schools. Based on this Act, three-level system of school authorities in every Land was to be established, comprising the Land School Board (responsible for the whole Land), District School Boards (with scope of responsibilities within the political district) and Local School Boards at the local level. The aim of this law was to define relationship between the Church and schools in order to extricate schools from the influence of the Church. Further on, the new School Law was issued on 14th May 1869, named after the then-Minister for Education, Leopold Hasner – „Hasner's Law“. This very Act laid the foundations for the modern national education system, which had remained in place until the end of monarchy and – within its major principles – it had served as a basis for the elementary schooling in the Czechoslovak Republic until 1948. Municipal and burgher schools were newly established, providing their pupils with eight-year compulsory education.

The details regarding school supervision had not been defined until the Land Law from 8th February 1869 on Supervision of Schools. The main building block of school supervision was a Local School Board, represented by a Mayor, a school principal (or the higher-level school principal, in case there were more schools in the city) and by two to six members elected by the municipal assemblies for a three-year term. A Local School Board was responsible for the local school fund, important school documents administration, school attendance control, school building maintenance and proper teachers' performance. The Local School Board were to meet once a month and its members did not receive remuneration.

At the second school administration level was a District School Board with the scope of responsibility identical to the borders of the political district – if the district was a nationally mixed area, two boards, one for German and one for Czech schools were established. The main duty of the District Boards was the overall maintenance of schooling, announcements of superior authorities' directives, establishing new schools or enlarging those already existing and making first instance decisions in school administration issues. All the issues related to teachers were indeed within responsibility of the District School Boards, from filling vacant positions, recommending bonuses and appraisals, approving vacations or further professional education support, to disciplinary offences interrogations or imposing sanctions. The District School Board proposed candidates for position of a district school inspector, who were further approved by the Land School Board and nominated by the Minister for Education. Inspectors were required to be experts in pedagogy and therefore they were recruited from either elementary or secondary teachers. The teachers had been made available from their teaching positions to exercise their inspection duties (for one period of 6 years). Inspectors became after their nomination members of the District School Board and they were obliged to participate at the monthly meetings to provide an expert view onto didactic and teaching issues.

The Law assigned to inspectors following areas of interest within their fieldwork: firstly, they were to supervise activities of Local School Boards and of the local inspectors nominated by a Local School Board. Secondly, they were supposed to check teaching skills of teachers and their further professional development, as well as their demeanor and extra-curricular activities. Thirdly, they were to find out about pupils school attendance, their attainments and discipline. Fourthly, they were required to control school buildings conditions and teaching aids equipment. If the inspector found any deficiencies, he was supposed to solve them at the site via a reprimand. After every inspection, inspectors were required to write a report and to submit it to the District School Board. Every report had to contain – apart from the record about the inspection visit – also a table with detailed information about the school.

The district school inspectors steered also district teacher conferences, where teachers could discuss pedagogical issues. They had an impact on new teachers' appointments or on their relocations as they had to find an agreement with the District School Board (in case of disagreement, the Land School Board had to resolve the

issue). The district school inspectors were the substantial element of state supervision of schools and they were given the biggest share of responsibility for the state of the education system.

The highest school authority was the Land School Board, exercising supervision over district and local school boards, over institutes for teaching and over secondary schools. The Land School Council met once a month to deal with general issues (composition of Annual Land Report on Education) as well as individual cases (eg. appeals against sanctions, requests for exemptions from tuition fees etc.)

The land school inspectors were required to make „occasional“ inspections at schools, to conduct examinations and to supervise district and local school boards. Land inspectors' supervision of schools was not only related to the quality of teaching, but also to prevent that „schools were not misused for political, national, or religious purposes“. They were required to write detailed reports on their school visitations, which they appended with their suggestions and submitted them to a Land School Board session. They were also required to participate at meetings of various departments of the Land Bureau to provide expert view on issues related to pedagogy.

Newly established Czechoslovak Republic took over legislation of former Austro-Hungarian Empire and so the State supervision over schools had not changed very much. District school inspectors, who also served as officers-specialists at District School Committees, supervised municipal and burgher schools. They were usually teachers or secondary school professors, who had passed an inspectorial exam. They could apply for the exam 14 years after having passed the teaching maturity exam, or after 11 years of secondary school teaching experience. If they were successful at the exam, they were registered to the waiting list for district school inspectors' positions. After a vacancy had appeared, expectants could apply for the vacant position. The future inspector had to be nominated by the Land School Board and approved by the Minister for Education and Popular Enlightenment. District school inspectors served for a given time period, for which they were substituted by another teacher.

Within inspection activity, inspectors supervised work of Local School Boards comprising teachers and municipality representatives, whose duty was to administer funds, to maintain the school building and its equipment, to make a list of school-age children, to execute directives of supreme authorities etc. They also checked on pupils' attendance, on teaching activities, on curriculum compliance and overall quality of teaching, on teaching aids and other school equipment, on condition of the school building and its surroundings, etc. They also checked on teachers' demeanor outside their school duties, their continuous further education and private activities. They were required to write a report on a performed visitation. Furthermore, a district school inspector had to make an annual qualification assessment of teachers working at schools under scope of the inspector's responsibility.

In the Czech Lands, the supreme body of school supervision were the Land School Boards, seated in Prague, Brno and Opava. They were divided into the Czech and German departments. While religious community representatives belonged to

the both departments, the other representatives belonged always to the department of their nationality. In Slovakia and Transcarpathia, Land School Boards had not been established and their role had to fulfil either Land authorities, or Ministry of Education Units in Bratislava and Uzhgorod.

Land school inspectors supervised municipal and burgher schools, but they visited schools less frequently and rather checked on routine activities of district school inspectors. In case of an issue exceeding usual agenda of a district school inspector, it was the land school inspector to cooperate on solving the case. Furthermore, land school inspectors supervised activities of secondary schools and institutes for teachers. Every institution had to be visited at least once every 6 years, besides continuous more frequent partial inspections. Inspectors had to supervise also Local School Boards, district school committees and examination committees, who ensured the smooth course of teaching capabilities examination of municipal and burgher schools teachers.

Outside this system, there were inspectors of so-called minority schools, established in nationally mixed municipalities. Minority schools were under the direct administration of the Ministry of Education and Popular Enlightenment and they were funded by state. The Ministry established special minority school inspectors with the same responsibilities as district inspectors, but they were steered directly by the Ministry. Each of the inspectors had his own area of responsibility. The inspection activity of minority school inspectors was not different from that of district school inspectors.

The years of Nazi occupation were those of the most difficult for residents from the remains of Czechoslovakia. It was also one of the darkest chapters for schools. Education faced strong Germanisation efforts of the occupying governance to re-educate Czech youth people in a spirit of the Nazi ideology. Ministry of Education and Popular Enlightenment lost its decisive influence onto shaping of Czech education, which had been taken over by the Deputy Protector Bureau.

The school inspection had to undergo several changes. By 1st January 1940, the Land School Board with Czech and German sections had been transformed into German School Board and Czech School Board. On 22th October 1942, Land School Boards were abolished via regulation No. 366/1942 Coll. and their competences transferred to newly established school departments of Land Bureau. In 1943, District School Boards and Local School Boards were abolished. Inspection activity focused more on ideological content of education, than on teaching skills of teachers.

After the Second World War, the Presidential Constitutional Decree remitted Czechoslovakia to the pre-war legislation. The biggest changes in the field of education had not come before 1948, when the new School Law was issued, prolonging the compulsory school attendance from eight to nine years and organizing the school system in a new way, establishing kindergartens, five-year national schools and four-year secondary schools. Previous secondary schools became 3rd level schools - max. four-year institutes. In 1953, new School Law was adopted, being designed according

to the Soviet schooling. Compulsory school attendance was shortened to eight years to be undertaken at eight-year secondary school, followed by three grades of eleven-year school or various types of professional schools. As a result, secondary education was shortened by two years. The reason for this reduction was to employ new workers to the production process within the shortest time possible. However, reduction of the compulsory school attendance was not successful and so the new School Act from 1960 made an extension back to nine years. Further prolongation of the compulsory school attendance, this time to up to ten years, was introduced by the Act from 1978.

In 1945–1948, the school inspection was organised in the same manner as in 1918–1938. In the end of 1948, new law about the state administration came to effect, introducing a big change for the school inspection organisation. Former school inspectorates ceased to exist, being replaced by school divisions at regional and district national committees. Inspectors became employees of the corresponding district or the regional national committees and they were appointed by the Minister for Education with regard to the committee's suggestions. Minister was the only person, who could relocate or suspend them. Because national committees were under the strong influence of the Communist Party and they administrated schools, it is not possible to think about entirely independent control. The regulation from 1953 established positions of district, regional and general school inspectors, who were required to have teaching experience of the minimum scope 5–10 years and a university degree. The district school inspectors were responsible for national and eight-year secondary schools, while regional inspectors were responsible for secondary schools in the corresponding area as well as for district school inspectors' supervision. District and regional inspectors were also responsible for organisation of teachers' professional development in the entrusted area. General school inspectors then supervised activities of individual regional national committees and looked after „professional and political growth“ of managing school administrators.

During the inspection itself, inspectors were supposed to check the school work-plan, class schedule, official documents, teaching activities of the pedagogy staff, and their ideological and political activities. In addition to this, they checked on the school building condition and its equipment, pupils' attendance, catering services, after-school facilities and extracurricular work with pupils. Neither teaching staff nor a school principal could escape the check. The inspector had to write a report about the inspection carried out including requests for remedial action.

After the collapse of Communism, the Czechoslovakian, respectively the Czech education system had to undergo a big change. Compulsory school attendance had been shortened from ten to nine years and 9th grades were renewed at hitherto eight-year basic schools. In 1990, Czech National Council Act no. 564 on state government and self-government was adopted, establishing in its fourth section the Czech School Inspectorate (CSI) as the state administration body. Nowadays the Czech School Inspectorate operates under the Act no. 561/2004 of 24th September 2004

on Pre-school, Basic, Secondary, Tertiary Professional and Other Education (the Education Act). Therefore, CSI has not been established by the Ministry of Education Youth and Sport, but directly by the School Act as a state administration body with nationwide coverage. In accordance with the Act No. 234/2014 of 1st November 2014 on Civil Service, the Czech School Inspectorate is also the civil service body in the Czech Republic. The CSI consists of headquarters based in Prague and 14 regional inspectorates. The scope of region school inspectorates' responsibilities corresponds to 14 regional territories of the Czech Republic. The CSI is headed by the Chief School Inspector.

The main task of the CSI is to evaluate and analyse information on education and to assess and evaluate conditions, process and outcomes of education in pre-school, primary, secondary and post-secondary schools and school facilities. The CSI exercises control to determine whether legal regulations relating to provision of education and school services have been met, and further performs a public-legal audit focused on the use of funds allocated from the state budget.

The area of CSI responsibility comprises all the schools and school facilities enlisted in the School Register.

Použité prameny

Fond František Bílý, Památník národního písemnictví

Fond Františka Mráze, NPMK, podsбірka Písemnosti a tisky, inv. č. 30–118

Deník Pokrok, roč. 3, 1871

Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti Užhorod, fond 28, opis 2, No. 1910 – inspektorát škol s československým jazykem vyučovacím Chust

Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti Užhorod, fond 56, opis 1, No. 134 – inspektorát škol s československým jazykem vyučovacím Užhorod

Dopis učitelů z 15. dubna 1871, NPMK, podsбірka Písemnosti a tisky, inv. č. 30-28/5

Fond Mimořádného lidového soudu, spis LS 2119/1946, Státní oblastní archiv v Praze

Haupt, Jaroslav: Truhlárna v peřejích dějin. Výňatky ze vzpomínek správce gymnázia Dr. Jaroslava Haupta “Ve Sklenářce za okupace”. NPMK, podsбірka Knihy, inv. č. 03 1955.

Nekrolog Františka Bílého. In: *Almanach České akademie věd a umění*, roč. XXXI.–XXXII., Praha 1922, s. 99–109

Pátek, F. Josef Pešek odešel... In: *Výchova a škola*, 5. listopadu 1924, s. 1

Pluhař, Bohumil: Vzpomínky ze škol a ze školských úřadů. NPMK, podsбірka Písemnosti a tisky, inv. č. 30A-7

Posel z Podhoří, roč. 25/1910

Protokoly okresních porad učitelských v Jičíně (1886–1895). NPMK, podsбірka Písemnosti a tisky, inv. č. 11–14

Prozatímní směrnice o školním dozoru pro školní rok 1960/1961. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XVI. (1960), seš. 23, s. 233–236

Příručka školské a osvětové správy. Eds. Otto Placht – František Havelka. Praha, Státní nakladatelství 1934

Směrnice o organizaci školního dozoru na mateřských a na všeobecně vzdělávacích školách a o činnosti inspektorů mateřských a všeobecně vzdělávacích škol. Instrukce pro okresní a krajské inspektoraty mateřských škol a pro okresní a krajské inspektoraty škol všeobecně vzdělávacích. In: *Věstník Ministerstva školství*, ročník IX. (1953), seš. 27, s. 288–302

Směrnice o výkonu školního dozoru a jeho řízení. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XIII. (1957), seš. 2, s. 17–22

Směrnice o školním dozoru. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XVII. (1961), seš. 29–30, s. 334–337

Směrnice o školním dozoru – doplněk. In: *Věstník Ministerstva školství a kultury*, ročník XVIII. (1962), seš. 5, str. 61

Školní kronika obecné školy v Zamlekově 1892–1935, Státní okresní archiv Klatovy

Vyhláška Ministerstva školství České socialistické republiky ze dne 25. dubna 1979
o inspekci výchovy a vzdělávání

Vyhláška MŠMT č. 357/1997 Sb., ze dne 17. prosince 1997, o organizaci, výkonu
a úkolech školní inspekce

Vyhláška MŠMT č. 109/2003 Sb., ze dne 2. dubna 2003, o organizaci, výkonu a úkolech
školní inspekce

Vyhláška č. 17/2005 Sb., ze dne 27. prosince 2004, o podrobnějších podmínkách
organizace České školní inspekce a výkonu inspekční činnosti

*Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství, na ten čas platné
v království Českém.* Ed. Jaromír Čelakovský. 3. vyd. Praha 1886

Použitá literatura

- Adamovič, Ivan. Slovník české literární fantastiky a science fiction. S úvodní studií Ondřeje Neffa. Praha: Vydavatelství a nakladatelství R3 1995
- Bartošová, Jana. *Sušický rod Rosáciů z Karlsperka*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2003
- Bobková-Valentová, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Karolinum 2006
- Dějiny Univerzity Karlovy I. (1347/48–1622)*. Praha: Karolinum 1995
- Dopplebauer, Alois. *Die historische Entwicklung der Schulaufsicht über das allgemeine Pflichtschulwesen in Oberösterreich von 1868 bis zur Gegenwart*. Salzburg 1982
- Paměti o školách českých, listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*. Ed. František Dvorský. Praha: F. A. Urbánek 1886
- Fantová, Jindřiška. *Správní organizace nižšího školství a její fungování na Třeboňsku od počátku 19. století do roku 1868*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav archivnictví a pomocných věd historických 2011
- Franc, Vladimír. *K některým otázkám teorie školní inspekce*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze 1967
- Gabriel, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z uplynulých století*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých 1891
- Gebrhart, Jan – Kuklík, Jan. *Velké dějiny Zemí koruny České. Svazek XV.a 1938–1945*. Paseka: Praha – Litomyšl 2006
- Hledíková, Zdeňka – Janák, Jan – Dobeš, Jan. *Dějiny správy v českých zemích*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007
- Horák, Záboj. *Církev a české školství. Právní zajištění působení církvi a náboženských společností ve školství na území českých zemí od roku 1918 do současnosti*. Praha: Grada Publishing 2011
- Hörlner, Hans. *100 Jahre Schulaufsicht in Niederösterreich*. Wien 1969
- Komenský, Jan Amos. *Didaktika*. Praha: Česká bibliothéka 1849
- Kakáč, Bohumil: *Kdo byl Eduard Štorch*. Praha, Albatros 1986
- Morkes, František. *Karel Alois Vinařický a česká škola*. In: *Učitelé – autoři učebnic a dětské literatury. Sborník konference Muzea Komenského v Přerově – oddělení dějin školství*. Přerov: Muzeum Komenského 2004
- Pedagogická encyklopedie I. – III. díl. Eds. Otakar Chlup – Josef Kubálek – Jan Uher. Praha, Novina 1938–1940
- Plch, Jaromír. *Antonín Marek*. Praha: Melantrich 1974

Profeld, Bedřich. *Josef Regner. Život a dílo pátera Havlovického z Jiráskovy kroniky „U nás“*. Praha: Jan Otto 1925

Ryba, E. *Obrázky z východu i západu ČSR*. Praha, K. Vika 1930

Rýdl, Karel. *Pedagogické úsilí podkrkonošských buditelů v první polovině 19. století*. *Pedagogika. Časopis pro pedagogické vědy*, 32, 1982, č. 2, s. 70–72

Řezníčková, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*. Praha: Libri 2007

Slámová, Marcela. *Kněz, který viděl do lidských srdcí. Karel Alois Vinařický a jeho místo v proudy času*. Týn nad Vltavou: MKCV Týn nad Vltavou a Město Týn nad Vltavou 2015

Somr, Miroslav a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987

Šafránek, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v Království českém od roku 1769 do 1895*. Praha: F. Kytka 1897

Štverák, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1983

Štverák, Vladimír – Mrzena, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986

Šustová, Magdaléna: *Cesta do hlubin študákovy a kantorovy duše. Pedagog a spisovatel Jaroslav Žák*. Praha, Pedagogické muzeum J. A. Komenského 2007

Šustová, Magdaléna: *Inspektor Gustav Werner a jeho vliv na fungování českých středních škol v Protektorátu Čechy a Morava*. In: *Historia scholastica 2/2016*, ISSN 1804-4913, s. 21–35

Uhlíř, Jiří: *Jaroslav Žák, přítel študáků*. In: *50 let střední školy v Jaroměři*. Jubilejní almanach. Jaroměř 1969

Vališťová, Alena – Kasíková, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*. 2. vyd., Praha: Grada Publishing 2011

Žák, Jaroslav – Rada, Vlastimil: *Pan Posleda, přítel študáků*. Praha, 1940

Obrazová příloha

Není-li uvedeno jinak, obrazová příloha v kapitolách popisující vývoj inspekce do roku 1989 pochází ze sbírek Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského a v kapitole popisující vývoj po roce 1989 ze zdrojů České školní inspekce.

**Od školdozorce k inspektorovi.
Historie školní inspekce**

Autoři:

Mgr. Jana Bartošová, PhDr. Jan Šimek, Ph.D., Mgr. Magdaléna Šustová
– Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Odborná spolupráce za Českou školní inspekci:

Mgr. Tomáš Zatloukal, MBA, PhDr. Ondřej Andrys, MAE, MBA

Jazyková redakce:

Mgr. Markéta Lakosilová

Obálka, grafická úprava a zlom:

Oldřich Pink

Tisk:

KODIAK print, s.r.o.

1. vydání

ISBN: 978-80-86935-46-1

(Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského)

V roce 2019 vydala Česká školní inspekce ve spolupráci
s Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského

Elektronická verze publikace je dostupná na www.csicr.cz.

www.csicr.cz

 Česká školní
inspekce

Česká školní inspekce
Fráni Šrámka 37
150 21 Praha 5

 NÁRODNÍ PEDAGOGICKÉ
MUZEUM A KNIHOVNA
J. A. KOMENSKÉHO

Národní pedagogické muzeum
Valdštejnská 161/20
118 00 Praha 1